Ord. Prof. Dr.
A. ZEKİ VELİDÎ TOGAN

OĞUZ DESTANI

Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili

Enderun Kitabevi

Oğuz Türklerinin Büyük Zaferi
Malazgirt'in 900. Yılı Hatırasına.

OĞUZ DESTANI

Reşideddin Oğuznâmesi, tercüme ve tahlili

Zeki Velidi TOGAN

2 Baskı

İstanbul 1982

ENDERUN YAYINLARI : 10

ENDERUN KİTABEVİ
Beyazsaray, Kitapçılar Çarşısı
No. 46 Beyazıt - İstanbul
Tel. : 22 40 51

MODERN OFSET BASIMEVİ
27 87 04-27 37 88

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

Bu eser merhum Ord. Prof. Dr. A. Zeki Velidî Togan'ın üzerinde çalıştığı son iki eserden biridir. Uzun zamandır bu eserle ilgili çalışmalarını sürdürüyordu. Tercüme ve notlarını peyderpey hazırlamıştı. Lâkin Oğuz Destanının kendisinin de ümid etmediği geniş bilgi muhtevası karşısında bu tercüme ve notlarını da yerine göre düzeltmiş ve geliştirmişti. Bu destan üzerinde daha esaslı ve temel neticeler elde etmek safhasında iken hastalığı buna engel oldu. Ancak hastânede bile çalışmaktan geri durmamıştı. Son günlerine kadar J. R. Hamilton'un «Tokuzoguz et Onuygur» makalesi elinden düşmüyor, bazı notlar hazırlıyordu. Bunlar ne yazık ki, burada kullanılamadı. Bunlar gibi ilerde çıkabilecek notları, Tanrı nasib ederse gelecek baskılarında kullanmak ümidiyle bu eseri biran önce yayınlamak istedik. Bu aynı zamanda onun bir arzusu, vasiyeti idi.

Burada eserin hazırlanışı hakkında da kısaca bilgi vermek isterim. Tercümeye 1965-66 yıllarında başlamış, en son olarak 1970 şubatında Antalya'daki kısa tatillerinde bir daha okuyup tashih etmişlerdi. Burada sunulan tercümenin esası budur. Lâkin bazı eski kelime ve tâbirler yenileştirilmiş, biraz da üslûb düzeltilmiştir. Bu bakımdan tercümede görülebilecek yanlışlar, asla Zeki Velidî Togan'a ait sayılmamalıdır. Onlar ifâdeyi güzelleştirme niyetindeki bu satırları yazana aittirler.

Bu eserin asıl ehemmiyeti destanın tahlilidir. Ancak bu eserde destanın tam olarak tahlil edildiği de iddia edilemez. Burada sadece destanın Türk tarihi bakımından ehemmiyeti umumî olarak kesinlikle gösterilmiştir. Bu gerçi pek itinalı bir plâna göre yapılmamıştır. Lâkin Türk tarihinin girift meselelerini böyle ancak umumî hatlarıyla ortaya koymak da herhalde yeterli sayılmalıdır. Merhum hocam, çeşitli zamanlarda birçok yönlerden tahliller yapıp kaleme almıştı. Bunlar sıralanınca bazı tekrarlar görüldüğü, bunları son defa kendileri gözden geçiremedikleri için bunları düzenlemeye cesâret ettik. Bu hususta son yazdıkları esas olmuştur. Tahlil kısmında veyâ diğer yerlerdeki tekrar gibi görünen hususiyetleri bu bakımdan tam olarak ortadan kaldıramadık. Bu tahliller bazen notlarda, fakat çokluk tahlil bölümündedir. İtiraf edelim ki, Oğuz Destanının azametini, onun tarihimizi anlamak yönünden önemini, elbette bu tahliller tam ola-

rak izah edecek değildir. Oğuz Destanının incelenmesindeki güçlükler, herhalde bu eserle giderilmiş olacak ve bu Türk Destanı daha geniş ve açık olarak incelenecektir. Bu çok önemli gelişmelerin ve ilerlemenin de bir başlangıcı olacaktır.

Tercümede esas olan metin, kendisindeki metindir. Bu metni de 1923 Aralık'ında Paris Bibliothéque National, Spl. Persan 1364 numaralı yazmadan istinsah ettiği metni, diğer nüshalarda karşılaştırarak elde etmiştir. Fakat bu nüsha üzerinden yaptığı tercümeyi, daha sonra Prof. A. Ateş'in Câmi'üt-tevârih neşrinde kullandığı üç nüsha ile karşılaştırıp düzeltmiştir. Bu şekilde elde edilen, kısmen bu satırların yazarının da sonradan ikmal ettiği bu farsça metni de yakında neşredeceğimizi ümid ediyoruz. Bir hususu burada izahta fayda vardır. Tercümede görülen satır numaraları, yazısı okunaklı ve özel isimlerin imlâsındaki doğruluğu ile fotoğraf neşri için elverişli S nüshasına göre verilmiştir. Oğuznâme metni neşredilinceye kadar bu satır numaraları herhalde faydalı olacaktır. Zaten Prof. K. Jahn'ın almanca tercümesinde bir fotoğraf metni verilmiştir.

Zeki Velidî Togan'ın tasavvuru, Oğuz Destanının bu rivâyetinin tercümesini, Ebülgazi Han'ın metni ile beraber neşretmekti. Bu neşir aynı sahifede her iki rivâyetin aynı mâlumatı yanyana getirilmek suretiyle yapılacaktı. Şimdilik böyle yapılmamakla beraber, ilerde bu şekilde bir neşir yapılacaktır. Bir diğer düşüncesi de Oğuz Destanını diğer Türk destan ve rivâyetleri ile birlikte neşretmekti. «Destanlara göre Eski Türk Tarihi veyâ Türklerin menşe' efsâneleri» adını verdiği bu eserin bir bölümünü Oğuz Destanı teşkil ediyordu. Ancak Oğuz Destanı bizim için daha önemli olduğundan bu bölümün daha önce neşrine de çalışmıştı. Diğer efsâne ve destanları ihtiva eden kitabını da yakında neşredebileceğimizi ümid ediyoruz.

Bu eserde transkripsiyon sistemi yerine, Prof. Z. V. Togan'ın ötedenberi kullandığı daha sade sistem tatbik edildi. Yâni başlıca kaf yerine «q» ile sert ha harfi yerine «x». Fakat bu sonuncu harf pek nadir olarak kullanıldı. «Han» vs. gibi gereği olmayan yerlerde bu harfi kullanmadık. Keza destanın aslî farsça metnindeki türkçe kelimeleri de korumaya gayret ettik. Böyle kelimelerin ilk geçtiği yerlerde aslî imlâsına uygunluk esas alındığı halde, çok geçtiği hallerde günümüz imlâsı tercih edildi. Notlarda şüpheli isim ve kelimeler izah edilmiş, aslî imlâları verilmiştir.

Bu eserin birçok eksiklikleri olduğunu da biliyoruz. Bunların başlıcası bibliyografyanın olmamasıdır. Diğer taraftan destanın metnini vermemek de eksikliktir. Bunu kısmen Prof. K. Jahn'ın verdiği metin karşılayabilir. Bibliyografya için de yine Prof. K. Jahn'ın verdiği bibliyografya ile Prof. A. N. Kononov'un «Şecere-i Terâkime» neşrinde verdiği bibliyografya mükemmeldir.

Oğuz Destanının bu rivâyetinin Türk okuyucularına sunulması, herşeyden önce merhum Prof. Zeki Velidî Togan'ın büyük Türklük aşkı ile olmuştur. 1970

bahar aylarında, gecenin geç saatlerine kadar çalışıp bu eseri bitirmeye gayret etti. Onun korkunç enerjisi ve gayreti olmasa idi, herhalde Oğuz Destanı üzerindeki bu eser daha çok beklerdi. Eserin yayın alanına çıkmasında muhterem eşi Nazmiye U. Togan'ın büyük emeği geçmiştir. Muhterem Orhan Şaik Gökyay'ın eserin hazırlanışındaki gayretlerini özellikle zikretmeliyim. İlim yolunda daha ilk adımlarını atan bu satırların yazarı ise, sadece metni daha iyi anlaşılır hale sokmaya gayret etmiştir. Notlarda ve diğer kısımlarda, köşeli parentez içindeki ifadeler de, bana aittir; Asıl tercümedekiler ise Reşideddin'e ait olduğu tahmin edilenlerdir. Benim bu çalışmalarım sarısında yardımlarını benden esirgemiyen aziz arkadaşım Dr. F. Ferzannejad'a ve baskısı sırasında her türlü kolaylığı sağlıyan Ahmet Sait Matbaasına teşekkür ederim.

Sinan'a

7.2.82

23.V.1971
Erzurum

Dr. Tuncer BAYKARA

OGUZ DESTANLARI ÖĞRENIMINE AIT KAYNAKLAR VE KISALTMALARI

«Böritegin» ve Oğuz Destanları ile muvâzi olarak bu iki destan şekillerinin Temür ve oğulları devrinde vücûda getirilen karışık rivâyetleri vardır. O D rivâyetlerinin esas kaynağı Reşîdeddin(kısaltma ile R ş)in Câmi'üt-Tevârih kitâbının ikinci cildinde «Târih-i Oguzân ve Türkân» ünvanıyla nakledilmiştir. Oğuz Destanlarının uygur harfleriyle yazılan bir parçası (O D U), çağatayca yazılmış ve Uzunköprü'de bulunmuş parçası (O D U K), Dede Korkut hikâyeleri (D D Q), ayrıca bu rivâyetlerin Yazıcıoğlu Ali tarafından naklolunup Selçuknâme'sine eklenen ve ayrı mevzuların bir fihrist şeklinde hülâsaları vardır (O D Y O). Ayrıca Oğuz Destanının Reşîdeddin'in birinci cildinde verilen kısa şekli vardır.

Reşîdeddin'de nakledilen Oğuz Destanı (O D), Oğuz Han ve halefleri ile Oğuz uruklarının, Batı Türkistan ve Edil sahaları esas olmak üzere Türk dünyasının batı kısımlarında cereyan etmiş hâdiselerin tasvîrinden ibârettir. Reşîdeddin'in her iki Oğuz Destanı rivâyeti bize müteaddit nüshalar halinde gelmiştir. Bunlar şu şekilde kısaltmalarla belirtilmiştir :

H a : Tarih-i Oğuzan'ın Reşîdeddin daha hayatta iken istinsah edilen ve minyatürlerle tezyîn edilen, daha sonra Hafiz Abru'nun Mucmal attevârih kitabı içine alınan yazması. Topkapı Sarayı; Hazine 1653 numarada, vr. 375-391. Öte beride eksiği var.

X- : Aynı eserin yine Reşîdeddin hayatta iken istinsah edilen ve Topkapı Sarayı, Hazine 1654 numarada kayıtlı nüshası. Minyatürlerle süslenmiş, ancak bazı sahifeler eksik : vr. 237b-250b.

S : Aynı eserin Topkapı Sarayı, III. Ahmed kütüphânesi 2935 numaralı nüshası olup, Uluğ Bek'in kütüphânesi için istinsah edilmiştir : vr. 309a — 324a. Tercümemizdeki satırlar bu nüshanın satır numaralarıdır.

B : Aynı eserin Topkapı Sarayı, Bağdat Köşkü, No : 282'deki nüshası.

D : Aynı eserin Süleymaniye, Damad İbrahim Paşa kitaplığı 919 numaralı nüshası.

R ş, C t I, X e t : Reşîdeddin, Câmi'üt-tevârih, C. I, rusça yeni tercümesi; Xetagorov ve arkadaşlarının neşri : Moskva 1952-60.

R ş, C t. I, B e r e z i n : Reşîdeddin, Câmi'üt-tevârih, c. I'de Oğuz Han'a ve Türkmen kabilelerine ait kısım; rusça tercümesi ve haşiyeleri : Sbornik Letopisey, c. I, Petersburg 1861.

R ş, A l i z â d e : Reşîdeddin, Câmi'üt-tevârih, farsça metin, c. I. H. Alizâde neşri, Bakü 1965.

R ş : Reşîdeddin Fazlullah.

A g : Ebülgazi Bahadır Han, Şecere-i Terâkime, A. N. Kononov neşri, türkçe metin, rusça tercümesi ve notları; Moskva-Leningrad 1958.

O D U : Uygurca Oğuz Kağan Destanı : Bang - R. Rahmeti neşri, İstanbul 1936; A. M. Şçerbak, Moskva 1959.

D D Q : Dede Korkut hikâyeleri : O. Şaik Gökyay neşri, İstanbul 1938; M. Ergin neşri, Ankara 1958, 1962.

O D U K : Oğuz Destanının Uzunköprü rivâyeti : H. Namık Orkun neşri, Oğuzlara Dair, Ankara 1935.

Y O O D P : Yazıcıoğlu'nun Tevârih-i Âl-i Selçuk adlı eserinin başındaki Oğuz Destanından bir parça, Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi, sayı II, (1934) s. 243-250.

O D : Oğuz Destanı.

O N : Oğuz-nâme.

OĞUZLARIN ve TÜRKLERİN
TARİHİ

(Reşîdeddin Fazlullah **Câmi'üt-Tevârih,** Cilt II)

OĞUZLARIN ve TÜRKLERİN TARİHİ

Ha: 375b
X: 237b
S: 309b

[1] Türk tarihçileri ve dili çabuk râviler şöyle anlatırlar: Nuh Peygâmber A.S. [2] yeryüzünü oğulları arasında bölüştürdüğü zaman büyük oğlu Yafes'e Doğu illeri ile Türkistan'ı ve o tarafları verdi. Yafes, Türklerin deyişine göre [3] Olcay Han[a] diye lâkâp alır. O göçebe olarak yaşıyordu. Yaylaq ve qışlaq'ı Türkistan'da olup yaz aylarını [4] Ipanç şehri[a] yakınlarındaki Ortaq ve Kürtaq'da[b], kışları da aynı yörelerdeki, [Qaraqurum diye meşhur olan] Qaraqum'daki Borsuq adlı yerde *geçiriyordu*. Burada iki şehir [5] vardı: Birisi Talas, birisi Qarı Sayram ki, *bu son şehrin* çok büyük kırk kapısı vardı. [Bugün orada müslüman Türkler yaşıyorlar [6]. Qunçı'nın memleketine yakındır ve Qaydu'ya aittir.] Olcay Han'ın paytahtı bu yerde idi. Onun [7] Dhîb Yavqu Han adında bir oğlu oldu. Dhîb'in mânâsı taht ve makam, Yavqu ise halkın önderi demektir. O büyük ve tanınmış bir padişahdı. Dört muteber ve şöhretli [8] oğlu vardı: Qara-Han, Or-Han, Kür-Han ve Küz-Han. Kara-Han veliahd olduğundan babasının yerine geçip *padişah oldu* [9]. Onun çok talihli ve padişahlığa lâyık bir oğlu dünyaya geldi. Üç gün ve üç gece anasının sütünü emmedi. Anası artık onun hayatından ümidini kesmiş, kederli [10] ve endişeli idi. Bir gece rüyâsında oğlunun kendisine *birşeyler* söylediğini gördü: «Eğer sütünü emmemi istiyorsan biricik Tanrı'yı ikrar ve itiraf et; [11] üzerine olan hakkını olduğu gibi farz bil». *Kadın* üç gece bu hâli rüyasında gördü. Bu kavim kâfir dininde olduğu için kadın [12] meseleyi onlara anlatamadı. Kocasından gizli olarak Tanrı'ya imân etti. Elini göğe kaldırıp dua etti ve dedi ki: «Ey Tanrım, bâri ben biçârenin sütünü [13] ∫ bu çocukcağızın zevkine uydurup tatlı kıl». Oğuz[a] o anda anasının göğsüne yapışıp emmeye başladı. Bir yıl geçince babası

Olcay Han

Dhîb Yavqu Han

Kara Han

Oğuz'un doğuşu

X: 238a

F: 2

onda olgunluk ve asâlet belirtileri gördü [14]. Onun temizlik ve güzelliğinden hayrette kaldı ve dedi ki: «Bizim kavim ve uruğumuzda bundan daha güzel bir çocuk dünyaya [15] gelmemiştir». Çocuk bir yıl sonra, [aynı İsa Peygâmberinki gibi] dili açılıp konuşmaya başladı ve «ben bir otağda[a] doğduğum için adımı [16] O ğ u r [a] koymak gerekir» dedi. Oğuz çocukluğunda ve büyüme çağında, ergin oluncaya kadar daima Tanrı'yı anıp ona şükrederdi [17]. Her fırsatta ister uykuda, ister uyanık halde, yaratıcı Tanrı'yı muhakkak anardı. Ona Tanrı'nın nurlu feyzi erişti. *Her türlü*

Ha: 376a bilim ve hünerde [18], ok atmada ʃ kargı kullanmada, kılıç çalmada ve bilgi hususunda âleme ün olacak şekilde gelişme gösterdi. Babası ona amcası Küz-Han'ın kızını nişanladı [19]. Oğuz kadını eve getirdi. Onu Tanrı'ya imâna çağırdı. Kız kabul etmedi; Oğuz da ona yakınlaşmaktan kaçındı. Babası [20] oğlunun *bu kıza* yüz vermediğini görünce, diğer kardeşi Kür-Han'ın kızını ona istedi. *Oğuz* ondan da aynı şeyi istedi. Kız [21] çekindi ve «eğer beni bu hususta zorlarsan *meseleyi* babana anlatırım; sonra o seni öldürür» dedi. Oğuz *da* aralarındaki münâsebeti kesti [22]. Kara-Han Oğuz'un her iki kızdan nefret ettiğini anlayınca küçük kardeşi Or-Han'ın kızını istedi. Tesâdüfen [23] bu kız, birgün kendi cariyeleri ile su kenarında gezip seyretmekte idi. Cariyeler *suda* çamaşır yıkıyorlardı [a]. Oğuz da bir avdan [24] dönüyordu. Konuşmaya başlayıp Oğuz ona kendi maksadını anlattı: «Eğer dediklerime uyar, onları kabul edersen, seni zevceliğe kabul ederim [25]; aksi takdirde öteki gelinler gibi senden de kaçınır, uzaklaşıp ayrılırım». Kız şöyle dedi: «Ben senden bir parçayım; her ne [26] emredersen ona baş eğer, itaat ederim. Nerede senin halkan(küpen) bulunuyorsa orası bana kulak, nerede (saçlarını tutturan) çember [a] varsa orası bana başdır». Oğuz bu kızı eve getirdi [27], ona yakınlaştı; onu çok seviyordu. Kadın da aynı şekilde ona bağlılığını ve sevgisini gösteriyordu. *Oğuz* önceki iki geline yüz çevirmekte [28] devam ediyordu. Bir gün Oğuz bütün yakınları ve dostları ile ava gitmişti. Babası kâfir Kara-Han bu arada bir toy tertip etti. O, Oğuz'un eşleri olan [a 29] her üç gelinine kâse tuttu [a] ve yemek sırasında bir ara «evvelki iki gelin, sonraki geline nisbetle

Oğuz'un evlenmesi

daha temiz, daha güzel ve daha üstün oldukları halde Oğuz niçin onu [30] daha çok seviyor; bunun sebebi nedir?» dedi. Bu iki gelin *içlerini dökmek için böyle bir* fırsat bekliyorlardı ve şimdi tam sırası olduğunu gördüler. Kinle ve düşmanlıkla [31] dediler ki: «Oğuz bizi tek bir Tanrı'ya *inanıp* ona ibâdete dâvet etti. Biz *böyle bir Tanrı* tanımıyoruz dedik. O buna kızarak bizden uzaklaştı. Bu gelin [32] onun emrine uydu; böylece ona şefkât ve sevgi gösterdi. Şimdi bu karı-koca yeni dini tutmuşlardır; atalarının dinini inkâr edip [33] ona yüz çevirmişlerdir». Kara-Han bunu o gelinden sordu, kız inkâr etti. Kara-Han öfkelendi ve kinle dol-
S: 310a du [34]. ∫ Hemen o zaman kardeşlerini ve akrabalarını toplayıp onlara dedi ki: «Oğlum Oğuz çocukluğunda mes'ud, talihli ve [35] padişahlığa istidatlı idi. Şimdi işitiyorum ki, kendi dininden dönmüş ve başka bir Tanrı seçmiş [36]. Bir çocuğun bize ve mabudumuza ihânet edip onu küçümsemesi rezâletine nasıl katlanabiliriz?». *Kengeş* * ederek Oğuz'u öldürmeye[37] karar verdiler. Onu ezecek asker ve kuvvet topladılar. Oğuz'a karşı sevgi ve şefkât hissi ile dolu olan küçük zevcesi bu haberi duyunca, komşularından bir kadını [38] kocası Oğuz'a haber vermek için gönderdi. Oğuz *da* savaşa
X: 238b hazırlandı. ∫

[39] OĞUZ'UN BABASINA, AMCALARINA, HISIM VE AKRABALARINA KARŞI SAVAŞI [40] VE OĞUZ'UN DÜŞMANLARINI YENMESİ

Ha: 376b ∫ [41] Oğuz avdan dönüp evin yakınlarına gelince babası ve amcalarını kendi yakınları ile birlikte savaşa hazır halde buldu. Kendi nökerlerinin [a] başında onlarla [42] çarpıştı. Bu savaş sırasında babası Kara-Han, *amcaları* Kür-Han ve Küz Han [a] öldürüldüler. Oğuz yerinde dayandı ve yetmişbeş yıl [43] amcalarının uruğları ile daima çarpıştı. Nihâyet onları yenip ezdi. On-

---

* **Kengeş** etmek, danışmak, meşveret etmek, müşâvere etmek mânasında bir türkçe kelimedir. Bunu müşâvere veyâ meşveretle karşılamak istemiyerek aynen koruduk (**Kâşgarlı,** III, 365; **Doerfer,** III. 613-614; A. Caferoğlu, **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü,** 105-106; **Drevnetyürkskiy Slovar,** Leningrad 1969, s. 299).

ların vilâyet ve uluslarını [44] ta Karakurum ötelerine [a] kadar kendi idâresine aldı. Kılıç artıkları nihâyet onun hâkimiyetini kabul ettiler. Dediler ki [45]: Biz senin aslından ve soyundanız; aynı kökten türeyen dal-budaklarız ve onların yemişleriyiz. Niçin bizi yok etmek için bu kadar uğraşıyorsun?». Oğuz dedi ki: «Eğer sizler Tanrı'ya inanır, birliğini [46] kabul ederseniz canınız aman bulur ve size oturmak için Türkistan'ı [a] veririz.» *Fakat onlar* inkâr gösterdiler. Oğuz onları Karakurum'a kadar sürdü. Onlar da [47] ister istemez yoksulluk içinde Tuğla Irmağı [a] kenarındaki çöl ve vadilere göçüp yaşamaya devam ettiler. Orasını kendilerine yaylak ve kışlak [48] yaptılar. Bunlar fakirlik, yoksulluk, acz ve kırıklıktan her vakit üzüntülü ve gamlı idiler. Oğuz onlara «*Muval*» [a] diye ad verdi; yâni her zaman [49] kaygılı, gönlü dar ve zavallı olunuz; köpek derisi giyip av eti yiyiniz [a]; bundan sonra artık Türkistan'a gelmeyiniz». [Bu yüzden, Türkmenlerin inanışına göre [50] Moğollar Kür-Han, Küz-Han ve Or-Han'ın neslinden türemiş ve doğu taraflarına sahip olmuşlardır. Amma onların ne oldukları hususu doğru olarak belli değil [51]. Öteki iki kızın durumu, Tanrı'nın birliğini kabul edip etmedikleri ve *Oğuz'un* onları kendi yanına alıp almadığı da bilinmiyor] [a] [52]. Oğuz *bu savaşlardan sonra* atından inince [a] altın evin kurulmasını buyurdu ve orada kendi taraftar ve dostlarıyla bir toy yaptı [53]. Kendisine yardım etmek üzere iltihak etmiş olan bir kavme «*Uygur*» adını verdi [a]; Türk dilinde izinden giden, uyan demektir. Diğer bir [54] kavim de, *düşmanları* yağma edip ganimet, *olcay* alındığında, hayvanlar bunları taşımak için yetişmediğinden «*Qanqlı*»lar yaptılar. Bundan evvel [55] tekerlek yoktu; (arabayı) ilk defa bunlar inşa ettiler [a]. Levazım, ağırlık ve «olcay»ları bunun üzerine *koyarak* taşıdılar, gittiler. ʃ Oğuz bundan do-
Ha: 384a layı [56] ʃ onlara Qanqlı (yâni arabalı)lar adını verdi [a]. Talas, Sayram ve o tarafların askerleri, Oğuz'un ülkesinde dikbaşlılık gösterdiler [b]. Oğuz onların üzerine [57] yürüyüp yendi. Talas ve Sayram'dan başlayıp Maveraünnehr, Buhara ve Horezm'e kadar zaptedip idâresine aldı. Memleketin [58] dörtbir tarafında oturan yakınları ile anlaşmasını yeniledi ki, evine ve yakınlarına saldırmasınlar ve o da cihangirliğe *güvenle* girişebilsin.

[59] OĞUZ'UN CİHANGİRLİK İÇİN SEFERE ÇIKARAK MUHTELİF [60] ÜLKELERE ELÇİLER GÖNDERMESİ

[61] Oğuz kendisiyle yakınları arasındaki çekişmeleri düzene koyduktan sonra *il* * olmaları ve baş eğmeleri için Hindistan'a elçiler gönderdi ve mâl(vergi) istedi [62]. Hindistan halkı ve büyükleri(âyân) sert ve kaba cevaplar verdiler. Elçiler döndüler. Hind ve Sind halkının isyân ve taşkınlığı devam etti. Oğuz [63] Hindistan üzerine sefere çıktı ve bu ülkeyi doğu tarafından işgal etmeye başladı. Önce 'Uludaq [a] vilâyetine varıp, bir müddet orada [64] oturdu. Oradan Iqariyye'ye [a] gitti. Burası deryâ(büyük nehir) ile büyük ve sağlam kaleler arasında bir dağdı [b]. Nehri gemi ile geçmek imkânsızdı. Oğuz [65] kelek(tulum) şekline benzeyen sal yapılmasını emretti. Bununla nehri [a] geçtiler ve bu tedbirle Iqariyye'yi aldılar. [66] Hindistan'ın doğu tarafında bir büyük ülke daha vardı. Padişahı Sınmî(Tînesi) Oğul Yağma Han [a] Oğuz'un Hind ülkesine saldırıp, orayı istilâ et-
S: 310b tiğini haber alınca il olmak [67] ʃ ve itaat etmek niyetini gösterip vergi *vermeyi* de kabul etmişti. *Fakat* Oğuz onun ülkesinden dönünce düşmanlık gösterdi, karşı koyup isyân etti [68]. Oğuz geri dönerek onu yakalayıp öldürdü ve memleketini de zaptettirdi. Oradan yola çıkarak ulaştığı heryeri aldı [a] [69]. Böylece bütün Çin'i, Maçin diyarını ve Nenkiyas'ı [a] ele geçirdi. Oralardan pek çok mal ve ganimet alıp kendi vatanı olan Türkistan'a dönerek [70] Ortaq ve Alataq'a indi. Almalıq [a] yakınlarında Turqunlutaq ve Turqanlutaq çok yüksek ve başdöndürücü [71] iki dağdır. «Turqan» ve «turqun» [a] bu dağlarda biten iki çeşit ottur; dağlar bu otlara göre adlandırılmışlardır [72]. Oğuz buraya varıp indikten sonra ondört gün orada oturdu. Bu yörenin padişahı olan İnal Han [a] Oğuz'la savaşmak için [73] asker topladı. İki ordu karşılaşıp savaştılar. Muharebe sekiz gün sürdü ve her iki taraftan da çok *asker* kırıldı [74].

---

* Burada **«il»**, tâbi olan, Türk devletinin ve ülkesinin bir parçası olup itaat eden mânâsında bir türkçe kelimedir (Doerfer, II, 194-201. Asım Efendiye göre de dost, muvafık, muti, cemaat ve âşiret anlamındadır. Geçtiği yerlerde aynen koruduk).

Nihâyet sekizinci gün develeri ve katırları birbirine
Ha: 384b bağlıyarak bir saf yapıp ∫ askerin önüne koydular. Evleri, çadırları ve yükleri barikat yaptı [75]. Bunun ardından yağmur gibi ok yağdırdılar. *Böylece Oğuz* galib geldi ve İnal Han'ı öldürdü; memleketini aldı. Buradan kendi yurdu olan [76] Ortaq ve Kürtaq'a hareket etti. Maksadı burada atlarını semirtmekti. Çünkü Kuzey Ülkelerini fethetmeye [a] kararlı idi. Beyleri ile [77] yolda kengeş etti. *Burada Hind yörelerinin meselelerini halletme yolunda bazı* kararlar alındı. Şöyle ki, ilk olarak Amuy nehrinin Pencab'ından geçmeye karar verildi. İl olup itaat etmeleri için Gur, Garcistan ve [78] o taraflara elçi göndererek vergi vermeyi kabul etmelerini bildirdi. Eğer kabul ederlerse ne âla, yoksa savaş olacaktı. Ordu ilk olarak [79] Garcistan taraflarına yürüdü ve elçiler gönderdi. Gur hükümdarı elçileri son derece saygı ile karşılayıp ağırladı. İtaat ve illik kemerini can beline bağladı. [80] Kendisi hemen Oğuz'un yanına gidip her yıl vergi vermeyi üzerine aldı. «Vilâyetimizin yakınlarında ve çevresinde düşman [81] çoktur» dedi. Oğuz, önceden yüz seçme süvariyi Gur hükümdarı ile berâber haberci olarak o vilâyete gönderdi: «Eğer il olup itaat ederlerse iyi, [82] yoksa onlarla savaşınız» *dedi.* Oğuz'un buyruğu gereğince bütün Gur vilâyetini, Garcistan'ı, tâ Gazne, Zâbil ve Kâbil'e kadar il yapıp zaptettiler [83]. Onlara her yıl hazineye gönderilmek üzere vergi tâyin ettiler. Muzaffer ve galib olarak dönüp Oğuz'a katıldılar [84]. *Bundan sonra* hep berâber kuzey ülkelerine doğru göç edip, G.r.k. ve Başgurd [a] tarafına yöneldiler. İlk olarak Ulu Bagur adındaki yüksek bir kaleye eriştiler. Buranın hâkimine [85] Qara-şit Yağı [a] derlerdi. Oğuz onun ordusunu yenerek o yöreleri itaat altına aldı. Bu sıralarda Oğuz herkese [86] şefkât ve sevgi gösterdiğinden [a] yaşlılar ve büyükler kendisine «Oğuz Aqa» adını verdiler. Gürk ve Başgurd seferine [87] başlarken doksan bin ev ahali Oğuz'un etrafında toplandıklarından bunlara «*On tokuz Oğuz*» [a] denilmiştir. Oğuz «yolda [88] kim geri kalırsa yasa ile cezalansın, geç kalmasınlar [a]» diye ferman çıkardı. Bunların arasında hayli yaşlı ihtiyarlardan ibâret bir topluluk vardı ki, vücutlarına [89] dermansızlık çöktüğünden *Oğuz'un* bu gibi emirlerini yerine getir-

mekten aciz idiler; onların harbedip savaşması da mümkün değildi[90]. Onlar acz ve zayıflıklarını Oğuz'a bildirdiler. Oğuz «*O halde* hepiniz burada kalınız»[a] diye emretti. Bu yer, Almalıq yakınında Aq-qaya[b] adında bir yerdi[91]. [Aq-qaya farsçada beyaz dağ geçidi demektir.] Bu ihtiyarlar arasında pek dirâyetli, akıllı, görmüş geçirmiş ve dünyanın acı-tatlı günlerine[92] erişmiş Yuşı Hoca[a] adında birisi vardı [ki Türk dilinde yaşlı adam demektir. Moğol dilinde ise Qalsanqu (?; Bilgutay ?) deniliyor[b]. Türkçede yaşlılara «*Khoca*» derler[93], zira «khoca» kelimesi aslında türkçedir, farsça veyâ arapça değildir.][a] Onun Qara-sülük adında bir oğlu vardı. Baba[94] oğula dedi ki: «Siz bilinmiyen bir yola çıkıyorsunuz. Aranızda bilgili yaşlı kimse de yok. Eğer zor durumda kalırsanız ne yaparsınız[95]? *İyisi mi* beni yanınıza alınız, bir gün işinize yararım». Oğul dedi ki: «Ey baba, Oğuz'un buyruğuna nasıl karşı gelebilirim?». Sonunda onu[96] bir sandığa iyice yerleştirip develerin üzerine yüklediler ve kendileri ile berâber götürdüler. Gürk ve Başgurd *ülkesine* varınca onlar çok[97] zorba ve hilekâr bir kavim idi. Kibir ve gururları yüzünden hiçbir hükümdara başlarını eğmemişlerdi. *Oğuz* Kara-şit adındaki padişahlarını[98] yakaladı. Gürk ve Başgurd il oldular ve vergi vermeyi kabul ettiler. Oradan yola koyulduktan sonra önlerine susuz bir sahra çıktı[99]. Öyle ki bir damla gülyağına bir damla su vermezlerdi. Kara-sülük insanların susuz
Ha: 378a S: 311a kaldığını babasına bildirdi. ʃ Yuşı Hoca dedi ki[100] ʃ : birkaç ineğin başını biraraya bağlayıp onları çok susayıncaya kadar devamlı koşturunuz. Sonra onları bırakın; bu inekler tırnaklarını bir yere vurup kazmaya[101] başlarlarsa orada su bulunduğuna işârettir». Kara-sülük bir yerde böyle denedi; su çıktı ve insanlar suya kandı. Oğuz da bu durumu görünce[102] Kara-sülük'e pek çok bağışlarda bulundu (soyurgadı),[a] onu bütün ulusun yurtçısı[b] tâyin etti. Oradan Atil[c] nehri üzerinde[103] Oq (uruq) qıran kök bulut (oq qıran köl yatub?)[a] adında bir yere geldiler. Buranın halkı Oğuz'un geldiğini işitince artık mağlup olduk diye sayısız hayvan ve[104] eşya bırakıp kaçtılar. Asker nehrin kenarına gelince suya baktıklarında, suyun berraklığında altın ve gümüşten eşyalar, leğen[105], ibrik ve kazan gö-

rerek bunları suya dalıp çıkarmak istediler. *Fakat suyun* içinde gördüklerinden hiç birşey bulamadıklarından hayret ve dehşet içinde kaldılar [a] [106]. Kara-sülük bu hususu babasına söyledi. Babası ona «acaba suyun kenarında yüksekçe bir yer yok mu?» diye sordu [107]. Kara-sülük «evet» dedi, «suyun kenarında kocaman bir ağaç var». Babası «o halde suda görülenler ağaca gizlenmiş [108] eşyânın akisleri olacak». Kara-sülük gidip ağacı dikkatle araştırdı ve *orada gizlenmiş olan* altın ve gümüş eşyayı bulup [109] hepsini Oğuz'un önüne yığdı. Oğuz bu münâsebetle Kara-sülük'e bir daha sayısız bağışlarda bulundu ve hayli iltifat etti. Oğuz bu arada şöyle düşündü: «Biz cihanı fethetmek gâyesiyle dünyanın her tarafına gideceğiz. [110] *Hucavur* [a] yâni asıl vatan ve yurdumuz olan Talas ve Sayram geride kaldı. Eğer düşmanlar bizim yokluğumuzda *buraları* alırlarsa bizim için talihsizlik *(bednâmlık)*, düşmanlar için de bir şöhret vesilesi olacaktır [111]. Faizli kâr ümidiyle sermâyeyi harcamak olmaz [a] dedi. Esas *yurt*larının muhafazası için *Oğur* [b] kavimlerini görevlendirdi. Oğur *kavimleri* Talas ve Almalıq vilâyetine [112] geri döndü ve bu yurtların muhafazası için orada yerleşti.

Oğuz'un Kıl-Barak ile savaşı

OĞUZ'UN QIL-BARAK İLE SAVAŞI

Qıl-baraq [a] dünyanın [113] karanlık tarafında bir ülkedir. Bu kavmin erkekleri kara renkli, çirkin yüzlü ve köpek gibi, kadınları ise temiz yüzlüdürler. Oğuz onların yakınlarına gelince [114] dokuz atlıyı elçi olarak onlara gönderdi. Dedi ki: pek çok şehir ve ülke bize il olup, itaat etmiş, vergi vermeyi kabul etmişlerdir [115]. Eğer siz de illiği ve vergi vermeyi kabul edip söz verirseniz ne âlâ; aksi halde savaş ve dövüşe hazır olunuz ki [116], hemen geliyoruz. Onlar elçilere şu şekilde cevap verdiler: «Siz dokuz kişi eğer bizden iki kişi ile savaşır ve galib gelebilirseniz [117] vergi vermeyi kabul ederiz. Yenilirseniz buradan geri döneceksiniz». Elçiler bu şekilde karşılıklı dövüş teklifini reddettiler ve dediler ki [118] : «*Madem ki dövüşmek istiyorsunuz* bizden iki, sizden de iki kişi dövüşsün». *Kıl-baraqlıların* âdeti şöyle idi: dövüş olacağı zaman iki havuzdan [119] birisini kara, birisini de ak tutkalla doldururlardı. Dö-

vüşten önce ak tutkal havuzuna çıplak olarak [120] girerler, bu tutkal onların kıllarına yapışırdı. O havuzdan çıkınca beyaz kumda yuvarlanırlardı. Oradan kara tutkal havuzuna girerler [121] ve kara kum üzerinde yuvarlanırlardı. Bu madde üç defa vücutlarında kuruduktan sonra, gövdelerine hiçbir silâh [122] tesir etmezdi. *Kıl-baraqlılardan dövüşe giren* bu iki kişi böyle yapıp Oğuz'un iki elçisi ile vuruşmaya başladılar. Silâhlarla gövdelerine yapılan vuruşlar hiç [123] tesir etmedi. Sonunda bu iki elçi, *onların elinde* öldüler. Yedi kişi de oradan dönerek durumu Oğuz'a anlattılar [124]. Oğuz *buna* hiç aldırış etmeyerek *Kıl-baraklılara* karşı gidip savaştı. Düşmanlar galip geldiler ve Oğuz'un askerlerinden pek çok kimse öldürüldü [125] diğerleri de dağıldılar. Oğuz bu işte savaş ve mücâdelenin fayda vermiyeceğini anladı. Döndü ve [126] büyük bir ırmağa geldi. *Askerin bir kısmı* bunu gemi ve sallara binerek, bir kısmı da yüzerek geçtiler. Kıl-baraklılar [127] köpekler gibi çıplak ve yaya olduklarından onların bu ırmaktan geçmeleri imkânsız idi. Oğuz «iki su arası» [a] na indi ve perişan olup dağılan [128] *askerlerini* toplamak üzere orada yerleşti. Oğuz'un adamlarından birisi, tesâdüfen Baraklılar arasında kalmış ve kadınlar arasında gizlenmişti. Bu kadınların kocaları [129] pis vücutlu, çirkin yüzlü ve köpek gibi olduklarından kadınlar onu çok beğendiler ve hepsi yanına toplandılar. Onunla münâsebeti arzu ettiler ve [130] bir hediye olarak, onların büyüğü olan İt-baraq'ın kadını huzuruna götürdüler. Kadının bu erkekle konuşması ve münâsebeti çok hoşuna gitti. Çünkü kendisi kocası [131] ile temasda bulunamadığından çok kederleniyordu. İt-baraq'ın karısı bu cinsî arzusu ve sevinci yüzünden Oğuz'un tarafına meyil gösterdi ve gizlice Oğuz'a elçi [132] göndererek «eğer düşmanı yenip *ülkesini* almak istiyorsanız *tutacağınız* yol şudur» diye haber gönderdi: «Demirden dikenli çiviler
S: 311b yaptırınız ve askerlerinizden herbiri bu demir [133] ʃ dikenlerden bir mikdarını terkiye bağlasınlar ve savaşta bunları düşman üzerine serpsinler. Fakat kendi atlarınızın ayaklarına [134] *bu dikenli demir parçalarından* bir zarar gelmemesi için uygun nallar yaptırmalısınız. Sonra da düşmanların burunları ve vücudlarının kenarları çıplak ve tutkalsız olduğundan *oralarına* ok yağdırı-

nız» [135] .Oğuz bu durumu işitince çok sevinip memnun oldu ve bu «iki su arası»nı kendisine üs edindi. Gemiler yaptırdı ve yakışıklı kimselerden *It-baraq'ın* kadınlarına arka arkaya elçiler [136] gönderdi. Kadınların çok yardım ettikleri bu elçiler, Oğuz'a gerekli bütün âlet ve malzemeyi [137] yavaş yavaş temin edip hepsini Oğuz'a gönderdiler. Bazı kadınlar da bu *erkekleri* çok sevdiklerinden onlarla birlikte döndüler. Bu [138] yolla bu ülke alındı. Oğuz bu yerde onyedi yıl *kalıp* dinlendi. Askerlerini düzene koydu ve silâhlarını yeniledi Bu zaman içinde çocuklar ve bebekler [139] delikanlılık ve ergenlik çağına yetiştiler. Oğuz'un da bir hatunundan dört oğlu olmuştu, *onlar da büyüdüler*. Bu arada [140] Oğuz'un askerlerinden birisinin karısı hâmile kalmış, kocası da savaşta öldürülmüştü. Bu savaş yerinde ka-

Ha: 378b

dının doğum yapması yaklaşmıştı [141]. Yakınlarda içi ∫ oyulmuş bir ağaç vardı. Kadın o ağaca gidip çocuğunu doğurdu. Çocuğu Oğuz'un yanına getirdiklerinde duru-

Kıpçak'lar

mu [142] ona anlattılar. Oğuz adını Qıpçaq koydu [ki, Qıpçaq, qabuq kelimesinden çıkmıştır [a]. Türk dilinde içi çürümüş ve oyulmuş ağaca derler [143]. Diğer Türklerin fikrince bütün Kıpçak kavimleri bunun neslinden olmuşlardır.] Oğuz Kıl-barak'ı aldıktan sonra iki yıl daha o ülkede [144] oturdu. Herkesi yasalarla disiplinli bir idâre altına aldı [a]. Bir gün, bu sınırlara hayli yakın olan «Karanlık Ülkesi»ne hareket etti.

Oğuz'un Karanlık Ülkesine gitmesi

[145] [146] OĞUZ'UN KARANLIK ÜLKESİNE SEFERİ ve O YERİN DURUMU

[147] Oğuz Qara-Hulun [a] sınırına, yâni Karanlık ülkesine *vardığında* karanlık dolayısıyla orada gitmek mümkün olmadı. Oğuz yakınları (moqarrebân) ve aklı erenlerle kengeş yapıp *danıştı* [148]; hiç fayda vermedi. Kara-sülük güç işlerini halledip onların müşküllerini çözen babasının yanına gitti. İçinde bulundukları zor durumu anlattı [149]. Babası Yuşı Hoca dedi ki «dört tâne taylı kısrak ile dokuz tâne sıpalı eşek seçip alınız ve adamları bunların üzerine bindiriniz. *Bu hayvanların* yavrularını karanlık ülkesine girilen [150] yere bağlayınız. Onlar *karanlığın* içine girsinler; istedikleri yere gidip, sonra geri dönecekleri zaman, o kısraklarla eşek-

ler, yavrularının sevgisi ve kokusu ile [151] o adamları geri getirir ve yolda hiç hata yapmazlar». Kara-sülük bu hâl çaresini Oğuz'a anlattı ve [152] onca da uygun gelip kabul edildi. Onun söylediğine göre karanlığa dalıp, üç gün üç gece böyle yola devam ettiler. Bir ara sağdan soldan sesler işitilmeye başladı: [153] «Bu karanlıkta yolda birşey bulup yanına alan dışarıya çıktığında pişman olur [154]; hiç birşey almayan da pişman olur». Gidenlerden çoğu hiç birşey almadı; bazıları biraz birşeyler aldılar. Dönüşlerinde o kısrakların yardımı ile *karanlıktan* çıkıp aydınlığa geldikten sonra baktılar ki [155] aldıkları şeyler hep mücevher ve kıymetli taşdır. Az alanlar da, almayanlar da her ikisi pişman oldular. Oradan [156] Kılbarak ile Atil arasında ıssız bir sahra olan [a] ülkesine hareket etti. Onlarla savaştı ve hükümdarı orada öldürüldü [157]. O memleketi de alarak ülkenin tertip ve düzeni, vergilerin tesbiti ve şahnelerin tâyini için üç yıl burada kaldılar. [a] Oradan [158] Hazar Derbend'i üzerine göç etti. Bu *Derbend* sınırlarına geldikleri sırada Yuşı Hoca, oğlu Kara-sülük'e şöyle dedi: «Ordumuz [159] bir defa yenilip bozuldu; bu haber ile ve yağıya * *(dosta düşmana)* erişti. Onun için buradan yüz kadar atlıyı [a] *yurdumuza* geri gönderelim [160]. *Onlar* bizim sağlığımızı, fetih ve zaferimizi, evimize ve yurdumuza iletsinler. Uruğ ve askerlerimiz sevinip memnun olsunlar; düşmanlar [161] da hâkir, rezil ve itibarsız *olsun*. Elimize geçen bütün zahire ve hazineleri oraya götürsünler de ünümüz gökleri tutsun». Kara-sülük *bu*
Ha: 379a *teklifi* Oğuz'a [162] arzetti. ʃ O da bundan gelecek faydaları düşünerek iyi buldu ve *Kara-sülük'e* bağışlarda bulundu. Kendi elbisesini ona [163] giydirdi. Yüz Kanglı atlısını bu mühim işle görevlendirip bütün hazine ve zahirelerini onlara vererek *kağnılarla* gönderdi [164]. [Şimdiki zamanın yarlıg ve payza usulü yerine] Oğuz'un zamanında altın uçlu ok [a] ve yay vardı. Oğuz kendisinin iki altın uçlu ok ve yayını [165] *kendisinin işâreti olmak üzere* onlara vermişti. *Kanglılar* gittikleri her vilâyette bunları gösterince *halk kendilerine ve hayvanlarına yiyecek ve içecek* alefe ve ulufe [a] vererek gere-
S: 312a ken hizmet ve hürmeti gösteriyordu [166]. ʃ Kanglıların

---

* **Yağı** düşman, hasım anlamında türkçe kelime. Geçtiği yerlerde aynen koruduk.

başında *Barmakluk Çosun Billig* [a] vardı. Oğuz bunlara ev, hazine ve uğruqunu [b] kendisi dönünceye kadar koruyup kollamalarını emretti [167]. Bunları gönderdikten sonra *Oğuz* yedigün daha kaldı ve oradan göç ederek Derbend'e yöneldi. Buranın ahalisi [168] hırsız ve yol kesici idiler. Yolbaşlarını tutarak yolculara engel oluyorlardı. *Oğuz'un* askerlerinden çoğunun atlarını çaldılar. Oğuz Kara-sülük'ü [169] çağırıp şöyle emretti: «Bu yer dar ve hayli sarp bir geçit. Bizi buraya sen getirdin ve burada hırsızlar da çok; onlara karşı nasıl bir tedbir [170] alalım? Bu yerin bir tarafında deniz, öte tarafında sarp dağlar var» Kara-sülük ne yapılacağını babasından sordu. Yaşlı adam şöyle dedi: [171] «Bu Derbend vilâyetinin dört bir yanındaki ekili-dikili yerleri tamamen yağmalayıp harap etmeye çalışmalı. Bu vilâyet gâyet dardır [172]; bir tarafı deniz, bir tarafı dağ olduğundan bütün harekât bu *şehrin* çevresine yöneltilmeli [173]. Ta ki vilâyet halkı aciz kalıp mecburen itaat etsinler..» Kara-sülük bu hususu olduğu gibi Oğuz'a söyledi [174]. Oğuz da onun dediğini kabul ederek onların vilâyetlerini her taraftan harap edip yağma ve talan ettiler [175]. Yaz aylarından ilkbahara kadar orada kalarak *Derbend'i* kuşattılar. Derbend halkı, bu durumu görünce çaresizlik ve [176] perişanlık içinde kaldılar. Toplanıp birbirleriyle danıştılar: *Oğuz'un* yakınlarındaki şehirleri istilâsı meydanda idi [177]. Hayli kudretli olan Kılbarak'ın başına gelenleri de işitmişlerdi. Sekiz ay süren [178] kuşatmadan sonra hep berâber *barış yapmak için* Oğuz'un huzuruna geldiler. Ona hediye olarak dokuz tâne kır at getirdiler ve il oldular. Oğuz gelenleri gördükten sonra buyurdu ki: «Onlardan [179] sorun: Biz buraya geleli bu kadar zaman oldu; niçin yanımıza gelmediniz de dikbaşlılık ve isyan [180] yolunu tuttunuz.» Onlar cevap olarak dediler ki: «Bizim aramızda akıllılar olduğu gibi, divâneleri de vardır. Biz şimdiye kadar bu akılsızların sözüne bakıp [181] gelmedik. Kötü yaptığımızı da biliyorduk. Şimdi akıllı insanlar bizim dikkatimizi çektiler ve öğüt verdiler. Böylece ne yapacağımız [182] aydınlandı. İtaat etmenin gerekli olduğunu bildik ve kulluğuna yüz sürdük». Oğuz şöyle buyurdu: «Mâdem ki, suçunuzu böyle itiraf [183] ettiniz, ben de günahınızı bağışladım. Fakat benim iki tâne tayımı alıp götürdüler. Bunlardan biri Iraq-qula olup,

[184] Iraq-qula Arıqlı (Azqıllı?)ya [a] benzer bir attır. Diğerinin adı Süt-aq'dır ve o da Süt-qula'ya benzer, bembeyazdır. Bu at rahvan olup pek güzeldir [185]. Gerçi sunuzdan vazgeçmişim, fakat tarif ettiğim bu iki at bana getirilmezse [186] sizlerden hiçbirinizi sağ bırakmam». Bunlar çalınmış atların hepsini buldular ama, tarif edilen iki *atı* hiçbir yerde [187] bulamamışlardı. Oğuz'un gönlü bu iki ata bağlandığından bu hususta son derece ısrar etti. *Bunun üzerine* onlar mühlet istediler. Oğuz bir ay *daha* [188] orada kaldı. Ülkenin her tarafına bu atları aramak üzere adamlar gönderdiler. *Sonunda* bulup Oğuz'un huzuruna getirdiler [a]. Oğuz kendi atlarını [189] görünce sevindi. Onlara iyi davranıp gönüllerini aldı. Halkın korunması ve vergi toplanması için oraya bir şahne tâyin ederek [190] Şirvan ve Şamahı'ya hareket etti.

Oğuz'un Şirvan ve Şamahı'yı alması

[191] [192] OĞUZ'UN ŞIRVAN ve ŞAMAHI'YA ELÇİ GÖNDERMESİ

[193] Oğuz *Derbend* vilâyetindeki işlerini tamamladıktan sonra Şirvan ve Şamahı'ya elçi gönderip şu haberi verdi [194]: «Buraya geldiğimizi herhalde işitmiş olacaksınız. Ulaştığımız her ülke, bizden ne emredilmişse *yerine getirdi*. Geçtiğimiz yerlerde [195] zaptetmedik bir ülke, boyun eğmeyen ve itaat yolunu tutmayan bir hükümdar bırakmadık. Eğer şimdi siz, kendi isteğinizle [196] bize il olursanız, cevap göndererek kulluk göstermeniz gerekir. Şâyet dikbaşlılık ve isyânda inat edecekseniz [197] savaşa hazır olun; Biz de *bu elçilerin* hemen ardından geliyoruz.» Bu haber onlara erişince, Oğuz'un elçisine her türlü saygıyı [198] gösterdiler. İtaat ve kulluk yolunu tutup, hediye olarak dokuz kır at gönderdiler. Kendileri şehir dışına *Oğuz'u* karşılama-
S: 312b ya [199] ∫ çıktılar. Oğuz'u görüp, kulluk şartlarını gereğince gösterdiler. Oğuz Şamahı'ya varınca ondört gün orada [200] kaldı. O günlerde Şaberan *ahalisi* vergisini
Ha: 379b getirip hazineye teslim ettiler. Fakat Şamahı ahalisi, ∫ vergilerin ödenmesini geciktirdiler [201]. *Anlaşma* yolundan ayrılıp, yeniden düşmanlık yolunu tuttular ve karşı koymaya uğraştılar. Oğuz [202] herkesin birer kucak odun getirip, Şamahı kapısına ve civarına yığmasını yasak(emr) etti. Bütün asker gidip herbiri bir kucak

odun [203] getirip yığdılar ve ateşlediler. Kapı ve surlar korkunç alevler içinde yandı. Savaşarak şehri aldılar [204] ve yağma ettiler. Bu yağmada *Şamahılıların* kadın ve çocuklarını da alıp götürdüler. Onlar yaptıklarından pişman olarak, Şehrin önde gelen büyükleri tekrar[205] Oğuz'un huzuruna gelip bağışlanmalarını dilediler. Vergilerini ödeyip, hiçbir şekilde düşmanlık ve [206] dikbaşlılık göstermemeleri halinde kadın ve çocuklarının geri verilmesi kararlaştı. Fakat Oğuz onların çaresizlik ve imkânsızlık içinde olduklarını görünce acıyıp [207] kadın ve çocuklarını geri verdi. Vergi aldı, şahnesini tâyin etti ve oradan Arran ve Mugan taraflarına yola çıktı.

Oğuz Azerbaycan'da

[208] [209] OĞUZ'UN ARRAN ve MUGAN TARAFINA HAREKETİ

[210] Oğuz, Şirvan taraflarından kalkıp Arran ve Mugan'a geldiği zaman yaz mevsimi idi. Hava son derece sıcak ve bu sıcaklıktan dolayı orada [211] kalmak mümkün olmadığından, anlaşarak yaylak olan dağlara gittiler. Kış gelince, tekrar inerek [212] bu vilâyetleri alır, yağma ederiz dediler. *Yaz aylarında* bu vilâyetlerin bütün yayla ve dağ mıntakalarını, Sebelân dağlarına, Alataq ve Ağdıböri [a] dağlarına kadar tamamen [213] işgal ettiler. [Rivâyetlere göre Alataq ismini onlar koymuşlardır ve Sebelân [a] diye de onlar adlandırmışlardır. Türkçede [214] ortaya çıkıp dik duran nesneye sebelân derler.] Yaylakda kaldıkları zaman zarfında bu taraflarda olan bütün ülkeleri [215] ele geçirip zaptettiler. Azerbaycan vilâyetini de aldılar. Kendi has atlarını, otlakları çok geniş ve güzel olan Ucan [a] sahrasının [216] mer'alarında besledi. Orada bulunduğu sırada birgün herkesin toplanıp, birer etek toprak getirerek [217] burada bir tepe yapmalarını emretti. Önce kendisi bir etek toprak getirip döktü. Bizzat kendisi toprak döktüğü için bütün asker [218] birer etek toprak getirip döktüler. Büyük bir tepe oldu. Bu tepenin adına Azerbaynân dediler. [a] [Azer, türkçede yüksek demektir [219], «baynân» da zenginlerin, uluların yeri anlamındadır. Bu ülke, bu şekilde meşhur oldu. Bugün de Azerbaycan demelerinin [220] sebebi budur.] O yaz mevsiminde Oğuz Aladağ'da(Alataq'da) yaylak yaptı [a]. Oradan

Bağdat, Gürcistan, Diyarbekir [221] ve Raqqa taraflarına elçiler yollayarak «geleceğim» diye haber gönderdi. *Gelişinden* haberdar bulunmaları ve *buna* nasıl cevap vereceklerini bilmek istedi. Eğer [222] baş eğip il olurlar ve vergilerini her yıl muntazaman kendi hazinemize getirirlerse ne âlâ, oraya asker gitmez; eğer [223] Oğuz'un fikrine uygun cevap vermezlerse, onları itaata almak üzere harekete geçip üzerlerine yürüyecekti. Elçileri bu [224] yörelere gönderdikten sonra kışın Arran ve Mugan tarafına geldi. Kür ve Aras ırmakları arasını yurt ve karargâh olarak seçip [225] kışı orada geçirdi. O diyarın bütün halkını il yaptı, itaat etmiyenlerin hepsini yağma etti [226]. Bahar olunca çeşitli ülkelerin hükümdar ve sultanlarına göndermiş olduğu elçiler döndüler. Diyarbekir, Raqqa [227] ve Bağdat'a gitmiş olanlar, bu yöreler hükümdar ve büyüklerinin Oğuz'un Arran tarafına gitmesini [228] başına gelen zorluklardan dolayı geri dönmüş olduğunu zannederek elçilere «Oğuz hele bir gelsin bakalım [229], savaş mı ederiz, yoksa il mi oluruz, o zaman cevap veririz» dediklerini söylediler. Gürcistan, elçilerine «biz savaşa hazırız [230], harbedeceğiz» diye cevap vermişlerdi. Oğuz önceden Gürcülere adam gönderip «hemen *üzerinize* gelmem gerek; hepiniz uyanık ve haberli olun ve *sonra* [231] Oğuz ansızın boş bir gaflet anımızda habersizce üzerimize geldi demeyin. Savaş ve muharebe yerini siz tâ-
S: 313a yin edin ve hazır olun; biz geleceğiz» [232]. (İlkbahar olup atlar semirince Oğuz Gürcistan'a karşı harekete geçti. Gürcistan yakınlarına vardığında Gürcüler üç-dört [233] günlük yol ileri gelerek savaşa hazır halde duruyorlardı. Hemen saf düzerek durmaksızın savaşa [234] başladılar. Oğuz'un ordusu galib geldi. İki gün ve iki gece devam eden savaştan sonra onları kaçırdılar. *Gürcüler* bir daha toplanarak yeniden savaşa durdular; ama dayanamayıp [235] kaçtılar. *Gürcülerin* büyükleri Oğuz'un ordusuna karşı duramıyacaklarını anlayınca [236] Oğuz'un huzuruna gelerek il oldular. Etrafa mektup ve fermanlar göndererek korkup dağılmış olan ahalinin toplanmasını tavsiye edip [237] vergi kabul ettiler. Oğuz bir ay onbeş gün Gürcistan'da kaldı. Sonraki yaz mevsiminde Aladağ'a çıktı. Aladağ'da birkaç gün [238] kaldığı sırada, Gürcülerin vergi vermeyip

Oğuz'un şahnesini ülkelerinden kovarak [239] yağı olduklarına dair haber geldi. Oğuz bunu duyunca kendi altı
Ha: 380a oğlunu çağırdı ∫ ve onlara şöyle dedi: «Ben bu kavmi (Gürcüleri) denedim, gördüm ve onların ne mal olduklarını gâyet iyi [240] anladım. Onlar bir hamleden fazlasına dayanamazlar. Onlara karşı büyük ordu göndermeye ve benim gitmeme lüzum [241] yok». Her oğluna ikiyüzer asker verip savaşa gönderdi. Gürcüler Oğuz'un oğulları oraya varınca savaştılarsa da [242] *Oğuz'un oğulları onları* yenip yağma ettiler. Hemen sonra babaları Oğuz'dan elçi geldi; ondan bütün askerin yiyecek ve giyeceğini [243] bu yazın Gürcülerden toplamak gerektiği *buyruğunu getirdiler*. Bu haber onlara erişince yağmayı artırdılar. Sayısız yiyecek *toplayıp* [244] babalarına getirdiler. *Ayrıca* şahne [a] tâyin ederek vergi miktarını kararlaştırdılar ve Aladağ'a geri döndüler [245]. Onlar iyi işler yaptıklarından Oğuz onlara takdirlerini bildirdi ve «Benim hayatımda yaptığınız büyük ve faydalı işler ve [246] ad kazanmanız, *ben öldükten sonra da* yerimi almaya lâyık olduğunuzu gösterdi» dedi. Sonra elçiler göndererek, bütün kışlaklardaki [247] askerin toplanmasını ve Kürdistan'a *doğru* yürümelerini emretti.

Oğuz'un Antakya ve Anadolu harekâtı

[248] [249] OĞUZ'UN KÜRDİSTAN YOLUYLA DİYARBEKİR ve ŞAM'A [a] HAREKETİ

[250] Oğuz askerlerini çağırıp topladıktan sonra Kürdistan'a doğru yol aldı ve üç yıl arka arkaya Kürdistan dağlarında kaldı [251]. Bu dağları bozgunculardan temizleyip, onların varını yoğunu yağma etti. Şehir halkı ve sahrada yaşıyan ülke ahalisini [a] kendi taraflarına çekerek [252] vergi tâyin ettiler. Oradan Diyarbekir taraflarına geldi ve bu ülkelerin Erbil, Musul ve Bağdat'ın büyükleri *Oğuz'un* huzuruna gelerek il [253] oldular; *Oğuz'a lâyık* armağan ve hediyeler getirdiler. Bu kış mevsiminde Dicle kıyısında kışlak yaptı [a]. Bahar olunca Şam yolunu [254] tuttu ve altı oğlunu manqala, (yâni öncü) [a] olarak önden gönderdi; kendisi de bunların ardından hareket etti. Oğulları Raqqa'ya gelince [255] şehrin bütün ileri gelenleri *onları karşılamak üzere* dışarı çıktılar. Oğuz'un oğulları babaları arkadan geldiği için bunları babalarının huzuruna gönderdiler [256]. Onlar Oğuz'un huzuruna vardılar; Oğuz onları görünce

iyi davrandı ve gönüllerini aldı. Bir şahne tayın ederek şehirlerine gönderdi [257]. İşte bu şekilde Oğuz, Şam ülkesinin neresine vardıysa, *halk* tamamen *kendi isteklerly*le il oldular. Yalnız, Türklerin Bataq Şehir [a] dedikleri ve üçyüzaltı [258] kapısı olan Antakya şehri, inad edip karşı koymakta direndi. Sonunda bir yıl savaştılar ve bir yıl sonra *şehri* aldılar [259]. Oğuz şehre gitti ve bir altın taht [a] koyarak üzerine oturdu. Yanında olan doksan bin askerin hepsini, kadın ve çocuklarıyla birlikte [260] şehre götürdü ve orada oturdu. Sonra Dimeşq ve Mısır'a, gelişini haber almaları için elçi gönderdi. Her elçinin yanına yüz kadar [261] adam kattı. Bundan sonra Oğuz kendi ordusunun her alayından yüz kişi ayırdı ve bunları altı oğlu ile birlikte Tekür Han'a [a] gönderdi [ki [262] biz bugün ona tekfur diyoruz.] *Oğuz'un oğulları* oraya yaklaştıkları zaman, Tekür onların askerinin nasıl olduğunu öğrenmek için elçi gönderdi [263]. Onların örf ve âdetine göre elçi olarak gelene dokunulmazdı. [264] Oğuz'un oğulları Tekfur'dan gelen elçileri görüp onlarla konuştular. Onlar dönerlerken kendi elçilerini de o elçilerle birlikte *Tekür*'e gönder-
S: 313b diler ∫ [265] ve haber verdiler: «Babamız Oğuz bizi öncü (manqala) olarak dokuzbin askerle göndermiştir. O ise, büyük ordu(keçele) [a] ile gelmektedir; eğer il olup vergi [266] kabul eder ve bunu her yıl hazineye gönderdiğinizi bilirsek size saldırmıyacağız; savaş isterseniz bir yer [267] seçin ve savaşmamız için *oraya* gelin. Bu altı çocuktan en büyüğünün adı Kün [268], yâni âftâb, ikincisinin adı Ay, yâni mâh, üçüncüsü Yulduz, yâni sitâre, dördüncüsü Kök(Köl) [a], yâni âsmân [269] beşincisi Taq, yâni kûh ve altıncısı Tengiz, yâni deryâdır. Bu oğulların elçileri Tekfur'un yanına vardıkları zaman, Tekfur [270] «yarın filân yerde savaşalım» dedi. Ertesi gün oraya giderek savaştılar ve Tekfur'u yendiler. *Tekfur'un* askerlerinden [271] pek çok insan öldürüldü. Onları iki gün iki gece, Tekfur'un şehri ve ülkesine kadar kovaladılar. *Bu şehir önlerine* gelince şehir [272] ahalisi aralarında anlaşarak Tekfur'u yakalayıp onlara teslim ettiler. Onlar *da* Tekfur'u, yetmiş kişiyle birlikte Antakya'ya [273] Oğuz Aqa'nın huzuruna gönderdiler. Paytahtına ve *bütün* ülkeye el koydular; lâkin yağmaya ve halkın öldürülmesine yol vermediler. *Oğuz'un*

oğulları şehrin dışına indiler *ve orada oturdular.* Babaları Oğuz'a elçiler vasıtasıyla [274] şu haberi gönderdiler: «Eğer Tekfur'u öldürmek niyetinde iseniz, bize emredin ülkeyi yağma edip mal ve hazine *(para)* [275] gönderelim; *buna dair bir* işâret buyurun *kâfi.* Yok eğer bağışlıyarak günah ve kanından vazgeçerseniz, onu ülkesinin başına gönderin [276]. Hükümdarlığı ona vermek isterseniz, mal ve hazine *vergisini* [a] tâyin edip onu geri gönderin. Böylece biz halkın kalbini kazanacağız; kulluğa yüz [277] süreceğiz». *Bu elçiler* Tekfur'u Oğuz'un huzuruna getirdikleri zaman Oğuz ona savaşın nasıl cereyan ettiğini, kendisiyle oğulları arasında olup bitenleri yeniden [278] sordu. Tekfur vaziyeti bütün açıklığı
Ha: 380b ile başından sonuna kadar, savaşı ∫ Tekfur'un ordusunun yenilgisini [279], Oğuz'un oğullarının onların ardından paytahta kadar *takip etmesini,* paytaht ileri gelenlerinin anlaşarak Tekfur'u yakalayıp ona teslim ettiklerini bütün tafsilâtıyla anlattı [280]. Tekfur anlattıklarını bitirince Oğuz, Tekfur'a oğullarının ülkeyi yağma edip etmediklerini sordu. Tekfur [281] onların yağma ettiklerini görmediğini söyleyip «biliyorum ki, ben orada iken hiç yağma etmediler; şehirden dışarda [282] sahrada kaldılar» dedi. Oğuz oğullarının şehirleri yağma etmemelerini sıkı sıkıya tenbih ettiğinden bu hususa çok sevindi [283]. Ellerini göğsüne koyup [a] yüzünü Tanrı'ya döndürdü ve çocuklarının sözünden çıkmadıklarına ve onların kabiliyetleriyle [284] babalarının yerine geçmeye
X: 239b muktedir oluşlarına şükretti. Oğuz bunları öğrenip ∫ hoşuna gittikten sonra Tekfur'a şöyle hitap etti [285]: «Her nekadar sen, önceleri bana itaat etmeyip karşı geldin, hattâ savaştınsa da, bütün bunlardan dolayı ben senin suçundan [286] vazgeçtim. Seni kendi ülkenin başına göndereceğim ve saltanatı sana vereceğim. Bundan böyle dosdoğru ve içiniz tertemiz [287] itaat edesiniz. Her sene bulunduğum yere para(hazâne) ve mal ulaştırasınız». Tekfur bu sözü işitince başını yere koydu; kulluk [288] şartlarını ve duayı yerine getirip cevap olarak dedi ki: Bütün ülkeler ve memleketler senin emrinde ve hâkimiyetindedir. Benim gibi [289] ve benden daha iyi milyonlarcası senin itaatına girmişlerdir. Senin hükmüne karşı koymak için benim gibisinin kudreti ve yeri yoktur. Her ne emredersen itaat [290] eder boyun

eğerim. Eğer Oğuz, merhamet buyurur, beni bağışlarsanız kulluk halkasına girer, her sene mal ve hazine [291] gönderirim. Bu eşikteki kulluk hususunda inşallah hiç kusur etmem». Oğuz bu faslı kapattıktan sonra [292] Tekfur'dan Rum ve Frenk ülkelerinin durumunu, ordularını ve yaşadıkları yerleri, bu ülkelere asker gönderecek olursa *oraları* nasıl [293] zaptedeceğini hep sordu. Tekfur şöyle dedi: «Frenk *ülkesini* almanın yolu şöyledir. Oğuz buradan [294] bilik [a] ve hil'atle oraya elçiler gönderin, büyüklerinin gönlünü kazanınız. Onlara hil'at giydirsinler ve vergi vermelerini söylesinler. Ben de [295] gizlice onlara, birşeyler yazıp kendi elçimi gönderirim. Şunu iyice zihinlerine yerleştiririm ki bu kavmin çok büyük kuvveti vardır [296]. Güneşin doğduğu yerden bu ülkeye kadar *her yeri* kendi idârelerine almışlardır ve hiçbir canlı onların kuvvetine karşı koyamaz. İyisi mi [297], iş savaşla sonuçlanmadan, arada bir hayli insa-
S: 314a nın ölmesine ve ülkenin [298] ʃ harab olmasına vesile olmadan itaat ediniz. Vergi miktarını kararlaştırın ve bunu her sene gönderin. Onlar bu söze uyup vergiyi kabul ederler. Oralara askerin gitmesine [299] hiç lüzum yoktur. Ama Rum ülkesinin durumuna gelince, onların kışlağı denize yakındır ve pek sıcak olur [300]. Şöyle davranmalısın: onlar kışlağa inerler ve zamanı gelince tekrar yaylağa çıkmak isterler. Onların yaylağa gelmesinden önce [301] asker gidip onların yaylaklarını işgal etmeli ve kışlaklarından çıkmaya yol vermemelidir. Kışlaklarında sıcaktan [302] ve sinekten oturmak imkânsız olduğundan aciz kalıp, mecburen illiğe gelirler». Tekfur'un bu düşüncesi Oğuz'a uygun geldi ve onu, kendi [303] ülkesine ve saltanat merkezine geri gönderdi. Kendisiyle gelmiş olan elçilerle birlikte, yanlarına onu [304] kendi memleketine ulaştırmak ve padişahlık tahtına oturtmak için elliden fazla atlı kattı. Kendi çocuklarına *da* askerleriyle birlikte gelmelerini emretti. Oğuz'un çocukları [305] babalarının huzuruna geldiler. Tekfur Oğuz'a pek çok hazineler gönderdi. Kendi merkezinde oturup kulluk kemerini beline bağladı [306]. Tekfur'un memleketi *bu şekilde* Oğuzun *idâresine* girdikten sonra Frenk ve Rum diyarına karşı harekete geçti.

Oğuz'un oğullarının Anadolu harekâtı

[307] OĞUZ'UN OĞULLARINI ASKERLE RUM ve FRENK [308] TARAFINA GÖNDERMESİ

[309] Tekfur il olduktan ve Oğuz'a Frenk ve Rum ülkelerinin durumunu öğrettikten sonra, *Oğuz* oğullarından üçünü, Kün, Yulduz ve Tengiz'i [310] dokuzbin süvari ile Rum tarafına gönderdi. Diğer üç oğlu Ay, Kök ve Taq'ı diğer dokuzbin kişiyle Frenk *diyârına* [311] gönderdi. Onlara deniz kıyısında bir yeri karargâh edinip, orada tagar [a] ve ulufe vermesini, elçiler tâyin ederek [312] *onları* gemi ile [a] geçirerek Frenklere göndermelerini emretti. Tekfur bunlarla müttefik ve itaat kemerini beline bağladığından [313] Oğuz'un buyruğu gereğince deniz kıyısında iyi bir yeri onlara karargâh olarak verdi. Onlara uygun ulufe ve alefe düzenledi; elçileri *de* [314] Frenk tarafına gönderdi. Elçiler oraya vardıklarında Oğuz'un hilâtlerini ilettiler ve büyüklerine giydirdiler. Tekfur [315] Han daha önce kendi elçisini gönderip onlara durumdan haber vermiş ve *Oğuz'un* sözünü [316] dinlemelerini, *onların* tarafını tutup itaat etmelerini öğütlemişti. Onlar da karşı koymayıp boyun eğdiler [317]. Bunlara karşılık olarak mal ve tansuqlar [a] gönderdiler. Oğuz'un oğullarını görüp işlerini onlarla halletmek, mal, hazane ve tansukları *onlara* [318] sunmak istediler. Oğuz'un oğulları kabul etmediler ve şöyle dediler: «çaresiz sizin Oğuz'un huzuruna gitmeniz gerek. Getirdiğiniz ne varsa onun huzuruna götürün [319]. Vergi tâyin edip kararlaştırmak *Oğuz'a aittir.* Biz kardeş-
Ha: 381a ler ʃ ordu ile birlikte Oğuz emredinceye kadar buradayız. Hele siz gidip babamız *Oğuz'u* [320] görün, vergi kararlaşsın, geri dönmemizi emrederse hemen döneriz».
X: 240a ʃ Onlar Oğuz'un oğullarının *bu hususta* çok ısrar ettiklerini görünce [321] getirdikleri mal(eşya) [a] ve hazâneyi(parayı) alarak Oğuz'a kulluk arzetmeye gittiler. Bunların gelmekte oldukları haberi Oğuz'a erişince, askerini [322] bütün silâh ve teçhizatıyla alay alay düzenledi ve sahrada onların *geleceği* yola gönderdi. Kendilerini uzaktan *Frenklere* gösterdiler. Frenk ülkesinden gelmiş olan bu topluluk [323] *Oğuz'un ordusunu* alay alay iki üç defa görünce, olduğundan fazla sandılar. [324] Frenkten gelmiş olan bu heyet Oğuz'un huzuruna varınca, kendi söyliyeceklerini arzettiler. Oğuz onlara şöyle dedi [325]: «Sizin görmüş olduğunuz bu azıcık as-

keri manqala(öncü) olarak göndermiştim. Şimdi ordumun asıl büyük kısmı burada, gidip *onu görün* [326]. Eğer bize karşı koyabileceğinizi düşünüyorsanız savaşalım. *Yok* eğer karşı koymaya gücünüz yetmiyecekse [327] itaat yolunu tutmaktan gayrisi yoktur; mal ve hazâne *olarak vergi* kararlaştırıp her yıl güvenilir kişiler ve elçilerle bize gönderin [328]. Kesinlikle bilmeniz gerek ki, ordum sizin düşüncenize sığdığından da daha büyüktür. Siz belki su ve ateşi [a] düşünüyorsanız [329] bilmelisiniz ki; biz geldiğimiz yerlerde kaç tâne derya(büyük ırmak) geçmişiz. Sizin deryâ ve sularınızın [330] askerim nazarında kıymeti yoktur. Onlar bunları kolaylıkla, atı sal yerine ve kırbaçı kürek yerine kullanarak bir
S: 314b sal yaparlar, geçerler ve [331] ∫ ülkenizi alt üst ederler». Onlar bunu işitince Oğuz'a dediler ki: «Ey Oğuz Aqa, emredin ordu geri dönsün [332] ve vergi vermemiz için şahne tâyin buyurun». Oğuz onlara şöyle dedi: «Ne zaman gönüllü olarak vergiyi üzerinize alırsanız [333] Tekfur Han nezdine bırakmış olduğumuz şahne *size de* yeter. Her sene vergiyi ona götürün; o bana gönderir; Her iki yılda [334] uruğunuzdan [a] bir kişi yanıma gelsin. Ben ona hil'at verip geri gönderirim». Bu söz bittikten sonra onları bu ülkenin usulüne göre [335] ve vergi miktarını tâyin ederek geri gönderdi. *Bu elçiler* bir başka zaman huzuruna gelecekleri zaman, askerin bu defa yaptığı hareketi, *Oğuz'un* ordusunun büyüklüğü onların içine iyice yer tutsun diye aynen [336] tekrar etmelerini buyurdu. Frenk elçileri *Oğuz'un* ordusunun büyüklüğünü ve sayılarının çokluğunu görüp [337] kendi ülkelerine varınca, bu ordunun ne kadar kalabalık olduğunu Frenk Padişahına anlattılar [a]. *Padişah* da bu durumdan hayli [338] endişelenip ister istemez üzerine düşen vergileri kabul edip itaat ve kulluk kemerini can beline bağladı. Oğuz'un saltanat tahtında *oturup* [339] padişahlık ettiği sürece, *keza* ondan sonraki oğulları ve uruğu *zamanında da* vergi gönderdiler. *Oğuzlara* karşı gelenlerle de [340] savaştı.

Oğuz'un oğullarının Anadolu'daki savaşları

[341] OĞUZ'UN RUM'A GİTMİŞ OLAN OĞULLARININ SAVAŞMASI, ONLARIN RUM ORDUSUYLA (KARŞILAŞMALARININ) ŞEKLİ ve TAFSİLÂTI

[342] Oğuz'un askerle Rum'a göndermiş olduğu

oğulları oraya varınca üç yerde Rumlar harp [343] ettiler ve üç defasında da Rum askerlerini yendiler. Sonunda Rum'un büyükleri onlara karşı koymaya güçsüz olduklarını anlayınca [344] hepsi toplandılar ve birbirleriyle danışıp neticede itaat yolunu tutarak Oğuz'un oğullarının yanına gittiler. Her sene göndermek üzere mal-hazane kabul ederek Oğuz'a ve oğullarının herbirine seçkin atlar hediye ettiler. Oğuz'un oğulları bu heyete «niçin daha önce [345] il *olup* itaat etmediniz» diye sordular: «Öyle olsaydı arada bu kadar insan ölmez, ülke harab olmazdı». Onlar cevap olarak dediler ki «[346] *Sizinle* harbedenler budala insanlardı. Biz ise dünya görmüş, onun sıcağını soğuğunu tatmış adamlarız. Çıkar yolun aramızdan savaşı [347] kaldırmak olduğunu gördük ve itaat kemerini bağladık, kulluk halkasını takındık. Hep beraber karar verip kulluğa yüz sürdük; kabul edip etmemek [348] size aittir. Herhalde aramızda, gönlünde başka fikir taşıyan ve bu dediklerimize aykırı davranabilecek hiçbir yaratık [349] kalmamıştır». Oğuz'un oğulları onların sözlerini işitince, onların temiz kalpe Oğuz'un ordusuna [350] il olduklarını anladılar. Onlara şöyle dediler: «Babamız bize şu şekilde buyurmuştur: Kim baş eğerse o bizden aman bulur; ona saldırmaz ve [351] *onlardan* kimseyi cezalandırmayız. Biz de babamızın sözüne aykırı iş yapamayız. Ülkenizin bir kenarında [352] oturuyoruz; hiçbir şekilde hiçbir canlıya ve ülkenize hiç saldırmayız. *Bu arada* siz de büyüklerinizden bir heyeti babamız [353] Oğuz Aqa'nın huzuruna gönderin. O ne emrederse, bizim için ancak o *buyruk*dur». Bu insanlar bu sözleri kabul ettiler ve Oğuz'un oğulları [354] onları, kendi elçileri ile birlikte Oğuz'un yanına gönderdiler. Oğuz onları görünce oğullarının durumunu ve girişmiş oldukları savaşın gidişini [355] sordu. Onlar da görmüş oldukları durumu, olduğu gibi ∫ Oğuz'a ilettiler. Oğuz onların gönlünü [356] alarak her yıl getirecekleri vergiyi kararlaştırdı. Askerini nasıl Frenk heyetine [357] göstermişse, birçok defalar *bunlara da* gösterdi. Bu ordunun büyüklüğü onların ∫ ta içine yerleşti. Bu heyete [358] hil'at giydirip yola çıkardı. Oğuz'un oğulları asker ile dönüp babalarının yanına geldiler. Oğuz oğullarının [359] güzel işler yaptıklarını görüp, onlarda olgunluk ve saâdet be-

X: 240b

Ha: 381b

lirtileri müşâhede edince, onların *şerefine* bir toy verdi ve kâse sundu [360]. Her oğluna bir altın kürsü [a] verdi ve oğulları ile birlikte gitmiş olan beylerin hepsine hil'at [b] giydirdi. Bundan sonra oğullarını ve [361] beyleri toplayıp onlara «Siz, çocuklarıma niçin altın kürsü verip, size hil'at giydirdiğimi hiç biliyor musunuz?» diye sordu. [362] Çocuklar ve beyler şöyle cevap verdiler: «Onu en iyi sen bilirsin, biz ne bilelim». Oğuz *bunu şu şekilde* buyurdu: Altı oğlu*mu* [363], bir defasında manqala yapıp Şam tarafına geldim. Onların bütün düzen-

S: 315a lerini iyi gördüm. İkinci defa üç oğulu [364] ∫ Frenk, üçünü *de* Rum tarafına gönderdim. Yine pek güzel işler gördüler. Sizin ve onların *tuttuğunuz* yol iyidir. Hattâ *işgal edilen* ülkeleri [365] yağma etmemek hususunda çıkarmış olduğum yasaq ve emirlere tam olarak uyup, gereğini yerine getirdiler. Benim sözümden *hiç* dışarı çıkmadılar; kendi fikirlerini *de bana* [366] ilettiler. İşte bu sebeple onlardan ve sizlerden gönlüm memnundur. *İyice* bildim ki, onlar padişahlığa lâyıktır; sizler de [367] beyliğe *lâyıksınız. Bundan dolayı* onlara altın kürsü ve size hil'at verdim». *Oğuz bu işleri* tertip ve düzene koyduktan sonra üç [368] yıl daha Antakya, Rum ve Frenk işlerine bir yön vermek için orada oturdu. Bu diyarın işlerine tam bir düzen ve ahenk verip, oradan [369] Dimeşq'e hareket etti.

Oğuz'un bugünkü Şam tarafını alması

[370] OĞUZ'UN BÜTÜN ORDUSUYLA DİMEŞQ'E HAREKETİ

[371] Oğuz Rum, Frenk ve Antakya ülkelerinin düzenini sağladıktan sonra, Dimeşq'a [a] varmak üzere oradan yola koyuldu ve Dimeşq'a geldi. Dimeşqlılar [372] onunla savaşmak niyetinde idiler. *Fakat* Oğuz bu hususta onlara hiç istekli görünmedi. Dimeşq çevresine inip üç gün orada [373] kaldı ve savaşa girişmedi. Oğulları ona «muharebe hususunda beklemenin sebebi nedir?» diye sordular. *Oğuz* onlara *şöyle* cevap verdi: «Siz bilmiyormusunuz ki [374] Âdem AS. bu topraklarda uyumuştur [a]. Ben bu bakımdan hayrette kaldım ve savaşa başlamakta acele etmedim. Elçi [375] de göndermek istemiyorum; bakalım iş nereye varacak ve onlar ne yapmak isteyecekler». Geleli üç gün *olduğu halde* Oğuz kimseyi [376] onlara göndermeyip savaş arzularına

da yüz vermediğinden Dimeşqliler Oğuz'a elçi göndererek elçiyle berâber on eşek yükü (hârvar) [a] [377] yay yolladılar. *Elçiler* Oğuz'un huzuruna geldiler ve söyliyeceklerini söylediler. Oğuz şöyle dedi: «Sizin ve büyüklerinizin duraklamasının sebebi *acaba* nedir? Aklınıza ne geldi de, buraya geldiğim günden beri yanıma *ancak* bugün geldiniz? Eğer [378] savaş ve muharebe etmek niyetinde iseniz, herhalde Antakya ordusundan daha kuvvetli değilsiniz. Askerimin hepsi daha buraya gelmediklerinden [379] tamamlanmaları için bekliyorum. Bu sebeple size kimseyi göndermedim. En iyisi siz gidiniz ve büyüklerinize [380] *durumu* anlatın; gelip itaat etsinler. Biz Mısır'a gitmekteyiz ve *bu sebeple* sizinle savaşmayı pek istemiyorum. Zaten sizinle savaşmayı da yersiz [381] buluyorum. Verginizi [a] yay olarak kararlaştıracağım ve yaydan başka sizden birşey beklediğim yok». Dimeşq elçisi [382] bu sözü işitip Dimeşq'e döndü ve durumu Oğuz'dan nasıl duymuşsa öylece büyüklere anlattı. Bu söz onlara da [383] uygun gelip kabul ettiler. Yüz eşek yükü yay temin edip bunlara birkaç meşhur arap atı katıp Oğuz'un huzuruna [384] gelerek ona takdim ettiler, il ve itaatlı oldular. Oğuz büyüklerinin gönlünü aldı, tatlılıkla muamele edip *şöyle* dedi [385]: «Ülkenizin yayları son derece iyi olduğundan askerimiz için gereklidir. Getirmiş olduğunuz ne kadar yay varsa, askere taksim edin. Her [386] birine üç yay verin. Eğer hepsine böyle yetişiyorsa, bundan böyle bu sene getirmiş olduğunuz yetişir. Şimdilik sizler [387] müsâde edin de Mısır'a gideyim. Mısır'dan inşallah ü teâla döndüğümde, isteklerinize uygun şekilde sizin verginizi [388] kararlaştıracağım». Bundan sonra bir ay daha Dimeşq'da kaldı. Bir ay sonra göç edip, ordu ile Mısır'ın üzerine yürüdü.

Oğuz'un Mısır'ı alması

[390] OĞUZ'UN MISIR'A HAREKETİ, ORAYA VARMASI ve İL YAPMASI

[391] Oğuz Dimeşq'ı il yaptıktan sonra Mısır diyârını almak kararıyla o tarafa yola koyuldu. Üç günlük
X: 241a yol [392] gittikten sonra *bir yerde* iki gün ∫ oturdu. Her alayın iki üç defa geceleyin geri dönüp, sabah olunca göç [393] ederek *asıl kuvvetlere* katılmalarını bütün or-

Ha: 382a duya emretti. ∫ Böylece askerin sayısı, olduğundan daha kalabalık görünecekti. Bundan sonra Mısır'ı ne şekilde [394] almaları ve nasıl il yapmaları konusunda *kengeş* yaptılar. Üç oğlunu, dokuzbin kişi ile öncü olarak gönderdi. Bir başka oğlunu *yine* dokuzbin kişi ile onların keçelesi olarak [395] artlarından yola çıkardı. Kendisi büyük ordu ile peşlerinden yola koyuldu. Kendisinin hareket ettiği gün [396], elçilerini üç koşulu atla [a] Mısır'a yollayıp her oğluna ne kadar asker verip «gönderdim ve ben, arkalarından [397] ∫ büyük ordu ile varıyorum» diye haber verdi. Elçiler yola çıktıktan sonra

S: 315b kendisi orada kaldı; oğulları ayrılan askerlerle [398] gittiler. Oğuz Dimeşq ve Guta havalisinde, Kudüs ve Halil vilâyetlerinde ve o ülkelerde kışlak yaptı ve avlandılar. Dimeşqlılar [399] da Mısır'a *bir elçi* gönderip Oğuz'un ordusunun ne halde olduğunu ve *bu bakımdan* savaşmanın iyi olmayacağını bildirdiler. Bu sözler [400] Mısırlılar üzerine büyük tesir yaptı. Oğuz'un oğulları Mısır yakınlarına varınca, Mısır'ın bütün ileri gelenleri karşılamaya çıktılar; onlara armağanlar ve tansuklar [401] getirdiler, il *olup* itaat ettiler. Hazâne vergisi kararlaştırdılar ve Oğuz'un oğulları bir yıl Mısır'da kaldılar [402]. *Askerlerinden* kimsenin hiçbir canlıya yük olmaması, onlara ilişmemesi hakkında yasaq çıkardılar. Fakat şunu kararlaştırdılar: «Uzak yoldan geldiğimiz için *vergi toplamaya* her defasında [403] buraya gelemeyiz. Üç yılın vergisini önceden vermek üzere hazırlık yapın ve bize teslim edin. Bu şekilde her altı senenin vergisini iki defada ödeyin» [404]. Bu yıl üç senenin vergisini Mısır'dan aldılar. Orduya pek çok mal getirip, Oğuz'un emriyle döndüler ve [405] babalarının huzuruna geldiler. Oğuz bir yıl daha Dimeşq vilâyetinde kaldı ve bu zaman zarfında Dimeşq'ın vergisini kararlaştırdı. Oğuz [406] Âdem AS'ın mezarının orada olduğunu işitmiş olduğundan Mekke ve Medine'ye elçi gönderip, oradan bir mikdar toprak getirmelerini emretti [407]. Elçi oraya gidip toprağı getirdi. *Oğuz bu topraktan* bir miktar vücuduna sürüp Tanrı'ya şükretti. Oğullarına ve beylerine dedi ki: «Âdem topraktan [408] yaratılmıştı ve *sonunda* toprak oldu. Biz de hepimiz toprak olacağız. İnsan ne kadar güçlü olursa olsun *bunu unutmamalı ve* iyilik yapmalı, kötülük de-

ğil». Bundan sonra ilkbaharda [409] Baalbek dağlarına ve serin yerlere *giderek* yayladı: «Yaz sıcaklarında Bağdat'a gitmenin imkânı yoktur; biraz vakit geçip [410] havalar serinledikten sonra Bağdat'a gideriz» diye söyledi. Bütün yaz mevsimi boyunca orada oturdu ve havalar serinleyince Bağdat'a hareket ettiler [a].

Oğuz'un Bağdad, Basra ve Isfahan'ı alması

[411] [412] OĞUZ'UN BAĞDAT, BASRA ve O TARAFLARA GİTMESİ

[413] Oğuz yaz aylarını Baalbek dağlarında ve o yörede geçirdikten sonra, havalar serinleyince Bağdad
Ha: 382b tarafına yöneldi. ∫ Bağdad halkı daha önce il olmuş bulunuyorlardı. Oğuz Diyarbekir'e ulaştığı sırada Bağdad'ın bütün ilerigelenleri Oğuz'u karşılamak ve aynı zamanda hizmetine girmek için oraya gelmişlerdi [415].
X: 241b *Bunlar* Oğuz ile birlikte Bağdad'a ∫ döndüler. Oğuz Bağdad'a geldikten sonra takriben bir aydan fazla bir zaman orada oturdu. Memleketin bütün ilerigelenleri [416] onunla berâberdiler. *Sonra* şehri bırakarak havalar ısınıncaya kadar o taraflarda kışlak yaptı [417]. Havalar daha da ısınınca Kürdistan dağlarına gidip orada yayladı. Sonbaharda Basra'ya hareket etti [418]. Basra halkı *da* diğer vilâyetler gibi boyun eğmişler, il *olup* itaat ederek vergi verdiler. *Oğuz* oradan Huzistan tarafına gitti ve bütün [419] o ülkeleri il yapıp itaat ettirdiler. Hepsi vergi kabul ettiler. Oradan K.r [a] dağları arasından geçip Isfahan'a [420] gitti. Oraya varınca Isfahan halkı itaat yoluna girmediler; karşı koyun direndiler ve düşmanlık gösterip savaşa [421] durdular. Hiçbir şekilde *hisardan* dışarı çıkmadılar. Oğuz Isfahan önünde onbin kişilik *bir kuvvet* bıraktı: «*Isfahanlılar* dışarı çıkıp harbedecek olurlarsa [422] savaşınız» dedi. Belirli zamanlarda onbin kişilik kuvvetine karşı aynı miktarda *asker* gönderip, diğerlerini [423] *geri* alıyordu. Öteki askerleri Isfahan vilâyetini yağma ediyorlardı. Oğuz üç yıl bu ülkede kalıp [424] *bütün* vilâyeti yağma ve talan etti. Üç yıl sonra bütün asker Isfahan *Hisarı* kapısı önüne toplandı. Yedigün yedi gece [425] Isfahan ordusu ile savaştılar. Askerin yarısı bir gün savaşır; diğer yarısı da öteki gün *harbederdi*. Böylece tam yedi gün [426] geçti. Bir faydası olmayınca Oğuz'un işlerinde önderlik eden ve her türlü güvenini kazanan Kara-sülük babası Yuşı

Hoca'nın yanına [427] gitti. Ona danıştı: «Bunca büyük savaşlar verdik, hâlâ Isfahan'ı alamadık. Bu hususta bize bir çıkar yol [428] göster ve ne yapacağımıza dair bir çâre düşün?» Yuşı Hoca bu vaziyeti oğlundan işitince ona dedi ki: «Duvarla [429] savaşmak hiçbir fayda vermez. Siz *saldırıp* duvara vurduğunuz zaman, onlar *ordumuzdaki* insan ve atlara *vuruyorlar*. Tabiî ki onla-
S: 316a rın darbesi tesirli oluyor ve *bu sebeple* [430] ∫ sizinkiler bir işe yaramıyor. Bu işin çaresi şudur: askerin bir yarısı, Isfahan halkının görmiyeceği bir yere gizlensinler [431]. *Onlar* hiç birşey yapmasınlar ki, bu yakın yerdeki pusudaki askerin varlığını kimse bilmesin. Diğer yarısı Isfahan kapısı önünde yeniden savaşa girişsin [432]. Eğer *Isfahanlılar hisardan* dışarı çıkmazlarsa, onların şehir dışında bulunan bağlarını ve evlerinin duvarlarını, onlar çıkıncaya kadar yıkıp dümdüz edin [433]. Bundan sonra şöyle bir yol tutmalı: Askeriniz yenilmiş gibi geri çekilip kaçsın; onlar da arkalarından takip etsinler [434]. Şehirden hayli uzaklaştıktan sonra *pusuda* gizlenmiş olan asker onların arkalarını çevirsin. Orada *Isfahanlılar* ezilip mağlup olacaklar ve [435] geriye kaçacaklardır. Ancak onların şehre kaçıp sığınmalarına yol vermeyin, hepsini öldürün». Kara-sülük Oğuz'a gelerek *babasından* öğrenmiş olduğu *çareyi* [436] ona arzetti. Bu tedbir *Oğuz'a* da uygun gelip beğendi. Oğulları kırkbin kişi ile *pusu'da* gizlendiler. Elli bin [437] kişiye de, Kara-sülük'ün buyruğunda, şehir kapısında savaşmalarını, *etrafı* yakıp yıkmalarını emretti. Oğuzla berâber şehir kapısına gelen bu ellibin kişi [438] *bir yandan* savaşıp, *bir yandan da* Isfahanlıların evlerini yıkmakla meşgul oldular. Isfahanlılar onların pek büyük tahribat [439] yapacaklarını, sayılarının da eskisine göre hayli azalmış olduğunu görünce, başlarına yeni bir gaile [440] çıkarak *bir kısım* askerin oraya gittiğini zannettiler. Bu güvenle şehir kapılarını açıp şehirden dışarı çıktılar. Kılıç çekip [441] Oğuz'un ordusu ile savaşa koyuldular. Oğuz'un askeri *plân gereğince* bozuldu ve kaçmaya başladı. Yavaş yavaş bulundukları yerden, şehirden hayli uzaklaştılar [442] ve onları sahraya çektiler. Oğuz oğulları ve kırkbin askeriyle birden *azrail gibi* onların ardına düştüler. *Şehir* kapısını ve [443] çekilme yollarını tutarak şehirden dışarı çıkmış olanların bir tanesini bi-

le sağ bırakmadılar. Bu şekilde Isfahan'ı aldılar [44]. Isfahan'ı almayı başardıktan sonra oğullarından dördünü, Fars ve Kirman taraflarına gidip o [445] ülkeleri zaptetmekle görevlendirdi.

[446] OĞUZ'UN OĞULLARINI, FARS ve KIRMAN TARAFINA GÖNDERMESİ

[447] Oğuz oğullarından dördünün Fars ve Kirman taraflarına giderek o ülkeleri zaptetmelerine karar verip emretmişti [448]. Oğulları baba buyruğu gereğince, o diyara doğru yola çıkarak ilkönce Kirman'a gidip *ora-da* savaştılar. Isfahan'ı [449] ne şekilde almışlarsa, Kirman'ı *da öylece* aldılar ve çok uğraştılar. Orada *işlerini bitirip* serbest kaldıktan sonra Fars *vilâyetine*
Ha: 383a geldiler ve önce Şiraz'ı ∫ aldılar [450]. Bir yıl kadar bu
X: 242a yerlerin alınması ∫ işleriyle uğraşıp orada kaldılar. *Her yeri* aldıktan sonra *babalarına haber* gönderip [451] *bundan sonraki* vaziyetlerini ve ahaliye nasıl davranacaklarını sordular. Oğuz *şöyle* emretti: «Bu ülke mâdemki alınmıştır, il ve itaatlıdır; onları [452] yağma etmeyin. Vergi kararlaştırıp, gelecek üç yılın *vergisini* alarak dönün». Haberci dönüp [453] Oğuz'un sözünü onlara ulaştırınca *Oğuz'un* buyruğu gereğince vergi kararlaştırdılar ve üç yıllık vergiyi alıp Isfahan'a [454] babaları Oğuz'un yanına döndüler. Aynı şekilde sonraki üç yılın vakti gelince Kirman ve Fars'a asker gönderip Fars ve [455] Kirman'ı zaptettirdiler. Vergiler kararlaştırdılar ve her yere şahneler tâyin ettiler. Oğuz bu zaman zarfında *hep* Isfahan'da [456] oturdu. Oğulları döndükten sonra Irak-ı *Acem'i* almak fikrini taşıyordu ve oraların durumunu yeniden öğrenmek için *o tarafa* elçiler [457] gönderdi.

Oğuz'un Irak-ı Acem'i alması

[458] OĞUZ'UN IRAK -ı *Acem* TARAFINA ELÇİLER GÖNDERMESİ

[459] Oğuz adıgeçen bu ülkelere sahip olduktan sonra, Irak-ı *Acem'i* de zaptetmek istedi. Önce ikiyüz kişi ayırıp Irak -ı *Acem'e* [460] gönderdi. Bunlar oralardan haber toplayacaklar, vardıkları yerlerdeki krallardan sakınacaklar, kale ve hisarlara dikkat edeceklerdi. *Oğuz «bunlar içinde* [461] alabileceğiniz küçük yerleri alınız, ama büyük *ve müstahkem* yerlere hücum etmeyiniz» di-

ye emir verdi [462]. *Bu* ikiyüz kişi Irak-ı *Acem'e* doğru yola çıktılar. Vardıkları Rey, Kazvin, Hemedan ve diğer

S: 316b şehirler halkı Oğuz'un ve ordusunun ününü önceden [463] duymuş olduklarından *zaten* içlerinde *Oğuz'a karşı* büyük bir sevgi doğmuştu. *Buralar halkı, Oğuz'un üzerlerine* asker sevkedip bir kısım insan [464] ölüp, ülke harap olmadan evvel itaat ve inkiyad kemerini bellerine bağlamak, il olup, Oğuz'un huzuruna gelerek ülkenin vergisini [465] onunla kararlaştırmak ve *bu vergiyi* her sene *hazineye* iletmekten gayri bir çıkar yol görmediler. Bu hususlarda *Irak-ı Acem* halkı aralarında anlaştılar: Teksemiş [a] (yâni Oğuz'a hizmet) şerefine [466] nail olmak için Oğuz'un yanına gidecekler, vergileri kararlaştıktan sonra Oğuz'un rızasını alarak ülkelerine döneceklerdi. Oğuz'un huzuruna vardıklarında bahar gelmeye başlamıştı [467]. Oğuz kendi ülkelerine karşı harekete geçmeye karar vermiş, yola çıkmak üzere idi. *Oğuz'un* huzuruna vardılar; *gereken* duada bulunduktan sonra durumlarını [468] arzettiler. Oğuz onların gönüllerini aldı; vergi ve diğer görevlerini kararlaştırarak geri gönderdi. *Bundan sonra* Demâvend'e yöneldi ki [469], orada yaylak yapmak istiyordu [a]. Yolda şöyle bir olay oldu: yaşlıca bir kadın hâmile kalmış ve bir oğlan çocuğu olmuştur. Ancak yiyecek bir yaprak bile [470] olmadığından aç kalmıştı [a]. Yeyip çocuğunun emeceği sütü yapacak hiç birşey olmadığından çocuk da aç kalmıştı [471]. İki üç gün kadar sonra tesâdüfen bir çakal *gördüler*. Bir sülünü avlayıp *yakalamış* ağzında tutarak [472] götürüyordu. Kadının kocası çakala bir sopa savurdu; çakal da sülünü ağzından bırakıp *kaçtı*. *Adam* onu alıp pişirdi ve sütü gelip çocuğu emzirsin diye [473] kadınına verdi. Birkaç gün sonra Oğuz'un arkasından yetiştiler. Adam Oğuz'un huzuruna gelince O «neredeydin, yolda niçin [474] geri kaldın» diye sordu. *Adam* karısının tesâdüfen yolda doğum yaptığını ve bu yüzden geciktiğini söyledi. *Fakat* Oğuz onun bu sözünü beğenmedi [475]; onu azarlayıp «kadını doğum yaptı diye, yoldan geri kalmak olur mu? Madem ki siz [476] bu yüzden yoldan ve ordudan geri kaldınız, o halde burada kalın». Ona türkçe olarak «*Qal aç*» dedi. Bu sözün mânâsı [477] «ey kadın aç ve *geri* kal» demektir. Oğuz ona böyle dediğinden o da orada kalmıştır [a]. [*Zamanla bu* isim Khalaç olmuş; bu

Kalaçlar

bakımdan Khalaç kavmi o şahsın [478] evlâd ve torunlarıdır.] Ondan sonra Demavend'e gidip yaz boyunca Demavend'de kaldı. Sonbahar mevsimi [479] gelince Mazenderan ve o yöreyi almak niyetiyle hareket etti.

Oğuz'un diğer İran vilâyetlerini alması

[480] OĞUZ'UN MAZENDERAN'A GİTMESİ, SAVAŞIP ONU VE DİĞER VİLÂYETLERİ [481] GÜRGÂN, DİHİSTAN, HORASAN ve QUHİSTAN'I ALMASI

[482] Oğuz'un Demâvend dağında yaylakta bulunduğu yaz mevsimi sona erince Mazenderan, Amul, Sarı, Astrabad ve *bu diyarın* [483] diğer şehirlerini almak için harekete geçti. *Bu şehirlerden* bazılarını savaşla, bazılarını tatlılıkla gönüllerini alarak ele geçirdi ve bazıları da kendi istek ve dilekleriyle il oldular. ∫ [484] Oğuz

Ha: 383b

kışı orada geçirdi; *bu yörelerin* hepsini itaata alıp her yere şâhne tâyin etti. Öbür yaz gelince Demavend'de yayladı [485]. Gürgân, Dihistan ve o yörelere elçiler gönderdi. Bu ülkelerin büyüklerine tamamen itaat ettirdi. Bu ülkeler halkı da [486] hep Oğuz'un huzuruna gelip vergileri kararlaştı. Üç yıllık borçlarını peşin ödeyeceklerdi [a]. Oradan Horasan'a [487] giderek Esferâin, Keran [a] ve Sebzvar halkını il yapıp itaat ettirdiler. Yalnız Nişabur ahalisi baş [488] eğmeyerek direnip savaşa karar verdiler ve *şehirden* dışarı çıkmadılar. Oğuz bu ülkede kışlak yaptı ve [489] bahar gelince Nişabur ve Tus'a ∫

X: 242b

yönelip Nişabur ve Tus'u aldı. Yazın da orada oturdu ve kış mevsiminde [490] Baverd(Ebiverd), Serahs ve Merv taraflarına gidip bütün o vilâyetleri idâresine aldı. Üç yıllık vergiyi peşin olarak tamamen aldı [491]. Yazın Herat'a geldi ve orada yaylak yaptı. Herat'ın vergisini kararlaştırıp aldı. Böylece Quhistan vilâyetini ve [492] o memleketi tamamen alıp vergisini kararlaştırdı ve üç yıldan yıla, peşin olarak hazineye getirilmesi kararlaştı ve geldi. Sonbaharda Herat'da [493] oturdu. Bir oğlunu oradan, ihtiyaten dokuz bin askerle [a] Basra tarafına gönderdi. Bunlar *halkın* [494] herhangi bir şekilde fikirlerini değiştirip vergi ödemekte gecikmemeleri için Padişah *Oğuz'un* ve ordunun uzakta olmadığını ilân [495] edip *göstereceklerdi.* Üç yılın vergisi *önceden* alınmıştı; sonraki üç yılın vergisini vermeleri kararlaştı. *Oğuz* «ben de geliyorum» diye bir haber yayarak oğ-

S: 317a lunu dokuzbin adamla ʃ [496] bütün herkesten diğer üç yılın vergisini almak üzere gönderdi. Oğuz'un oğlu, babasının buyruğu gereğince Basra tarafına yöneldi [497]. Vardığı yerlerde, üç yıllık verginin hepsini almak üzere haber yayıp etrafa elçiler gönderdi. Bütün bu vergilerin Oğuz'un oğlunun dönerken alıp babasına götürmesi için [498] Irak-ı *Acem'de* toplanması kararlaştı. Vergiler Irak-ı *Acem'de* toplandıktan sonra Oğuz'un oğlu [499] yanındaki ordu ile dönerken bu hazineyi alıp babasına götürdü. Bunların olup bittiği üç sene zarfında Oğuz [500] Herat, Serahs ve Baygız [a] vilâyetlerinde oturmuştu.

Oğuz'un yurduna dönmesi ve son seneleri

[OĞUZ'UN YURDUNA DÖNMESİ VE SON SENELERİ] [b]

Oğuz oğlu *yanına* varınca, oradan kendi ülkesi ve yurduna, Kürtaq ve Ortaq'a [c] gitmeye *karar verip* [501] çabuk gidilmesi için Gur ve Garcistan yoluyla hareket edilmesini emretti. Bu arada yolda yüksek bir dağa varınca şöyle bir olay geçti: Bu dağa çok kar [502] yağmıştı ve bu kar yüzünden iki üç aile [a] *Oğuz'un ordusundan* geri kalmışlardı. Fakat hiçbir canlının ordudan geri kalmaması hakkında yasaq vardı [503]. *Oğuz* bunu öğrenince hiç hoşuna gitmedi ve «nasıl olur da yağan bu kadar kardan insan yolundan kalır» dedi. Bu birkaç aileye «*Qarluq*» [504], yâni karlı lâkabını verdi [a]. [Bugün de kendilerine Karluk denilen topluluk hep onların neslindendir.] Bu dağı [505] geçtikten sonra Amuye nehrine varıp, ırmağı geçtiler. Semerkand'a *doğru* akan büyük bir ırmak üzerindeki İlik vilâyetini [a] *de geçerek* [506] Buhara sınırındaki Yalguz Ağaç'a indi. Birkaç gün kaldıktan *sonra* oradan esenlikle bütün ordusu ile kendi yurduna [b] gitti [507]. Kendi ülkesinden çıkıp çeşitli memleketler alması ve *sonra yine* geriye, kendi yurduna gelmesi tahminen elli yıl sürmüştü. Kendi öz yurduna [508] varacağı sırada, vaktiyle yoldan geri göndermiş olduğu Kanglılar ve Uygurlar Oğuz'u karşılamak üzere dokuz günlük yola çıkıp, ona [509] armağanlar sundular. ʃ Oğuz yurda varması şerefine toy için doksan bin koç [a] ve dokuzyüz kısrak kesilmesini emretti ve büyük bir [510] toy yaptı; altın evi [a] kurdurdu. Bu toy sırasında, kendisiyle birlikte cihangirlik seferlerine

Karluklar

Ha: 377a

katılan ve onunla beraber sağ-sâlim asıl yurda [511] dönmüş olan altı oğlu bir gün ava gittiler. Tesâdüfen altın bir yay ile üç altın ok buldular. Hep berâber bunları kendi dileğine göre [512] aralarında paylaştırması için babalarına getirdiler. Babaları Oğuz yayı *üçe parçalayıp* daha büyük üç oğluna, üç oku da küçük üç oğluna verdi. *Şöyle* [513] karar verdi: Kendilerine yay

X: 243a verdiği üç oğlunun soyundan gelecek kavme ʃ «*Bozoq*» densin. Çünkü [514] *bunlara* yayı paylaştırmak için onu muhakkak parçalamak gerekti. Bozoq sözünün *de zâten* mânâsı parçalamak, *bozmak* dır [515]. Kendilerine ok verdiği diğer üç oğlunun neslinden gelecek kavmin lâkabı «*Üçoq*» olsun; Bu «üç oq» yâni üç tâne ok demektir. Buyurdu ki, bundan sonra oğullarından [516] kim gelirse berâberce «temâcamişi» [a] kılsınlar: «Biz hepimiz bir soydanız» deyip *orduda da* kendi yerini ve rütbesini bilsinler. *Bunlar da* şöyle [517] kararlaştı: Yay verdiklerinin yeri daha üstte olsun ve *orduda* sağ kolu teşkil etsinler. Kendilerine ok verdiklerinin yeri [518] daha altta olup sol kolu teşkil etsinler. Zira yay Padişah *gibi hükmeder;* ok ise *ona tâbi bir* elçidir. Onların yurdunu da [519] buna benzer şekilde *ayırıp* tâyin etti. Bu toyda [a] herkesin önünde sözünü bu şekilde tamamlayıp buyurdu ki: «*Ben öldükten sonra* yerim, tahtım ve yurt, eğer Kün o zaman sağ ise [520], onundur». Kara-sülük çok çalıştığından ve güzel işler gördüğünden onu çok övdü. Ona «bu güzel hâl çarelerini [521] nereden öğreniyordun» diye sordu. Kara-sülük *artık durumu* gizlemedi. Olup bitenleri, *Oğuz'un* ihtiyarların bırakılmaları, berâber götürülmemesi hakkındaki yasağını, buna rağmen babasını nasıl yanına alıp [522] birlikte götürdüğünü anlattı. Babasının öğrettiği tedbirlerin hepsini Oğuz'a arzetti; *ayrıca* annesinden öğrendiklerini de [523] anlattı. Oğuz babasını getirmesini emretti. Kara-sülük babasını getirdi. *Yuşı Hoca* Oğuz'u, Oğuz *da* Yuşı Hoca'yı görünce hakkında hadsiz hesapsız [524] bağışlarda bulundu. Bundan sonra tam bir huzur içinde yaşaması için Semerkand'ı ona ikta olarak verdi [a] [525]. Kara-sülük «Ulu Bey» (emîr-i bozurg) yapıldı; hil'at, kemer, elbiseler ve pekçok mal verdi. *Bütün* bu işler hep büyük toy esnasında [526] oldu. Oğuz da bu yerde, kendi öz yurduna indi. *Oğuz'un* bin yıl yaşadığını söylerler.

Bundan sonra ordusuyla hep burada [527] oturdu. Ama dediklerine göre bir defasında Kıl-barak yağı olmuş, vergi göndermiyordu [a]. *Oğuz* Kıpçakları oraya gönderek [528] Atil ve Yaman-su kıyılarına kadar [a] *varıp* oturmalarını ve orasını kendilerine yurt edinmelerini emretti. Indır-tarığı [b] vergisini onların tağar ve ulufesi
S: 317b olarak ayırdı; *bu vergiyi* kendileri diledikleri gibi ∫
318a [529] kullanıp bundan maaş da vereceklerdi. *Kıpçaklar* Kıl-barak, Derbend ve o taraflarda olan ülkelerin vergisini toplayıp hazineye gönderdiler [530]. Kıpçaklar bu yüzden orada kalıp yurt tuttular [a] ve o ülke onlarda kararlaştı. Oğuz [531] bin yıl ömür sürdükten sonra vefat etti.

Kün Han

[532] [533] OĞUZ'UN OĞLU KÜN HAN'IN PADİŞAHLIĞI

[534] Oğuz'dan sonra büyük oğlu Kün Han yerine geçti. Kün Han tahta oturduğu zaman yetmiş yaşındaydı ve [535] yetmiş yıl *da* padişahlık etti, bundan fazla ömrü olmadı. Babası Oğuz'un vefatından sonra [a]
Ha: 377b Oğuz'un [536] daha eski zamanlarda ∫ bir şehir yaptırıp
384a ona Yenikent [a] adını verdiği meydana çıktı. Bu *şehri* [537] Irqıl Hoca [a] adında gayet akıllı ve tedbirli bir adamın hâkimiyetine vermişti. [Irqıl'ın mânası birşeyi kendine çekmek; Hoca'nınki de [538] büyük ve ulu demektir.] Bu Irqıl Hoca görmüş geçirmiş yaşlı bir in-
X: 243b sandı. ∫ Aralarındaki eski hukuka dayanarak Oğuz'un
244a evlâdına da son derece [539] şefkâtli idi. Bir gün Kün Han'a dedi ki: «Oğuz büyük bir padişahtı ve yeryüzünü idâresi altına alıp [540] pekçok hazine ve sayısız hayvan toplamıştı. Şimdi onların hepsi sizindir. Siz altı oğulun, Tanrı'nın izniyle herbirinizin dörder tâneden [541] yirmidört evlâdınız var. Olabilir ki onlar sonradan birbirleriyle çekişirler. Bunun çâresi, herbirinin [542] rütbesi, mesleği, adı ve lâkabı kararlaşsın; herbirinin bir nişanı ve tamgası olsun. Bununla bilinip tanınsınlar ve [543] hiçbirinin diğeriyle bir çekişmesi olamasın. Onların evlâdının da herbiri kendi yerini bilsinler. Bu*nu yapmak* devletin devamlılığı ve [544] uruğunuzun iyi nâm kazanmasının gereğidir». Bu sözler Kün Han'a çok uygun geldi ve Irqıl Hoca'ya söylediklerini

yerine[545] getirmesini emretti. Irqıl Hoca, *daha* Oğuz'un hayatında bir yarısı Bozoq, bir yarısı Üçoq ismini[546] alan bu oğullardan olan tam yirmi dört evlâdın herbirine birer lâkap verdi; yine herbirine, bunlardan kime ait olduğunu belirtmek üzere[547] hayvanlara vurmak için birer tamga[a] tesbit etti. Herbir oğula hangi hayvanın ongun olacağını da belirtti[548]. Ongun, «Azık bolsun» dan türemiştir, yâni kutlu olsun; ongun da kut ve devlet demektir. *Şimdi* herbir şahsı[549] tefe'ül yoluyla ve onları herbirinin ismi altında açıklıyarak analım. Bu cümleden *şöyle* yazılmıştır.

(I— BOZOKLAR)

Yaşça büyük olan üç kardeşe Oğuz Bozoq diye ad vermişti. Irqıl Hoca onların oğullarının herbirine özel lâkap ve isim vermiştir. Onların kabilesinden olan herkes bu lâkap ve boy isimleriyle anılırlardı *.

Hepsinin büyüğü olan **KÜN HAN'ın Çocukları**	İkinci oğul **AY HAN'ın Çocukları**	Üçüncü oğul **YULDUZ HAN'ın Çocukları**
1— **Kayı**[1] Muhkem (**Yo** ve **Ag** aynı).	1— **Yazır**[2] Çok ülkelerden insanlar senin tarafını tutar. (**Yo**: çok vilâyet anun ola; **Ag**. iller ağası)	1— **Avşar**[3] İşinde çevik ve avcılığa düşkün. (**Yo**: cust u çâlâk ve ava ve canavara ve kuşa heveslü; **Ag**: işini yıldan işleyici).
Tamgası:	Tamgası:	Tamgası:
Ongunu: (**Yo**: şâhin; **Ag**: şunqar)	Ongunu: (**Yo**: kartal; **Ag**: turumtay).	Ongunu: (**Yo**: tavşancıl; **Ag**: erkek lâçin).
(Ülüşü: **Yo**: sağ qarı yağrın; **Ag**: sağ aşıklı ilik)	(Ülüşü: **Yo**: aşuklu umaca; **Ag**: sağ yanbaş)	(Ülüşü: **Yo**: sağ umaca ve adlu; **Ag**: sağ uyluk).
2— **Bayat**[4] Devletli ve nimetli (**Yo**: devletlü ve nimetlü; **Ag**: Devletli).	2— **Döger (Dökâ)**[5] — (**Yo**: derilmekçün bir yere geleler; **Ag**: tügrek-teker-lek).	2— **Kızıq**[6] Kuvvetli olup, yasa ve savaşa aklı eren (**Yo**: kuvvetlü ve yasakda cidd ü cehd edici; Ag: büke — kuvvetli).
Tamgası:	Tamgası:	Tamgası:
Ongunu: (**Yo**: şâhin; **Ag**: ükî).	Ongunu: (**Yo**: kartal; **Ag**: köçkün - çaylak).	Ongunu: (**Yo**: tavşancıl;
(Ülüşü: **Yo**: sağ qarı yağrın; **Ag**: sağ aşıklı ilik).	(Ülüşü: **Yo**: aşuklu umaca; **Ag**: sağ yanbaş)	(Ülüşü: **Yo**: sağ umaca ve adlu; **Ag**: sağ uyluk).

* Rş'deki listeyi Yazıcıoğlu ve Ebülgazi Bahadır Han'ın mâlumatı ile tamamladık. Onların mâlumatı parentez içindedir ve **Yo**: Yazıcıoğlu'nu, **Ag**: ise, Ebülgazi'yi gösteriyor.

3— A l k a v l ı A v u l [7]

Vardığı her yerde başarı ve refaha mazhar olan (**Yo:** her yere yürürler, muvafakat ederler; **Ag:** muvafık).

Tamgası:

Ongunu: (**Yo:** şâhin; **Ag:** köykenek-köpeknek?).

(Ülüşü: **Yo:** sağ qarı yağrın; **Ag:** sağ qar ilik).

4— K a r a A v u l [10]

Kara yolda ve iyi giderdi (**Yo:** evleri kara; **Ag:** her nerede oturursa kara çadırla oturan).

Tamgası:

Ongunu: (**Yo:** şâhin; **Ag:** Köbek — sarı).

(Ülüşü: **Yo:** sağ qarı yağrın; **Ag:** sağ qar ilik).

3— D u r d u r g a [8]

Ülkeyi alan ve düzene sokan (**Yo:** mülk dutmak ve yasamak; **Ag:** yurt almayı ve onu saklamayı bilici).

Tamgası:

Ongunu: (**Yo:** kartal; **Ag:** kızıl qarçagay — aladoğan).

(Ülüşü: **Yo:** aşuqlu umaca; **Ag:** sağ umaca).

4— Y a p u r l ı [11]

Oyuq. Onun asıl adı Yağma idi. Savaş sırasında bir kusur işlediğinden onu cezalandırmak icâb etti. Hıtay tarafından esen sert bir rüzgâr vardı. Adına Sam-Süyrek [13] denilen bu rüzgâr çok rahatsız ediyordu. Ona bu rüzgârın geçtiği yerde sen otur da rüzgârın önünü kapat dediler. Bundan maksat onu yok etmek idi ve bundan dolayı onu oraya göndermişlerdi. [Bu zamanda bu ülkede onun neslinden Türkmen yoktur. Onlar ancak Hıtay memleketinde bulunuyorlar.] (**Yo:** ? ; **Ag:** her önüne çıkanı deviren, tahrib eden).

Tamgası:

Ongunu: (**Yo:** kartal; **Ag:** qargu).

(Ülüşü: **Yo:** aşuqlu umaca; **Ag:** sağ umaca).

3— B e ğ d i l i [9]

Büyüklerin sözleri gibi aziz olur (**Yo:** beğler sözü azizdir; **Ag:** sözü hürmetli).

Tamgası:

Ongunu: (**Yo:** tavşancıl: **Ag:** behrî — kuzgun).

(Ülüşü: **Yo:** sağ umaca ve adlu; **Ag:** sağ yağrın).

4— K a r q ı n [12]

Aşı çok ve halkı doyurucu. (**Yo:** ulu aş ve doyurucu; **Ag:** aşlı).

Tamgası:

Ongunu: (**Yo:** tavşancıl; **Ag:** sübürktey).

(Ülüşü: **Yo:** sağ umaca ve adlu; **Ag:** sağ yağrın).

(II — Ü Ç O K L A R)

Yaşça küçük olan üç kardeşi Oğuz sol kol olarak kararlaştırmış ve onların adını Üçoq [14] koymuştu. Irqıl Hoca onların herbirine başka başka lâkaplar verdi. Şu şekilde :

K Ö K H A N 'ın O ğ u l l a r ı

1— B a y a n d u r [15]

Her zaman bolluk içinde olan (**Yo:** hemîşe bay ve nimetli ol; **Ag:** nimetli).

Tamgası:

Ongunu: (**Yo:** sunkur; **Ag:** lâçin).

(Ülüşü: **Yo:** sol qarı yağrın; **Ag:** sol uyluk kemiği).

T A Q H A N 'ın O ğ u l l a r ı

1— S a l u r [16]

Vardığı yerde kılıç çalıp çomakla harbeden; **Yo:** qandaki irişesin, kılıç ve çomakın revân olsun; **Ag:** kılıçlı).

Tamgası:

Ongunu: (**Yo:** üçkuş; **Ag:** burket).

(Ülüşü: **Yo:** ucayla adlu; **Ag:** sol aşıklı ilik).

T E N G İ Z H A N 'ın O ğ u l l a r ı

1— Y i g d i r [17]

İyi ve büyük (**Yo:** eyülük, ululuk ve bahadırlık; **Ag:** uluğ, yüce).

Tamgası:

Ongunu: (**Yo:** çakır; **Ag:** qarçıgay — çakır?).

(Ülüşü: **Yo:** aşıklu ve kıç; **Ag:** sol qarı ilik).

2— B e c e n e [18]

İyi gayret eden (**Yo:** eyü dövirişçi; **Ag:** becerikli).

Tamgası:

Ongunu: (**Yo:** sunkur; **Ag:** Ala doğan).

(Ülüşü: **Yo:** sol qarı yağrın; **Ag:** sol uyluk kemiği).

3— Ç a v u l d u r [21]

Herkese işinde yardım eden, savaşan, durmayan (**Yo:** namuslu ve iraq çavlu; **Ag:** namuslu).

Tamgası:

Ongunu: (**Yo:** sunkur; **Ag:** buğdaynıq).

(Ülüşü: **Yo:** sol qarı yağrın; **Ag:** sol yanbaş).

4— Ç e p n i [24]

Yağı olan her yerde durmayıp savaşan (**Yo:** kandaki yağı göre, derhal savaşır ve çapar; **Ag:** bahadır).

Tamgası:

Ongunu: (**Yo:** sunkur; **Ag:** hümay).

(Ülüşü: **Yo:** sol qarı yağrın: **Ag:** sol yanbaş).

2— E y m ü r [19]

Askeri çok ve zengin (**Yo:** hadsüz eyü bay ol; **Ag:** bayların bayı).

Tamgası:

Ongunu: (**Yo:** üçkuş; **Ag:** ancarî).

(Ülüşü: **Yo:** ucayla adlu; **Ag:** sol aşıklı ilik).

3— A l a y u t l u [22]

Hayvanları (atları) daima iyi ve çok olan (**Yo:** Kırakları âlâ ve eyü atlu; **Ag:** ala atlı).

Tamgası:

Ongunu: (**Yo:** üçkuş; **Ag:** yağılbay).

(Ülüşü: **Yo:** ucayla adlu; **Ag:** sol omca).

4— Ü r ü g ü r [25]

İşi daima yüksekte olan (**Yo:** hemîşe eyülük ve ihsan edici; **Ag:** iyi iş gören).

Tamgası:

Ongunu: (**Yo:** üçkuş; **Ag:** bayqu).

(Ülüşü: **Yo:** ucayla adlu; **Ag:** sol omca).

2— B ü g d ü z [20]

Herkese karşı alçak gönüllü ve hizmet eden (**Yo:** dükeline tevazu ve kulluk ve hizmet eder; **Ag:** hizmetkâr).

Tamgası:

Ongunu: (**Yo:** çakır; **Ag:** idelgu).

(Ülüşü: **Yo:** aşıklu ve kıç; **Ag:** sol qarı ilik).

3— Y i v a [23]

Atları yüksek ve aynı zamanda hünerli olan (**Yo:** mertebesi dükelinden üstün ola; **Ag:** mertebesi yüksek).

Tamgası:

Ongunu: (**Yo:** çakır; **Ag:** tuygun).

(Ülüşü: **Yo:** aşıklu ve kıç; **Ag:** sol yarın).

4— K ı n ı q [26]

Bulunduğu her yerde aziz olan (**Yo:** dükelinden her yerde bunlar aziz ola; **Ag:** aziz).

Tamgası:

Ongunu: (**Yo:** çakır; **Ag:** çarçıgay).

(Ülüşü: **Yo:** aşıklu ve kıç; **Ag:** sol yarın).

[582] *Irqıl Hoca* bu şekilde at etinden bu boyların hangisine hangi parçanın *ülüş olarak* verileceğini, bir daha hiçbir anlaşmazlık ve dedikodu olmaması için tesbit etti. Bir toy yapılacağı zaman iki at kessinler. [583] At oniki parçaya ayrılabildiğinden bir atı Bozoklara, diğer atı da Üçoklara versinler. Boyuna yakın olan bir arqa kemiği [584], arqaya yakın olan sırt omurgası ve bir sağ kol padişahın ve milletin büyüğünün hissesi [585] olmuştur. Diğer parçalar ise her boya ve Oğuz'un oğullarına *has ülüş olarak* ayrılıp verilmiştir [a]. Ta ki hiç kimsenin; başkasının payını yemeye hakkı olmasın [586]. Bu şekilde tafsilât *her kabilenin* ismi altına yazıldı. O zamanlar *tâbi* ülke hükümdarlarından birisi vergi ödemekte [587] ihmal gösterirse, beylerden birini askerle gönderirlerdi. Bununla oradaki vazifelerin gereken vakitte yerine getirilmesi sağlanıyordu. Bütün diğer ülkelerde de [588] Oğuz'un oğullarının işleri, tam bir olgun-

luğa erdikten sonra şöyle emrettiler: Sağ kol olan Boz-
oklar Sayram sınırları ve Başgurd [589] dağlarından ta
Qarabah(Qaraağaç?)a kadar yaylak edinsinler [a]. Sol kol
olan Üçoklara ise *yaylak olarak* Kürtaq,. Yeryud(Qa-
rısınur?), Tuğluk(?, Quşluq ?) ve Bozyaqa'dan ta [590]
Almalıq'ın Akdağı'na kadar olan yerler [591] ayrıldı.
Kışlak yerler olarak sağ kol (Bozoklar) için Borsuq.
Aqtaq, Nâmalmış(Tamalmış?), Basarqumı tâyin olun-
du. Sol kol (Üçoklar) için Qayı(Qarlu ?) dere, Asanaş
(Sal Geçdüm?) [592], Qum Sengri, Qayı Durdu, Yar
Sengri ayrılmıştı [a].

(K Ü N HAN'DAN SONRAKİ OĞUZ YABGULARI)

Kün Han yetmiş yaşında *tahta geçmişti, bir o
kadar da* padişahlık ettikten sonra öldü [593]. Kün
Han'ın oğlu [a] *Dîb* Yavquy Han padişahlık etti. Kün

Dîb Yavquy Han

Han'dan sonra, ecdadının, ismini koymuş olduğu [b] oğ-
Ha: 385b lu Dîb Yavquy Han [594] padişahlık tahtına oturdu. ∫ O,
beyler, büyükler ve divân üyelerinden «ceddimiz Oğuz,
S: 318b *bu kadar* ülkeyi nasıl almıştır; nereden ∫ [595] nereye
kadar zaptetmiştir» diye sordu. Bu topluluktan Ulaş ve
Ulad [a] adlarında Salur boyundan baba-oğul iki kişi [596]
X: 244b birlikte gelip diz vurup *selâmladılar* ∫ ve cevap verdi-
ler: «Güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar [a]
bütün ülkeleri senin baba *ve ata*ların ele geçirmişler-
dir. Biz de seninle berâber [597] müttefikiz ve o ülkelerin
vergi vermeleri için göç veririz. Eğer herhangi bir kar-
şı gelme olursa, öyle şiddetle savaşıp onu yokederiz
ki, baba *ve ata*larının nam *ve şânı* daimâ *baki* [598] ka-
lır. Hiçbir yaratık sana vergi vermekte gecikmek için
kuvvet bulamaz». Yavquy *Han* bu sözü duyunca pek
çok sevindi [599]. Kendi kendine «memleketi *olduğu gi-
bi* yaşatabilmek, *bilgili ve* yeterli oldukları açıkca belli
olan bu iki şahsın sözüne *uymakla* mümkün olur» di-
ye düşündü [600]. Onlara tam olarak güvenip kendileri-
ne son derece saygılı, hürmetkâr ve misâfirperver dav-
randı. Onlara «Siz [601] bizimle müttefik oldunuz; acaba
sizinkiler gibi *diğer* kavimlerin nökerleri de bizimle iş-
birliği yaparlar mı?» diye sordu. Onlar dediler ki:
«Alan adında [602] Yazarlardan [a] bir bey ile Bulan(Uv-

lâh?) [b] diye bir oğlu bizimle müttefikdirler. Dögerlerden Dîb Cenkşu [c] ve oğlu Dürkeş [ç], Taş-bek(Yasbek?) ve oğlu Balgu-bek(Yalgu-bek?) [603], Bayandırlardan Tülü(Qulu?) Hoca *da* bizimle müttefikdirler. Düşmanın olan her yere bizimle birlikte göç verirler ve *senin için ölürler.*» [604] Dîb Yavquy Han onlardan bu sözü duyunca çok hoşlandı ve gönlü, bundan dolayı kuvvetlendi. Kendi kendine «[605] bu kadar kavim benimle bir olunca alınacak tedbirlerin sonuçları da iyi olur» diye düşündü. Bu sebepden adı geçen kavim *beylerinden* babalarını [606] yanına çağırıp alıkoydu; oğulları elçilikle geçmiş ve gelecek üç senenin vergisini almak üzere Şam, K.r.k, Başgurd, Fars, Kirman, İsfahan [607] Bağdad ve Basra'ya gönderdi. *Bu yerler ahalisi de* gereğince *vergileri* verdiler. *Bütün* ülkeler onun emrinde idi. Civardaki hükümdarların hepsi, baba *ve ataları* devrinde olduğu gibi [608] itaatlı idiler. *Dîb Yavquy Han* bir müddet padişahlık ettikten sonra Ad.n Y.k.mân [a] ona yağı oldu ve o ülke halkı [609] itaat etmiyordu. Burası gündoğusunda bir vilâyettir; adına Yemekân(Yemekler) derlerdi, yâni güçlü kuvvetli insanlar olup onlardan iki kişi, *başkalarından* on kişiye [610] karşı koyabiliyordu. Bu kavmin güneş doğduğu zaman davul çalmak gibi bir âdeti *de* vardı. Yavquy Han onlar yağı olunca [611], o ülkeyi almak için asker toplayıp oraya gitti. Onları tamamen yendikten sonra geri döndü [612]. Ancak ilâhî takdîrin emrine boyun eğdi: atı sürçünce yere düştü ve uyluk kemiği kırılıp [613] öldü. Ondan sonra QURS YAVQUY onun yerine tahta geçti. Naibi Alıs oqlı Olsun [a] idi. Yapacağı her işi [614] ona danışarak yapardı. Padişahlık otuz yıl onda kaldı ve ondan sonra oğlu QORU YASAQ YAVQUY yerine [615] padişah oldu. Doksan yıl padişahlık etti. Ondan sonra İNAL YAVQUY HAN onun yerine geçti. Söylendiğine göre yüz yirmi [616] yıl padişahlık etti. Hükümdarlığı süresince o, kendisinin vezir, naib ve beyleri olan Qaru? (Qayı ?, Bayat ?) Dede Kerencük [a], Salurlardan Damqaq ve *yine* Salurlardan [617] Öksî ile kengeş ve meşveret ediyordu. Bu zamanda bütün memleketler ve vilâyetlerde sulh ve sükûn vardı [618]. Padişahlığı sona erince oğlu İNALSIR YAVQUY HAN [a] babasının yerine padişahlık *tahtına* oturmuştur. Ülkeye tam bir dirlik

Qurs Yavquy

Qoru Yasaq Yavquy

İnal Yavquy Han

İnalsır Yavquy Han

düzenlik[619] sağlayarak yedi yıl padişahlık etti. Veziri Salurlardan Öksî Hoca ile Yivalardan Şaban Hoca idi. Yedi[620] yıllık padişahlığı süresince o, kendi oğlu ALA ATLI KİŞ DONLU QAYI İNAL HAN'dan memnundu. *Daha* kendi[621] hayatta iken padişahlığı oğlu Ala Atlı Kiş Derneklü Qayı İnal Han'a vermek istedi. Bu sözün mânâsı[a] bir «al ata binmiş[622] ve samur elbise giymiş demek olup, «Qayı» da atasının ismidir. Onu padişahlık tahtına oturttu. Bu padişah çağında Peygamberimiz[623] Hz. Muhammed Mustafa SA. zuhur etmiş, bu *hükümdar da* Bayat(?) Dede Kerencük'ü[a] elçi olarak onun hizmetine gönderip müslüman olmuştu. Bu Qorqut[624] Bayat boyundan Kara-Hoca'nın oğlu olup çok akıllı, bilgili ve kerâmet sahibi bir insandı. İnal[625] Han Sır Yavquy zamanında ortaya çıkmıştır. Bu sözleri nakledenin dediğine göre ikiyüz doksan beş yıl ömrü olmuştur[626]. Güzel söz*leri*, söylenen kerâmetleri ve hakkındaki hikâyeler pek çoktur[a] ve ayrıca zikredilecektir. Bu zamanda babasının tâyin etmiş olduğu naibler ve ona yardımcılık edenler[627] ölmüşlerdi. Onların yerine başka naib ve vezirler seçildiler. Bun-

Ala Atlı Kiş donlu Qayı İnal Han

S: 319a lardan biri Bayandır*lardan* Dönker ve ∫ [628] diğeri İğdür'den Dönke olup, vezirlik ve naiblik bu padişah ölünceye kadar her ikisinde idi. *Qayı İnal Han* vefat edince[629], yuğ töreni için babasının naibi bulunan Bayandır Dönker'in oğlu Erki[a] büyük bir aş tertiplemişti. İki göl(navur) yapıp birisini[630] yoğurt(ayran),

X: 245a birini de qımızla doldurmuş; öylesine çok ∫ at, sığır ve koyun eti toplamıştı ki *bunlardan* birkaç dağ olmuştu. Ne kadar memleket varsa[631] oralardan insanlar yuğa gelmiş[a]; hepsine aş vermişler; *onlar berâberlerinde* götürmüşler, lâkin yine de artmıştı. Bu padişahın hiç oğlu yoktu[632]. Ama son zamanlarda hatunu tesâdüfen

Ha: 386a hâmile kaldı ve o öldüğü sırada ∫ bir çocuğu dünyaya geldi. Bu çocuk doğduğu zaman [633] Bayat boyundan Korkut (ve Erki?) her ikisi «bu çocuğun adı Tuman olsun» dediler, yâni sis demektir. Divan büyükleri ise «tuman karanlık demek olur ve[634] bu, padişahlara yaraşır bir ad değildir; bundan iyi bir ad koymak gerekir» dediler. Korkut *şöyle* dedi: «Gerçi tuman(sis) olunca hava karanlıktır[635] ama, *bilhassa otlar için faydalı olan* nem bırakır. *Bu çocuğun* babasının ölümüyle

Tuman Han

halkın gönlü paslanmış, ortalığı duman kaplamış ve karanlık olmuştur. Ama şunu ümid edip düşünebiliriz [636] ki bunlar geçecek, güneş doğup dünyaya tazelik getirecek, otlar çoğalacak herkesin işi iyileşecektir. Bu sebeple bu adı koyduk». [637] Yavquy Han, oğlu (Ala) Atlı Keş (Derneklü) Qayı İnal Han'ı kendi yerine geçirmişti. O hayatında bütün hayvanları yakalayıp [638] öldürmüş ve dillerini keserek bir kutuya koyup saklamıştı: «Bir oğlum olursa [639] doğduğu zaman hayvanların dilini öğrenmesi için ona verirsiniz» diye vasiyet etmişti. Tesâdüfen bu kutuyu Tuman Han doğduğu zaman buldular ve içindekilerin hepsini [640] suda yıkayıp Tuman Han'a verdiler. Bu yüzden çocuk büyüdüğü zaman bütün hayvan dillerini biliyordu [a]. [641] Bundan sonra küçük-büyük herkes toplanıp *Tuman Han* büyüyünceye kadar padişahlığı kime verelim diye birbirleriyle danıştılar [642]. Korkut herkesin ortasında yüksek sesle şöyle hitap etti: «Padişahımız öldüğü zaman [643] herkes bilir ki, Erki onun hizmetinde idi ve çok iyi bir ad bıraktı. Ölçüye sığmıyacak değerli hizmetler gördü; iki göl yapıp [644] her ikisini ayran ve kımızla doldurdu. Her çeşit eti öylesine çok topladı ki, hiçbir yaratık onun gibisini yapmamıştır. Onun [645] böylesine *çok* hakkı geçtiğine göre zamanın ve durumun gereği şöyledir: Tuman Han gayet küçük olduğundan padişahlık görevlerini [646] yerine getiremez. Padişahlık bu *çocuğun* adına kararlaşsın. *Ancak* o ergin oluncaya kadar onun adına *bizleri idâre edip* hükmetmesi için, ona naib olarak, şimdiye kadar bu hususta çok hakkı geçen Erki'yi tâyin edelim». [647] Korkut bu sözü söyledikten sonra herkes bu hususta anlaştı ve bu çocuğu Padişahlığa getirip, Erki'yi de ona naib olarak [648] seçtiler. Ayran ve kımız dolu iki «köl» yaptığı için adına Köl Erki Han [a] dediler ve onu padişahlık tahtına oturttular [649]. *Padişah adına* hükmedip dokuz yıl padişahlık tahtında kaldı. Tuman Han erginlik çağına varınca padişahlık tahtı irsen ve asâleten [650] onun hakkı oldu. Bu sebeple *tahtı* istedi ve sağ ve sol kol beylerini(?, mölâziman) ve askerlerini çağırıp toplanan üçyüz kişiye [651] «*artık* tahta oturacağım» diye açıkladı. Naibi olan Köl Erki Han bunu öğrenince durumdan korktu ve endişelendi [652]. *Köl Erki Han* yardımcıları-

(Nâib)
Köl Erki Han

na(nuvvab) «dokuz yüz koyun ve dokuz kısrak kesin, ona toy yapın» ve onlara «Tuman'a o[653] ava gitmiş diye söyleyin» dedi. Bu toy kararlaştıktan sonra kâse sunma merâsimi için *ayrıca* üçbin koyun ve otuz kısrak hazırlanmasını emretti[654] Korkut'un gelip ona kâse sunması için hemen Korkut'a bir adam gönderdi: «Devletin direği sensin; işler şöyle veyâ böyle[655] cereyan etmiştir; *fakat* hakkın Tuman Han'da olduğunda *hiçbir* şüphe yoktur. Taht ve memleket onundur; gelsin, ona hangi fikir uygun gelirse[656] söylesin; biz de ona göre davranalım». Korkut bu haberi alınca oraya geldi. Köl Erki Han, Tuman Han'a toy verdi ve *Korkut da*[657] kâse sundu. Yemekler getirilip aş yendiği sırada yaşlı bir kurt ulu*ması duyul*du. Tuman Han[658] bütün hayvanların dilini bildiğinden bu kurtun ne söylediğini de anladı. O diyordu ki: «Ne yazık ki artık yaşlandım; *avlarımın* peşinden koşup yetişemiyorum. Eğer yetişsem[659] bile onu yakalayamıyorum; hattâ yakalasam da parçalayamıyorum». *Yaşlı kurtun* sözü bitince üç genç kurt şöyle[660] cevap verdiler: «Eğer sen yaşlı ve güçsüzsen, bizim kudretimiz vardır; her genç yaşlıya yardım etmezse onun ne değeri olur. Bu gece
S: 319b sis, karanlık ve ∫[661] şiddetli bir fırtına olacak. *Bundan istifâde edip* toy için getirilmiş hayvanların hepsinin kuyruklarını ve karınlarını parçalayıp sana vereceğiz. Bunları[662] gönül rahatlığı ile ye; zira her zaman böyle
X: 245b sana yardım edeceğiz». Onların (yakınında, mutfaktaki koyunlara[663] göz kulak olan Köl Erki Han'ın Qara-baraq adında bir köpeği vardı. *Bu köpek* «eğer padişâh bana sıcak bir *yağlı* kuyruk verirse, sizlerden hiçbirinizin bir kuzuya bile el uzatıp sahip olmanıza yol vermem» diye cevap verdi[664]. Padişâhzâde Tuman bu durumu anlayınca pişmiş ve hazır olan aş içinden bir kuyruk alıp o köpeğe attı. Yanında bulunan herkes[665] «hiç, bir köpeğe böyle kuyruk atılır mı?» diye sordular. O ise şöyle cevap verdi: «*Bunu* bizimle Köl Erki Han arasında bir gönül kırıklığı olmasın diye verdim[666]. Hem derler ki, eğer birine sadaka vereceksen önce köpeğe vermek gerekir. Köpek tasasız olmalı ki, bizler de tasasız olalım; bunun için verdim».[667] Daha sonra aşı yediler ve uyudular. Gece yarısı Tuman Han uyanıp *yanındakilere* «bakın, dışarda rüzgâr var mı,

yok mu?» diye buyurdu [668]. Baktıklarında ortalığın gayet karanlık, havanın rüzgârlı ve son derece korkunç yağmurlu olduğunu Tuman'a söylediler. Tuman Han [669] kurtların sözünün doğru olduğunu anladı. Ortalık aydınlanarak rüzgâr kesilip kar yağması durunca köpeğe baktılar ve [670] koyunları *da* bulamadılar. Tuman Han Kara-barak'ın sözünde durup durmadığını bilmek istedi [671]. Yanında bulunan üç yüz adamına Kara-barak ve koyunların nereye gittiklerini öğrenmek için dört bir
Ha: 386b tarafı ∫ aramalarını emretti. Araştırıp öğrendiler ki geceleyin [672] koyunlar kurtlardan ürküp Kara-barakla beraber, peşlerinde kurtlar *olduğu halde*, sadece tek [673] bir yolu olan Aqlı [a] adındaki geçite gitmişlerdi. Kara-barak kurtlarla mücâdele etmiş, geçitin ağzını tutarak kurtların [674] koyunlara saldırmasına engel olmuştu. Tuman Han bunu öğrenince, hemen bizzat atına atlayıp oraya gitti; durumu [675] gördü ve kurtların hepsini de öldürdü. Bu köpeğin de sözünde durduğuna kesinlikle inandı. Koyunların [676] sürülüp Erki Han'ın yanına götürülmesini emretti. Erki Han Tuman Han'ın gelmekte olduğunu öğrenince hemen karşılamaya çıktı. Tuman Han'la [677] *Köl Erki Han* kucaklaştılar ve beraber oturdular. Konuşma sırasında Köl Erki Han Tuman Han'a «bu kadar koyun için [678] bir şehzâdenin bizzat yorulup uğraşmasının gereği var mı? Eğer bu koyunlar ve bin defa fazlası telef olsa bile ne çıkar [679]. Biz hepimiz senin kullarınız ve her neyimiz varsa senindir. *Zira* sen bizim Hanımızsın». Tuman Han cevap olarak dedi ki: «Aslında bizzat koyunun böylesine bir önemi yok [680]. Ama talih ve nâm bakımından *bunların telef olması* kötü olurdu. İnsanlar sonra, Tuman Han'ın ayağı uğurlu gelmedi de, *şerefine verilen* toyun koyunları telef oldu derler». Böylece [681] toya başladılar ve *bu toy* yedi gün yedi gece devam etti. Toyda hergün doksan koyun ve dokuz kısrak kesiliyordu. Bu sırada [682] Korkut ortaya gelip Tuman Han'a dedi ki: «Baban öldüğü vakit sen henüz küçük olduğundan padişah naibliğini *aramızda* kengeş yaparak [683] sen büyüyünceye kadar Köl Erki Han'a verdik. Şimdi sen büyümüş ve uğurla bu makama [684] erişmişsin. Köl Erki Han yaşlanmış
X: 246a olup bugüne yarına kalıp kalmıyacağı belli değil. ∫ Bu sırada sen onu görevinden uzaklaştırırsan halk ona [685] serzenişte bulunur ve bu *da* efendiliğinle *bağdaşamaz*,

garib ve acaib olur. En iyisi [686] sen onun kızını alırsın ve o *da* bütün mal ve hazinelerini sana verir. Birkaç gün sonra da o ölünce, taht herşeyi ile sana kalır». [687] Tuman Han *Köl Erki Han'ın* kızlarını toyda, kâse tutarken görmüştü. Kızı beğenip onu [688] istedi. Bir de bu sebeple bir ay daha toy, işret ve temaşa *oyunları ve eğlenceler* yapıldı. Bir zaman böyle geçtikten sonra onun büyük otağını *diğer* evlerin önüne kurmuşlardı [689]. Tuman birgün tahtta uyuyup kalmışken dışardan geçen bir kadının konuşması kulağına geldi: Ayne(İne ?) Han oğlu Uje Han a [690] dermiş ki Tuman Han'ın almış olduğu Köl Erki Han'ın kızına daha önce ben gönül vermiştim ve ben alacaktım. Ama o araya [691] girerek *kızı* almış; gideceğim, onunla savaşıp kızı geri alacağım». Tuman Han bu sözü duyduktan sonra [692], haberi yokmuş gibi davranmayı kendisine yakıştıramadı. Hemen kalkarak askerlerini çağırıp topladı ve Uje Han ile savaşa gitti. Oraya [693] vardığı zaman Ayne Han gelmedi; oğlu Uje savaşmak için karşı çıktı. Tuman Han
S: 320a onunla savaştı ve onu yenerek iki gün ʃ [694] iki gece paytahtına kadar onu kovaladı. *Nihâyet* yüz süvâri ile onun askerini *bir daha* yendi, Uje Han'ı yakalayarak geri döndü ve kendi ordusuna katıldı [695]. Onların ülkesinin serhaddinde bir süre oturdu. Uje Han'ı huzuruna çağırıp ondan söylediği sözleri ve aklından geçenleri sordu [696]. *Fakat* o hiçbir şekilde bunları *açıklayıp* itiraf etmiyordu. Kendisinden nakledilip Tuman Han'ın kulağına kadar gelen sözü de kabul etmedi. Bu [697] hu-
Ha: 387a susta hiç birşey açıklamadı. ʃ Yalnız cevap olarak şu kadarını söyledi: «*Aramızdaki* savaşın sebebi senin ülkemize karşı harekete geçmen ve bizim de karşı koymak mecburiyetinde olmamızdan başka şey değildir». [698] Tuman Han onun bu türlü hiçbir özrünü kabul etmeyip öldürülmesini emretti. Bu yerde bir yıl *daha* [699] kaldı. Köl Erki Han'ın kızı olan hatunu *kocasının o memlekette daha bir süre* oturacağını öğrenince oraya hareket etti. [700] Kadın bu sırada hâmile olup, doğuma yaklaşmıştı. Yolda tesâdüfen bir çocuk dünyaya getirdi [701]. Durumu Köl Erki Han'a haber verdiler ve *her ikisini ona* gönderdi*ler*. *Köl Erki Han* çocuğu yanına getirip toy yaptı ve bu oğlana Qay Yavgu Han [702] adını verdi. Kızını Tuman Han'ın yanına gönderdi *ve*

onlar birbirlerine kavuştular. *Tuman Han* daha sonra Ayne Han'a hitap edip dedi ki: «[703] Baba *ve atalarınız* her zaman baba *ve atalarıma* il ve itaatli *idiler*. Ama oğlun *bize karşı* kötü fikirler beslediği için öldürülmesini emrettim. Şimdi [704] eğer sen, yürekten benimle anlaşır, eskisi gibi bize itaat eder, doğrulukla vergi gönderirsen ben de [705] *bu* ülkeyi sana vereceğim». *Ayne Han* itaatlilik gösterip kalben bağlandığını belli edince, *Tuman Han* bu vilâyeti ona verdi [706]. Büyük bir gönül huzuru ile onu geri yolladı ve *kendisi de* paytahtına döndü. Çocuğunun yüzünü görünce sevinç ve neşeden ne yapacağını bilemedi. Bir zaman [707] Köl Erki Han ile elbirliği edip adalet ve doğrulukla iş gördüler. Daha sonra oğlu Qayı Yavquy büyüyüp [708] ergenlik çağına girdiği sırada, bir gün su kenarında bir genç ile oynuyordu. *Arkadaşına* kızarak kamış kalem kadar ince ve [Türklerin [709] tikân(diken) dedikleri] başı üç yüzlü olan bir otu alıp *oyun arkadaşına* vurdu ve onu kalem gibi ikiye ayırdı. Zira *bu otun* tırnakları elmas [710] *gibi*ydi. Otu ona vurunca *keskin* tırnakların çarpmasıyla o çocuğun boğazı kesildi. Herkes bu durumdan şaşırıp kaldı. Tuman Han *bu olayı* işitince [711] «benim oğlum her halde Tanrı'dan kuvvet alıyor» dedi ve «onun ismi Tiken Bile Er Biçken Qayı Yavqu Han olsun» buyurdu. Bunun mânâsı [712] bir adamın başını diken otu ile koparan(biçen) demektir. Bir süre sonra, Köl Erki Han ile Tuman Han'ın birlikte *tahtta* oturduğu bir toy esnasında [713] Tuman Han'ın oğlu da orada bulunuyordu. Herkesin içinde Köl Erki Han'a dedi ki: «Bu tahtta *oturmak* babamın hakkıdır. Epey zamandanberi [714] sen buna sahip çıktın. Babam büyüdükten sonra hâlâ da tahtta oturup hükmetmek gâyesiyle annemi ona verdin. Şimdi ben *de* [715] büyüdüm. sen iyice ihtiyarladın; hâlâ tahttan inip onu sahibine geri vermek zamanı gelmedi mi? Küçük [716] büyük herkes biliyor ki, taht bizim hakkımızdır. Bundan böyle tahtta oturma; taraflar arasındaki dostluk ve işbirliği, düşmanlık ve anlaşmazlığa [717] dönmesin». Köl Erki Han bu sözü işitince bir an durdu ve sonra *şöyle* dedi: «Bu sözü benim daha önce bilmem, söylemem ve bilhassa [718] senin diken ile birini ikiye biçtiğin gün *tahtı*
X: 246b sana vermem gerekti. ʃ Ama sen benden önce davrandın ve doğru söylüyorsun; ben ne diyebilirim ki».

[719] Ertesi gün Köl Erki Han büyük bir toy yaptı; Tuman'ın atalarından kalan altın evini diğer evlerle birlikte [a] kurdular. ∫ *Köl Erki Han* Korkut'u [720] bütün
Ha: 387b Oğuz uruğunu [a], büyükleri(ekâbir) ve diğer ilerigelenleri(eşrâf) toplayıp *şöyle* dedi: «Otuz iki yıldan beri bu tahtta oturuyorum; bugün [721] hak Tuman Han'ındır ve ona da babasından kalmıştır. Eğer bizim uruğumuzun da padişah olması gibi bir hevesimiz olsaydı, bu ancak boş bir heves olurdu [722]. Padişahlık tahtı, bu iş için Yüce Tanrı tarafından seçilmiş olanlarla onların neslinden gelen insanlara lâyıktır. Muhakkak ki bu soydan gelen kimseler [723] asla hata yapmazlar; *ama ben yapabilirim. Bu bakımdan* şimdiye *kadar* tahtta oturduğum otuz iki yıl boyunca bir kimsenin gönlü benden incinmişse söylesin». [724] *Orada bulunan* herkes bir ağızdan cevap verdiler: «Biz hepimiz senin bütün davranışlarından hoşnud ve memnunuz. Senden bir incinme tozu bile [725] gönlümüzün eteğine konmamıştır». Sonra tahtı ona geri verdi ve dedi ki: «Şu şartla *tahtı veriyorum* ki, onlar da bütün atalarının davrandıkları gibi davransınlar; adalet ve [726] hakkaniyetten ayrılmasınlar. Nasıl ki, biz de bu yolu tutmuştuk». Sözünü bitirdikten sonra şaka yollu *torunu* Qayı Yavquy'a de-
S: 320b di ki: «Ey benim kızımın oğlu! sonunda ∫ [727] bana yağı ve asi oldun. Gel, kutlulukla tahta otur». Çocuk bu sırada dokuz yaşında idi. Cevap olarak dedi ki: «Benim bu hususta [728] babamla sözüm ve kengeşim var. Yarın bizim günümüzdür; ne yapacağımızı biliriz; senin sözüne ihtiyacımız yok». Toya gelenler gitme hazırlığını görür *toğamişi yapar*ken [729] oğul geceleyin babası ile kengeş yapıp ona şöyle dedi: «Baba sağ iken oğulun tahta oturması doğru olmaz. Sen bir toy tertip et ve [730] tahta otur. Ben *ancak* sen ihtiyarlayınca senin emrinle tahta otururum». Babası onun bu sözünü kabul ve takdir etti. Hemen o gece [731] babasının zamanında işbaşında olan bütün beyler(ümerâ), memurlar(gomeştegân) ve âmillerin (ammâl) çağırılmaları ve herkesin toplanıp gelmesi için elçiler gönderdiler. *Herkes gelince* [732] nihâyet toylara başladılar. Bu toy öyle güzel düzenlenmişti ki, bundan önce hiç kimse böylesini görmemişti. Toy tam [733] onüç gün sürdü. İlk gün Tuman Han tahta oturdu. Yüz gün geçtikten

Tiken Bile Er Biçken Qayı Yavquy Han

sonra *kendi arzusu ile* tahttan [734] inip kendi oğlu TI-KEN BİLE ER BİÇKEN QAYI YAVQUY'u tahta oturttu. Bu *Han* doksan yıl padişahlık etti [735]. Son derece kahraman ve temiz inançlı(müeyyed) olup, gayet namuslu olduğundan bütün ülkeleri yasanın hükmüne tâbi kıldı ve yeryüzünün [736] diğer tarafları da ona vergi gönderdiler. Doksan yıl padişahlık ettikten sonra babası vefat etti. Oğlu ULADMUR YAVQUY HAN'ı [a], yuğ töreninden ve yasdan sonra [737] bir toy yapıp beyleri(ümerâ) ve yakınları (moqerreban) tahta oturttular. Onun Qara Alp [a] adında küçük bir kardeşi vardı ve ağabeyinden önde idi. Ḥükümdarlığının onbeşinci yılı geçerken eskidenberi Oğuzlara tâbi ve itaatlı olan Uygur kavminden [738] Arıqlı Arslan Han yağı olmuş *ve Oğuz Yabguları hâkimiyetine karşı isyân etmişti.* Uladmur Yavquy Han asker toplayıp ona savaş ilân etti. [739] *Bu savaş için gereken* bütün silâh ve mühimmat ihtiyacını Sayram şehrinde [a] yapıp *tamamladıktan* sonra Arıqlı Arslan Han'ın ordusu ile Talas sınırlarında karşılaştı [740]. Üç gün üç gece savaştılar. Uladmur galip gelip onları ezdi ve Arıqlı Arslan Han büyük beyleri ile berâber hep savaşta [741] öldürüldüler. Daha önce onlara verilmiş olan bu vilâyetleri, bu kavimden geçmiş otuz yıllık vergilerini de *ödeterek* geri aldı. Bir yıl [742] o ülkede kaldı. *Ölümden* kurtulmuş olan kılıç artıkları *Uladmur Yavquy Han'ın* huzuruna gelerek, kendi günah ve suçlarını ikrar ve itiraf [743] ettiler ve ona hizmete hazır olduklarını belirttiler. Arıqlı Arslan'ın küçük bir oğlu vardı. Bir gün onu Uladmur Yavquy'un [744] yanına getirdiler. Çocuğun yüzünü görünce büyük bir acıma hissi duydu; iki gözünden yaşlar akıp dedi ki: «Yazık [745], atalarımız bu vilâyeti Uygurlara vermiş idiler. Eğer Arıqlı Arslan Han boş *bir ümide kapılıp* bilmemezlik etmeseydi, bu küçük böyle [746] mahzun ve yetim kalmazdı». *Çocuğa* Alp Tavgaç Han adını koyup bu vilâyetin padişahlığını ona verdi. Ona mümkün olan *her türlü kolaylığı* gösterip *Uygur beylerine şöyle* [747] dedi: «Babalarımız ve atalarımız size her zaman yardım edip korumuşlar ve iyilik etmişlerdir. İnşallah bundan sonra ben de aynı yolu takip ederim [748]. Yeter ki siz temiz kalple ve tam olarak bize itaat ve inkiyad edip şükr yolunu tutun ve her zaman bize belekler [a] gönderin [749]. Böylece ta-

Uladmur Yavquy Han

rafınızdan yapılacak *iyi* davranışlara *biz de* karşılık veririz. *Ama bir de* Allah göstermesin karşı gelir, dikbaşlılık gösterir, aksi yolda karşı koymaya [750] özenirseniz âsilere ne yapmışsak sizin *cezanız da o olur*». Bunları söyledikten *sonra* oradan dönerek kendi paytahtına geldi. Babası ve devlet erkânı [751] ona toylar verdiler. *Bu toplantı ve toylar* öylesine hoş geçti ki *atalarından* miras kalan o toprakların bu çocuğa verilmesi kararlaştı [752]. *Uygurlar tarafından* getirilmiş ne kadar esir varsa, geri verilmelerini emretti. Bu maksatla *memleketin* her tarafına elçiler gönderip her yerde tellâllarla bütün [753] esirlerin geri getirilmelerini ilân ettiler. *Toplanan bu Uygurları* Alp Tavgaç Han'a gönderdi. Dünya yeniden düzene girdi ve her yerde emniyet tam olarak tesis edildi. Bundan sonra babası (olan Tiken Bile Er Biçken Qayı Yavqu Han) öldü [754]. Uladmur Yavquy Han'ın bütün padişahlığı yetmiş beş yıl sürdü. Lâkin bir oğlu yoktu. Uladmur'un ölümünden sonra [755] Qayı Yavgu Han'ın oğlu Qara Alp *başa geçti.* Yağı onu, babasının Urçe Han ile savaşı sırasında beşikten çalıp götürmüş, sonra dönüp gelerek [756] babasını [a] hayattayken görmüştü. Uladmur *Yavquy*
Ha: 388a *Han*'ın yetmiş beş yıllık padişahlığından sonra ʃ KARA
Kara Han HAN tahta geçti ve yirmi iki [757] yıl padişahlık etti. O ölünce...

[758] [759] PADİŞAHLIĞIN ULADMUR YAVQU HAN URUĞU ELİNDEN ÇIKMASI ve KARA HAN OĞLU BUĞRA HAN'IN PADIŞAHLIĞA BAŞLAMASI ve MEMLEKET TAHTINA ÇIKMASI

S: 321a ʃ [760] Yavgu evlâdı kalmayıp onların nesli kesi-
Buğra Han lince Kara Han oğlu Buqra Han'ı padişahlığa getirdiler [761]. Doksan yıldan sonra üç oğlu oldu. En büyüğü Il-Tekin, ortancası Qorı-Tekin, en küçükleri de Bekil-Tekin. «Tekin»in mânâsı güzel yüzlü demektir [a]. «Buqra Han Aşı» *denilen yemek* ona [762] nisbet edilir. Rivâyete göre şöyle bir olay geçmiş: Bir gün asker aç kalmış ve «ne aşı pişirelim» diye sormuşlar. O [763] da acele olarak bir miktar hamur alıp avucunda yassılttıktan sonra kazana attı. O tarihten bugüne kadar *bu aş* onun adıyla [764] anılmaktadır [a]. Onun zama-

nında adalet ve hakkaniyet tamdı; herkes hakkını tam olarak alıyordu. Halk bolluk ve ucuzluk içinde idi [765]. Her üç oğlunun da annesi olan Bayır Hatun [a] adında gayet akıllı, bilgili ve işbilir bir hatunu vardı. *Memleket işleri hakkında da* çoğu zaman o hüküm verirdi. Bir gün *bu kadın* [766] ölüverdi. Buqra Han üç yıl boyunca yas tuttu; otağdan dışarı çıkmadı ve saçını kesdirmedi. Buqra Han ihtiyarlayıp [767] zayıflamış, kuvvetli bünyesi gittikçe kötüleşip çökmeye yüz tutmuştu. *Nihâyet onun bu halini gören* Beyler «üç oğlundan hangisini kendi yerine han olarak seçersin» diye sordular [768]. *Buğra Han* «kengeş yapın, beylerin istediği hangisi ise onu tâyin edin» *dedi. Fakat* onlar gayet birlik ve berâberlik içinde bu görevi [769] birbirlerine buyuruyorlar; *birbirlerinin* rızasını da arıyorlardı. Beyler bu durumu Buqra Han'a bildirdiler. *Buğra Han* «sizler hangisini düşündünüz» diye sordu [770]. Onlar cevap olarak «her üçü de seçkin, tac ve tahta lâyıkdırlar; hüküm sizindir» dediler. Buqra Han «herşeyin ortası [771] iyidir» dedi. Beyler bu sözden ortanca oğul Qorı-Tekin'i seçtiğini anladılar. Bundan sonra yedi gün [772]

Qorı Han

toplanıp toy yaptılar ve Qorı-Tekin'i tahta oturttular. Sonra Qorı-Tekin babasının yanına gelerek *şöyle* dedi: «Ey baba, kaç [773] senedir evin bir köşesinde yapayalnız yas tutuyorsun. Böyle yalnızlıktan ne çıkar?» Sonunda babasını dışarı çıkarıp *birlikte* ava gittiler [774].

X: 247b Avda *Qorı-Tekin* tesâdüfen bir dağ geyiğine ok attı. ʃ Sarı-qul adında birisi bu oku bulup Qorı Han'a getirdi. *Qorı Han* [775] «O sadakat ve samimiyetinden dolayı bu oku bana getirdi» dedi. Ona iyi davranıp kendi «leşker-keş» beyliği (kumandanlığı?) ile görevlendirdi; ona bir yer ve yüksek rütbe [776] verdi. Avdan döndükten sonra Qorı Han babasına «annemin yerini tutması için, senin hizmetine bir kız alacağım» dedi [777]. Buqra Han ağlıyarak *şöyle* dedi: «Hangi kadın annen Banu Hatun'un yerini tutabilir? *Hem ben* kadınlardan sakınırım; biz [778] baba-oğulun arasını bozar ve anlaşmazlık çıkarır». Qorı Han beylerbeyi olan Künce Bey'in [a] kızını babası için istedi. Tesâdüfen bir gün toy [779] yapmışlardı. Kış mevsimi idi. Buqra Han sarhoş olup uyumuştu. Karısı Qorı Han'ı yalnız görüp, onun hoşuna gitmek *maksadıyla* başındaki [780] bitleri ayıklamak *istedi* [a]. Qorı Han nasıl olsa annem sayılır diye, çekin-

meksizin başını onun dizlerine koydu. Kadın [781] ona «beni baban için istedin; bana hiç bakmıyorsun ve beni bir ihtiyarın eline esîr ettin» dedi. Qorı Han'ın erkeklik gururu ve haysiyeti [782] ayaklanıp öfke ve kızgınlıkla şöyle dedi: «Sen içinde nasıl böyle bir çirkin istek taşırsın; yarın tezi yok, babamla kengeş yapıp [783] sana lâyık olduğun cezâyı vereceğim». Ve sonra onun ardından çıkarak evine gitti ve yatıp uyudu. Kadın bu sırrının [784] bilinip *etrafa* yayılmasıyla *herkese* rezil olmaktan korktu ve daha önce davranıp bir hile düşündü: Qorı Han'ın evinden iki üç kız çağırdı. O gece [785] tesâdüfen kar yağmıştı. Bu kızlardan biri Qorı Han'ın çizmesini giyerek, çizme izlerini *Buqra Han'ın* evinin kapısına bıraktı. Seher vakti de kadın gidip [786] kocası Buqra Han'a dedi ki: «Oğlun Qorı Han'ın benim için yüz kızartıcı ve çirkin arzular beslemesi bana reva mıdır? İşte [787] onun eve geldiğini gösteren ayak izleri». Buğra Han bu olaydan öfkelenip ateş püskürdü ve beyleri [788] çağırıp onlarla bu durumu danıştı. Beyler dediler ki: «doğrusunu öğrenmek için en iyisi, onu yakalayıp işlediği bu suçu [789] ve giriştiği böylesine alçaklığı soralım». Buqra Han buna müsâade etti. Beyler Qorı Han'ın evinin kapısına geldiklerinde o henüz uykuda idi [790]. *Beyler* «seni yakalamamıza dair hüküm var» dediler. Qorı Han şaşırdı ve «herhalde Antlık Sarıqulbaş [a] gelmiştir [791], yağı olmuş *olmalı ki* beni tutmak istiyor» diye düşündü. *Fakat beyler:* «babanın emrine göre seni tevkif ediyoruz» dediler. *Qorı Han:* «mâdem ki babamın hükmüne göre tevkif edeceksiniz, *o halde buyurun*» diyerek ellerini uzattı ve onu yakaladılar. *Kadının* söylediklerini kendisinden [792] sordular. Qorı Han şöyle cevap verdi: «*Anlaşılıyor ki* ben meseleyi babama söylemekte gecikmişim. O elini daha çabuk tutup benden önce davranmış. En iyisi ʃ [793] *sonradan* yapılacak işi dille söylememeli. Zaten büyükler «dile düşen iş ziyân olmuştur» demişler. Bu öğüt insanlara [794] yapmadıkları işleri söylememelerini *tenbihliyor;* zira sonunda insana vebal getirir». *Bundan sonra* kendisiyle kadının arasında olup bitenleri açıkça anlattı. Beyler onun sorguda söylediklerini [795] babasına arzettiler: «Qorı-Tekin diyor ki gerçi çizme izi benimkidir; fakat böyle bir işe teşebbüs etmeyip, bu tür

S: 321b

Ha: 388b bir alçaklığa [796] asla tenezzül etmedim». Buğra Han ʃ «bu konuda sizin fikriniz nedir» diye beylerle danıştı. O zamanlar [797] Dîv Qayası [a] adında, yüksek bir dağın eteğinde ejderha vardı. Endek [b] adlı gâyet geniş bir bozkırın kenarında olan bu dağın eteğinde üç tane büyük ağaç vardı. Herbiri bir [798] akarçeşmenin ayağında olup, her ağacın altında iki mavi ejderha vardı. Birisinin suçlu olduğu iddia edilip itham edilirse, sanığın vücudunu [799] yaralayıp ejderhalara gönderirlerdi. Eğer gerçekten suçlu ise ejderha onu hemen yerdi. *Yok* eğer suçsuz ve temiz ise, *yaralı* vücudu [800] iyileşirdi. İnsanların iyi veyâ kötü oldukları *orada* kesinlikle belli olurdu. Buqra Han onun hıyânetini ejderhalarla halledilmesini isteyip [801] gözlerine mil çekilmesini emretti. *Sonra da* hızlı giden bir çöl devesinin sırtına bindirip, eski beyinin rahatını sağlayacak bir zencî ahçı ile gönderdiler [a]. Zencî devenin yularını alıp [802] bu bozkırdaki iki aylık yola koyuldu. Bu sırada *Qorı Han'ın* sipehsaları ve leşker-keş'i olan Antlıq Sarıqulbaş [803] yoktu. Geri döndüğünde bu acı haberi işitince düşündü ve *kendi kendine* dedi ki: «Babası Buqra Han'ı öldürüp başını [804] oğluna götüreyim, onu yoldan çevirip tahta geçireyim. Eğer gözleri görmüyorsa da, yine hüküm verebilir». *Fakat* tekrar düşündü ki «ben nasıl babamı çok [805] seviyorsam, Qorı-Tekin de kendi babası Buqra Han'ı sever. Böyle olunca, eğer onu öldürürsem hiç hoşuna gitmez. Bir iş göreyim, ona hizmet edeyim derken [806] kötülük etmiş olurum. Hele bir kendisini bulayım, iznini alırsam geri döner, babasını öl-

X: 248a dürürüm». Son derece süratle artlarından ʃ gitti. Bir [807] sabah yakınlarına erişti. Qorı-Tekin nal seslerini duyup siyâhî'ye «bak *bakalım*, ardımızdan gelip yetişmek istiyen kimdir [808]; kumandanları nasıldır» diye sordu. *Zencî şöyle* cevap verdi: «boz bir ata binmiş ve atın göğsüne bir siyah kutas [a] bağlamış». Qorı Han: «*Öyleyse* [809] bu Antlıq Sarıqulbaş'dır, yâni benimle dostluk andı içen. Eğer kardeşlerim olsalardı atları siyâh ve kutası da beyaz olurdu» dedi [810]. Birbirlerine yetişince atlarından indiler; *Sarıqulbaş* Qorı-Tekin'in el ve ayaklarından öptü ve ağladı. Qorı-Tekin «ey vefalı dostum» dedi [811]. «Üzerimde pek çok hakkın geçmiştir. Kardeşlerim yerine de sen geldin. Geri dön, evine

ve çocuklara bak. Ben [812] kendi suçsuzluğumu biliyorum; yine biliyorum ki sağ-selâmet döneceğim. Eğer netice başka türlü olursa evime ve çocuklarıma sen bak». Antlıq [813] Sarıqulbaş ağlayarak «geri dönmiyeceğim, iyi kötü seninle berâber olacağım» dedi. Oradan yola koyuldular; uzun süren yol [814] nihâyet kısaldı ve iki aydan sonra birgün üç ağaç uzaktan göründü. Antlıq «bu üç ağacın hangisine gidelim» dedi. *Qorı-Tekin* [815] «ben ortanca oğul olduğum için ortadaki ağaca» diye cevap verdi. Bu sırada üç dağ qoçu göründü. Antlıq atını sürüp tam ejderhanın önüne geldi [816]; baktığı zaman Qorı Han'ı çeşmenin başında uyuyor gördü. Ejderha onun göğsüne doğru gidiyordu. *Sarıqulbaş* bundan korkarak kılıcını çekti ve [817] ejderhayı öldürmek istedi. Ejderhaya «ne yapıyorsun?» diye sordu [a]: «O bir padişahdır. Onu günahsız olduğu halde bu feci hale koydular. Ona bir kötülük etmemen [818] için seni öldüreceğim». Ejderha «hiç tasa etme» diye cevap verdi: «O suçsuz, tertemizdir». Dilini Qorı-Tekin'in her iki gözüne [819] sürünce hemen gözleri açıldı. Oradan sağlıkla geri döndüler. Evlerine varıp kadın ve çocuklarını gördükleri zaman, [820] yağı geldiğini ve Buğra Han'ı kuşattığını haber verdiler. Hemen koşup yağı askerine saldırdılar ve yağıyı yenip dağıttılar [821] *Qorı-Tekin* babasını görüp başından geçenleri anlattı.. Buqra Han cevap olarak şöyle dedi: «Bu *kadını* daha benim için istediğin gün biliyordum ki [822], birgün fitne ve bulgaq'a [a] yol açacaktır. Ama sen benim sözümü dinlemedin. Şimdi kadının cezasını nasıl istersen ver». Qorı-Han beş tâne tay [823] getirmelerini emretti. Kadını bir atın kuyruğuna bağladılar. Sağ kolunu başka bir atın kuyruğuna, sol kolunu ve [824] ayaklarını da böylece *başka başka atlara* bağladılar. Atları birden kamçıladılar ve böylece vücudu parça parça oldu. [Nasıl ki rahmetli Firdevsî de şöyle diyor [825] : «Hemen ahırdan bir tay getirmelerini istedi. Eğerin içine nuznalar yerleştirilmişti. Onu atın sırtına iplerle kayışlarla boynun-
S: 322a dan geçirerek taş gibi bağladılar. ∫ [826] Bu tay kadar hızlı koşan bir hayvan görülmemişti. O kindar (hükümdar) onu meydana çekti. Meydana birkaç süvari gönderdi [827]. Boynuna kayıştan kemend geçirdiler ki tay daima onu çeksin. Bir zaman onu yere atar, onu

her zaman yerde sürüklerdi [828]. Böyle olması görenleri
dehşete düşürüyordu. O şekilde sürükledi ki, vücudun-
daki deri tamamen soyuldu; sıcak vücudundan kanlar
akıyordu. İşte bu şekilde canını azap içinde, horluk
içinde verdi [829]. Zalim birisinden adalet istemek olur
mu.] [a] Qorı-Han «bundan sonra kim yalan söyler ve
iftira ederse, onun sonu da böyle olacak» dedi. Bun-
dan sonra Buqra [830] Han oğluna «artık hiçbir engel ve
Ha: 389a dedikodu olmaksızın ∫ tahta geç; padişahlık zaten se-
nin hakkın» dedi. Qorı Han Qarı Talas'da [a] tahta otu-
rup [831] yetmiş beş yıl padişahlık etti. Onun ölümünden
Oyunaq Han sonra akrabasından OYUNAQ [a] Külenk'de [b]. yedi yıl
Arslan Han padişahlık etti [832]. Ondan sonra oğlu ARSLAN HAN da
Külenk'de tahta oturdu. Onun kırk hacibi ile Suvar
[833] ülkesinden [a] satın aldığı Suvar adında bir gulamı
(içoğlanı) vardı. Çok hünerli, kahraman, çevik ve ca-
nayakın idi. Padişah ona çok yakınında yer verdi. Oy-
lesine inaq [b] idi ki [834] beylerin ve vezirlerin huzurun-
da Padişahın kulağına *gizlice* söz söyliyebiliyordu. Bir
defasında onun medhi Hatun'un kulağına kadar erişti;
ancak onun serbestliğinden ve küstahlığından [835] şa-
şırdı. Hacibler ve inaqlar onu kıskandılar. *Aralarında*
kengeş yaptıktan sonra birlikte Padişaha şunları arzet-
tiler: «Bu Suvar [836] Padişah hakkında kötü niyetler
besliyor. Seni öldürüp padişahlığa zorla sahip olacak
ve karını da alacak. Biz bunu öğrenince [837] onu sakla-
yıp gizleyemedik». Qara Arslan Han onu görevle bir
yere gönderdi ve «döndüğü zaman onu [838] yakalayıp
parça parça etmeniz için size veririm» dedi. Onlar
döndüler ve Padişah da hareme geldi. Ulu hatun olan
Bal (Mal?) Hatun [b] ile Gevar Hatun [839] kâse sunmak
için yanına geldiler. Padişahı sıkıntılı ve üzüntülü gö-
rüp bunun sebebini sordular. *Arslan Han* Suvar hak-
kında öğrendiklerini anlattı ve «gönlüm bunun için [840]
X: 248b bozulmuştur» dedi. ∫ «Yarın buraya dönünce bu hu-
susta sorguya çekilecek. Eğer söylenenler doğru ise
herhalde onu öldüreceğim». Hatunlar ise şöyle dedi-
ler: «Gerçi [841] biz de bazen onu kıskanıp çekemiyor-
duk; zira gizli-açık her türlü sözü sana söyleyip küs-
tahlık ediyordu. Ama o çevik ve [842] kahraman bir
adamdır. *Her türlü* iş *ve hizmetin* ortasından pişip
gelmiştir. Bütün dünya ve padişahlık işlerini, yeyip-

içme[843] at, katır, deve gibi hayvanların yemlerini, elbise, giyim ve donatım hususlarını iyice düzenlemiş ve plânlamıştır. Onlar bu sözleri kin ve[844] kıskançlıktan söylemiş olabilirler. Önce sıkı bir araştırma ve inceleme yapılsın. Böylece etrafın siyâseti ve düzenleri başıboş bırakılıp, ihmâl edilmesin. *Adamcağız* günahsızken kendisini kıskananların yalanı ile[845] ölüme gitmesin. Sonra pişmanlık fayda vermez; müsterih olmak için dikkatli davranmak gerekir». *Kara Arslan Han* bütün gece bu konuda[846] enine boyuna düşündü. Sabahleyin güneş doğarken haciblerine haber verip şöyle dedi: «Ben Küyükü Hisar'a ava gitmek istiyordum[847]. Ama onların biraz rahatsız olması buna engel oldu. Siz orada avlanın». Onlar *Padişahın* söylemesi üzerine gittiler. Ertesi gün Suvar geldi[848]. Kara Arslan Han onun kendisini *görmesine* yol vermedi. Bir gün sonra haber ve hil'at göndererek «gidip Anande[a] ve Yeni Kent vilâyetlerinden[849] üç yıllık vergiyi getirmesini emretti. Ona menşur ve hayvanlar verdi ve daha birçok bağışlarda bulunarak yola çıkardı. Sonraki gün *haciblerine ve Suvar'a karşı* tatlı bir hile düşündü[850]. Kendisini ölmüş göstererek bir tabuta yattı ve haciblerle Suvar'a «Kara Arslan Han öldü» diye haber gönderdi[851]. Hacibler bu haberi duyunca *hemen* döndüler ve çarçabuk birbirleriyle kengeş yaptılar: «O bize hiç iyi davranıp iltifat ve[852] itibar etmez, aksine itibarımızı kırar ve *üstelik* Suvar'ı da bize tercih ederdi. Onun yas töreni bize bir gelinin düğün matemi *gibi*dir»[853]. Hatunları hiç sormadılar; lütfen bir gün, istemiyerek *yas'da* bulundular. Arslan Han'ın hazinelerini götürüp aralarında paylaştılar. Onun kös(kûs)[854] davul(tabl) ve bayrağını('alem) da alıp götürdüler. İkinci gün Suvar gelip yetişti. Büyük bir yuğ ve yas töreni yaptı. Hatunların yanına *gidip* yürekten[855] ağlayıp sızladı. Onun ağıtı olarak pek çok şiirler okuyup herkesi ağlattı. *Bu şiirlerde* şöyle diyordu: «*Ey Padişah,* ne yazık ki beylerini memnun edemedin[856]; yoksa senin ölümünden sonra evine ve çocuklarına yardım edip korurlar, davul ve bayrağı kendi evlerine götürmezlerdi. Şimdi sen öldükten sonra benim[857] yaşamamın ne faydası var. Kendimi öldüreyim de, senden sonra düşmanlarının sevinçli dünyasını görmeyeyim». Onun bu ağlayıp sızlamaları Kara

Arslan Han'ın kulağına erişince, Kara Arslan Han[858] birden elleriyle vurarak tabutu kırdı ve ayağa kalktı. Hatunlar bundan korktular ve «bir ölü nasıl olur da
S: 322b canlanır» diye kaçıştılar. ʃ [859] Suvar kaçmadı ve yüksek sesle «bağlılığım ve sadakatim sana mâlum oldu da, beni de birlikte *öbür dünyaya* götürmek için geldin» dedi. Kara Arslan Han [860] onu sıkıca kucakladı ve sevinçle öptü. Gönlü çok sevinçli ve memnundu: «Yüce Tanrı bana yeniden can bağışladı [861], hayat verdi; sen hiç tasa etme». Suvar *da şaşırarak* «insanı nasıl böyle deneyip imtihan edersin» dedi. Padişah «şimdi serzeniş(itab) zamanı değildir. Oğullarım [862] Ilarslan ve Mahmud [a] ile bütün yamaklar ve hizmetçiler (haşm ü hadem) atlanıp gitsinler ve kırk hacibi yakalayıp getirin» dedi. Onları yakalayıp Padişah'ın huzuruna [863] getirdiler. Bilmeyip yaptıklarından dolayı utanıp pişman olarak yere bakıyorlardı. Padişah öfkeyle «niçin gözleriniz [864] yere çakılmış kalmıştır» diye bağırdı. Onlar dehşet içinde şaşkınlaşarak «çünkü suçluyuz» diye cevap verdiler. *Arslan Han* şöyle buyurdu: «Sizin onun hakkında [865] düşündükleriniz size geri tepti. Ondan bana naklettikleriniz *meğer* sizin kötü tabiatınızda varmış. Bizim kürke [a] ve borumuzu evinize götürdünüz [866]. Suvar geldiğinde eğer ben tabuttan çıkmakta bir an gecikseydim o, sizden üzülerek kendini öldürecekti. Şimdi sizin *yaptıklarınıza karşı cezânız* [867] ölmek, yok olmak-
Ha: 389b tır». O zaman ʃ bunların öldürülmesini Suvar'a bıraktı. Suvar şöyle dedi: «Padişahın izniyle onları öyle öldüreyim ki, bütün hasımlara [868] ve düşmanlara ibret ve nefret *vesilesi* olsun.» Onların yol başlarına götürülmelerini emretti. İbret olsun diye öldürüldüler; yâni gözleri oyulup kulakları kesildi. El [869] ve ayaklarını vücutlarından ayırıp yol başlarına diktiler. Ülkenin çeşitli yerlerinden yuğ töreni için gelmekte olan kalabalık ahali [870] ve beyler yol başlarındaki bu durumu görünce şaşırdılar. Kara Arslan Han'ın hizmetine girip bu *halden dolayı* şaşırdıklarını belirttiler. Padişah durumu şöyle izah etti [871] : «Onlar kötü niyetli insanlardı; hep yalan ve ortalığı karıştırmayı düşünürlerdi. Yaptıklarının karşılığı işte budur». Daha sonra Suvar'a dedi ki: «Sen iyi bir ad bıraktın [872]. Söyle, onların *kötü* vücudlarından dünyayı kurtardığını ilân et.

Yine ilân et ki her kim yalan söyler, iftira eder, kötü-
lük düşünür [873] hattâ Padişaha el kaldırırsa onun lâyık
olduğu *ceza* işte budur». Subaşılık(emâret-i leşker),
X: 249a naiblik ve hacibliği hep Suvar'a bıraktı. ∫ [874] Yetmiş
yıl devletin başında mutluluk, büyüklük ve ululukla
padişahlık etti. Kendi oğlu henüz küçük olduğundan
amcasının oğlu *OSMAN HAN* [a] [875] Külenk'de tahta
Osman Han geçti. Onbeş yıl padişahlık etti. Ölümünden sonra *ESLİ*
HAN tahta [876] oturdu. Yaşlı ve güngörmüş bir adam
Esli Han olduğundan dünyayı ayların ve yılların arşını ile ölç-
müştü. Üç yıl sonra oğlu ŞABAN [877] HAN'ı tahta ge-
Şaban Han çirdi. Şaban Han yirmi iki yıl padişahlık etti. Vefa-
tından sonra oğlu [878] BURAN (Turan?) HAN [a] baba-
Buran Han sının yerine tahta geçti. *Onsekiz* sene padişahlık etti.
Buran Han'ın ölümünden sonra oğlu [879] ALİ HAN ba-
Ali Han basının yerine padişah oldu. Ali Han Manda(Mayda?) [a]
ve Yenikent'de yirmi sene padişahlık etti. [880] Kendisi
Amuye Suyu'nun bu tarafında [a] oturuyordu. Amuye'-
nin öbür tarafında Ceyhun Irmağı kıyılarında kalaba-
lık kabileler oturuyordu. Onların önderi (moqaddem)
birkaç bey (Cend beyi?) idiler. [881] Ali Han kendi oğlu
KILIÇ ARSLAN'ı kırkbine yakın atlı çıkaran o taraf-
taki kabilelerin idâresine memur etti [a]. Yüz seksen ya-
şında olan [882] Bügdüz Qardıçı'yı [a] oğlunun doğrulukla
iş görmesi ve Qardıçı'nın adaletinden ayrılmamasını
tenbih ederek naib ve vezir olarak onunla gönderdi.
[883] Oğlunun beline bir kılıç bağlayıp «adın Kılıç Arslan
olsun» dedi. Onlar Horasan'a [884] vardılar ve birkaç yıl
geçtikten sonra Kılıç Arslan büluğ çağını geçirip deli-
kanlı olmuştu. Hemen hergün günah ve kötülükle [885]
meşguldü. Geceleri beylerin kızlarının evine gidip on-
ların ırzına geçiyordu. Beyler ise buna tahammül ede-
miyorlardı.. Ona bu sebeple [886] «zalim Şah-Melik» adı-
nı verdiler. Hep berâber Atabek Qardıcı'nın yanına
varıp ondan uzun boylu şikâyette bulundular. Qardıçı
da [887] ona pekçok nasihat etti ama, fayda vermedi. Ni-
hâyet *beyler* hep berâber onu yakalamaya karar verdi-
ler. Şah-Melik kaçıp Irmak'dan geçti ve Bügdüz [888]
Qardıçı da ardından yola çıktı. Ali Han'ın huzuruna
varıp oğlunun yaptıklarını bir bir anlattı ve dedi ki:
«benim öğüt ve nasihatlarımı dinlemediğinden [889] böy-
le çirkin bir durum hasıl oldu; (yoksa) o küçüktür»

Ali Han «eğer oğlum bunları duyarsa *yanıma gelme-*
yip kaçar» diye düşündü ve ona «yalan söylüyorsun»
dedi: «Bütün bu karışıklık [890] senden çıkıyor; o daha
küçüktür». Şah-Melik *babasının böyle söylediğini du-*
yunca hemen gelip atı «tekşemişi» [a] yaptı (çöktürdü)
ve babasının ayağını öpmek istedi. Babası [891] başına
bir tekme atıp «bu uğursuzu yakalayın» dedi. Onu
yakalayıp hapsettiler. *Ali Han* Bügdüz Qardıçı'yı ça-
S: 323a ğırıp kendisinden af dileyerek şöyle [892] ∫ dedi: «Bu
Ha: 390a çocuğu zincirlerle bağlayarak götür ve ∫ diledikleri gi-
bi öldürmeleri ve gönülleri [893] hoş olmaları için düş-
manların eline teslim et». *Fakat* gece başbaşa kalıp
birbirleriyle *durumu danışıp* kengeş ettiler: «Çocuğu
bu şekilde götürmek iyi bir hareket olmaz. Hem de
düşmanlara [894] verilir ve eğer onu öldürürlerse mağ-
rur olacaklar, *yaptıklarından* vaz geçmiyeceklerdir.
Uyuyan fitneyi uyandırıp, gelecekler ve seninle savaşıp
muharebe edeceklerdir [895]. Çocuğu herkesin içinde ya-
kalatıp zincire vurulmasını emrettin. En iyisi bugün
onu bir yere gizle; ben *de* onların öfke ve [896] hidde-
tini yatıştırmak için gideyim ve diyeyim ki Ali Han
oğlunu yakaladı ve size teslim edip ondan öcünüzü
X: 249b almanız için bana verdi. ∫ [897] *Şimdi* herbiriniz kendi
yerinize gidiniz. Eğer dinlemezler, baş kaldırmaktan
vazgeçmezlerse hiç olmazsa oğlun sağ *kalacak;* onu
askerle gönder de, bunları zorla yenerek itaat ettirip [898]
baş eğdirsin.» Bu fikir Ali Han'a çok uygun geldi.
Bügdüz Qardıçı'yı hemen sür'atli bir arəp atına bindi-
rerek yola çıkardı. Oğlanı da geceleyin [899] bir yere sak-
ladı. Merv, Serahs ve Feramurzan [a] taraflarındaki Oğuz
boyları ve beyleri toplandılar. Bu beylerden bazıları
[900] İran'a doğru ayrılıp gitmişlerdi. Qardıçı Merv sınır-
larında onlara yetişince durumu izah etti. Beyler hep
beraber «Ali Han oğlunu [901] öldürmedikçe biz ona göç
vermeyiz [a] ve kendi yurdumuza da dönmeyiz» dediler.
Beylerin önderi Qınıq Qazıgurt [b] idi. Horasan şehir-
lerine, Buşeng ve Merv'e gönderdiler [902] ve yıllık vergi
istedi. *Ancak* ahali bundan kaçındı ve cevap olarak
«aranızdaki çekişme ne vakit anlaşmaya çevrilir [903] ve
Padişahınız belli olursa size vergi veririz» dediler.
Böyle olunca Amuye'nin her iki tarafındaki halkı ve
kabileleri göç ettirip [904] Mervdekilerle birleştirmek için

bin kişilik bir süvari birliği gönderdiler. Bu topluluğun beylerinden, geleceği ve gizli sırları bilen Amiran Kâhin [a] adında bir fakih vardı. Qınıq [905] Qazıgurt ona «bak bakalım, Ali Hanla yağı olmamızın *sonu* ne olacak» diye sordu. O bir saat kadar düşündükten sonra «içinizden [906] adalet, doğruluk, kahramanlık ve cömertliği ile tanınmış birisi çıkacak» dedi. *Onların içinde* Keraküçi Hoca' [a] nın oğlu Toqsurmış İçi(Elçi?) adında çadır iskeleti işleyen bir usta ve [907] üç oğlu vardı: en büyüğü Duqaq [a], ortancası Tuğrul [b] ve küçükleri Arslan [c]. *Bu zat* o gece rüyâsında göbeğinden sağlam gövdeli ve [908] pekçok dal budaklı üç ağaç çıktığını gördü [a]. Bunların tepesi göğe ulaşıyordu. «Asılları yerde, dalları gökte». *Rüyâsını anlattığı* Amiran Kâhin ona [909] «sakın bu rüyayı ve sırrı kimseye söyleme»; senin kaç oğlun var» diye sordu. O «üç» diye cevap verince *Kâhin* ona «her üçü de Padişah olacaklar» dedi. Bu ona inanılmaz geldi. O kadar fakir olmasına [910] rağmen, gitti, elinde olan iki üç çadırını sattı, birkaç koyun alarak sadaka etti. Onun her üç oğlu da bahadır, cesur ve kahraman [911] idiler. Her türlü av işlerini iyi yaparlardı. Oğuz Beyleri onların iyi avcılık yaptıklarını görünce av beyliğini(kuşçılığı) [a] onlara [912] verdiler. Beyler bir defasında Herat, Gazne, Kirman ve diğer Horasan vilâyetlerine *elçi gönderip* vergi istediler. Tabiî ki halk bunu yerine getirmedi. *Toqsurmış'ın oğulları arasında* Tuğrul [913] daha becerikli idi. Qınıq. Qazıgurt'a «bana bir mikdar süvari verin, gidip müstevfî (yâni maliyeci) nin vergisini toplayıp getireyim» dedi. *Bunun üzerine* ona bin asker verdiler. O da önceden [914] etrafa elçiler gönderip «niçin verginizi vermezsiniz; işte karınca ve çekirgeler gibi asker geliyor» diye haber yaydı. Askerin herbirinin [915] çok delikli iki torbaya toprak *doldurmalarını* ve atlarını hızla sürmelerini emretti. Toprak *deliklerden* dökülünce öylesine toz-duman oldu ki, hava kararıp [916] gözler kamaştı. Elçiler etrafa daha kuvvetle «işte Sultan [a] Tuğrul sayısız ve misilsiz askerle geliyor; sizi [917] mahvedip kadın ve çocuklarınızı da esir alacak» diye ilân ettiler. Tuğrul konaklanan her yerde *askerin* çok ateş yakmalarını emretti [918]. Bu tür tedbirleriyle herkesin gönlüne korku düşürdü. Halk vergi ödemeyi kabul ettiler. «Asker gelmesin [919], onlar

vergi verecekler» diye elçiler gönderdiler. *Tuğrul* halktan mal ve parayı tamamen alıp geri döndü. *Bu başarısı* üzerine çadır ve yurtlarını kurup onu kendi bey (emîr) ve [920] şahları [a] yaptılar. Bu hay-huy sırasında Bügdüz Qardıçı geldi. *Oğuzlar* Tuğrul'u kendi beyleri yapmışlardı. Onu Tuğrul'un yanına [921] götürdüler. Tuğrul'un heybeti ve büyüklüğü Qardıçı'nın kalbine işledi. *Tuğrul* «senden birşey soracağım, yalnız doğru söyle» dedi. O da «söylerim» dedi [922]. *Tuğrul* «buraya niçin geldin?» dedi. *Qardıçı şöyle* cevap verdi: «Ali Han Şahmelik'i yakalayıp intikamınızı alasınız diye, yanınıza getirmem için bana teslim etti. Şimdi [923] yolda, Carkend [a] vilâyetindedir; hemen erişir». Tuğrul «eğer doğru söylersen benden kurtulursun, yok eğer değilse, yapacağım [924] işkencelerle öleceksin» dedi. *Bunun üzerine* Qardıçı korkup vaziyetin gerçek şeklini

S: 323b anlattı. Tuğrul Qardıçı'yı hapsedip birkaç ∫ [925] kişiyi korumak için yanına verdi. Onaltı bin askeri oraya bırakıp «yerinizden sakın ayrılmayın» dedi. Ondörtbin kişi [926] seçip bunun altı binini, sağ taraftaki iki dere arasında pusu kurması için kardeşi Tuqaq'ın *emrine* verdi. Altı binini de küçük kardeşi [927] Arslan'a verdi ve onu da sol kolda pusuya soktu. Tuğrul *kendisi* iki bin kişi ile Şah-Melik'in yirmi bin kişilik ordusu ile karşılaştı [928]. *Tuğrul geri çekilip* pusuların hizasına gelince, kardeşleri pusudan saldırdılar ve yirmi bin kişiyi ortalarına alarak pekçoğunu [929] öldürdüler. Şah-Melik'i birkaç büyük beyi ile berâber yakalayıp galib ve muzaffer ola-

X: 250a rak döndü. | Şah-Melik'i askerin içinde iki parçaya [930]

Ha: 390b ayırdılar. Tuğrul şöyle dedi: ∫ «Kim padişah olursa iyi gelenek ve görenek kurması gerekir. Şah-Melik kötü hareketlerinin cezasını ve çirkin davranış ve [931] suçlarının karşılığını buldu». Ali Han Tuğrul'un sultan olup Şah-Melik'i öldürdüğü haberini duyunca üzüntü ve kederinden hastalanıp [932] iki sene sonra vefat etti ve sal-

Tuğrul

tanat Tuğrul'un üzerinde kaldı. Etraf ve çevre ülkelere elçiler gönderip *devleti* adalet, [933] doğruluk ve iyilik esasında kurdu. *Dünyanın* dört köşesinden vergi topladı. Büyük kardeşi Tuqaq'ı Gazne ve o yöreye hükmetmesi için gönderdi [934]. Küçük kardeşi Arslanşah'ı Rum ve ona komşu yerlerin beyliğine tâyin etti. O Ermen *ülkesine* gelince beylerinden Il Arslan Şah'ı [935] Ermen

Tuqaq
Toquz Yavquy
Saman Yavquy
Ağım Yavquy
Kökem Yavquy

Ülkesi Beyliğine gönderdi. Gürcü diyârının vergisini toplamayı da ona verdi ve Kılıç Arslan Sultan'ın [a] hizmetine gönderdi. O Rum'a gitti ve [936] bütün Rum ülkesini savaşarak zaptetti. Her yıl Merv'e, kardeşi Sultan Tuğrul'a *vergi* gönderdi. O yirmi [937] yıl, Peygamberimiz SA.'in peygamberliğine kadar padişahlık etti [a]. Vefat edince kardeşi (TUQAQ) onun yerine [938] geçti. Yedi yıl da o padişahlık etti. O ölünce (TOKUZ YAVQUY) [a] u padişahlığa getirdiler. Bu [939] uygurca bir addır. O oniki yıl padişahlık etti. Ondan sonra (SAMAN YAVQUY) [a] u, yâni âsilzâdeyi [940] Maveraünnehr'de padişahlığa oturttular. *Samanîler* tarihinde ona Saman Huda derler ki, bütün Samanîların atasıdır. Ondan sonra (AĞIM YAVQUY) [941] bir yıl padişahlık etti. Ondan sonra KÖKEM YAVQUY padişah oldu. O henüz küçüktü. Memleketin Kara-şit adında bir düşmanı vardı [942]. Beyler memleketin idaresi için gereken hükümleri veriyorlardı. Birden Kara-şit asker çekip çetin savaşlar yaptı. Öyle ki Kökem [943] Yavquy zor ve güç durumda kaldı. *Düşmanlar* hatta evinin kapısına kadar yağma ettiler. Beşikte bulunan kardeşini esir alıp götürdüler [944] ve olcay toplamakla meşgul oldular. *Kökem Yavquy'un* askeri tekrar kuvvetlendi; gayret, hamiyet, istek ve mertlikle kadın erkek toplanıp [945] Kara-şit'in ardından gittiler. Onları yenip bozguna uğratarak geri döndüler ve Padişahlık işleriyle adalet ve doğrulukla uğraştılar [946]. *Esir götürülmüş olan* küçük kardeşi birkaç sene sonra *ağabeyine* şöyle haber gönderdi: «Ben artık büyüdüm ve erkeklik çağına vardım. Asker göndermen gerekiyor [947]. Onların yardım ve desteğiyle bunları yenelim ve ben de kendimi bunlardan kurtarayım». Kökem Yavquy oraya bir ordu gönderince, Kara-şit'in askerleri ile karşılaştılar. Kökem Yavquy'un kardeşine [948] orada Serenk adını vermişlerdi. Onların arasından sıyrılıp kardeşinin kuvvetlerine katıldı. Ordular çatışınca taraflar arasında büyük bir [949] savaş oldu; *her iki taraftan* çok insan ölüp yaralandı. Neticede geri çekildiler. Ordu karargâha varınca Serenk kardeşinin huzuruna gelip yer [950] öptü ve başından geçenleri anlattı: «Bana orada serhenklik(alaybeyi, çavuş?) [a] ve eşik ağalığı yapmamı emretmişlerdi.» Kökem Yavquy «burada da aynı görevi yap» buyurdu [951].

Kökem Yavquy yirmi yıl padişahlık etti ve ansızın öldü. Serenk kardeşinin cesedini bir tabuta koyarak [a] bir yıl [952] hasta diye bekletti ve kendisi kapıda durup memleket işlerini gördü. Bir yıldan sonra beyler toplanıp geldiler ve Serenk'e şöyle dediler: [953] «Bir yıldan beri sen hükmediyorsun; kardeşin eğer yaşıyorsa onu bize göster. *Yok* eğer ölmüşse gizlemek niye? Sen kendin [954] tahta geçersin». Serenk onların kendi padişahlığına razı olduklarını anlayınca ağlayarak «kardeşim bir yıl oluyor ki ölmüştür [955]; ülkemizin düşmanı çok olduğundan bu olayın duyulmasını istememiştim» dedi. Sonra kardeşini dışarı çıkarıp toprağa verdiler ve kendisi [956] Padişahlığa geçti. On yıl padişahlık etti. Nihayet vefat edince, ondan sonra oğlu (SÜBEKTEKİN) padişah oldu [957]. Ondan sonra oğlu MAHMUD SÜBEKTEKİN ki, Qayı soyundan [a] ve neslindendir. Ondokuz [958] idi ve yıl padişahlık etti. Bazı Hindistan şehirlerini aldı. Bunun tarihinin hikâyeleri daha önce geniş olarak geçmiştir. Ondan sonra [959] oğlu MES'UD *padişah oldu*. O kış mevsiminde kışlamak için Cürcan ve Mazenderan'a geldi [a]. Tuğrul Sultan'ın yakınları ve akrabaları [960] Qınıq Selçuk'un evlâdı ve uruğu Çağrı-Bek ve Davud Merv, Belh ve Herat vilâyetlerini istilâ etmişlerdi. Sultan Mes'ud onlardan vergi isteyince vermediler [961] ve cevaben «*Biz* ancak kendimizden olanlara vergi veririz; ∫ çünkü biz de Padişahlar soyundanız» dediler. Mes'ud Şah bu yıl kışlamak için Cürcan [962] ve Mazenderan'a gidince Çağrı-Bek ve Davud varıp Mahmudluların Gazne başşehrini almak üzere kengeş yaptılar. Mes'ud bu [963] durumu haber alınca otuzbin süvari ile gelip Merv şehrini kuşattı. Qınıq Selçuq'un oğulları yardım için dışarıya elçiler gönderdiler [964]: Boyunlarına kefen bağlayıp «işte *sana* hizmet arzusu gösteriyoruz» diyerek o gün tuzgu ve tagar [a] vergisini *Mes'ud'a* gönderdiler. *Giden* elçi [965] ve habercilere «Mes'ud'un ordugâhı neredеdir ve ne durumdadır, iyice dikkat edin» diye talimat verdiler. Onlar iyice [966] araştırıp inceledikten sonra *öğrendiklerini* bildirdiler. *Çağrı-Bek* her kapıya tam teçhizatlı yüz süvari bıraktı ve onlara «gece yarısı [967], münâcaat [a] sırasında tetikte olacaksınız; her berâber çıkıp yağının üzerine gece baskını yapacağız» emrini verdi.

Serenk

Sübektekin

Mahmud

Mes'ud

X: 250b

Gece müezzin münâcaatda [968] «Ey Davud, seni bu yeryüzünde kendime halife yaptım» [a] âyetini okudu. Davud bunun ne demek olduğunu sordu. *Öğrendikten*
Ha: 391a *sonra* bunun kendisi ∫ için iyi bir talih olduğunu anlayıp tekrar kulak verdi [969]. Hâfız diyordu ki: «(Ey Al-lah'ım), Sen dilediğini yükseltiyor, istediğini yere çalıyorsun. Hayır Senin elindedir. Sen herşeye kaadirsin» [a]. *Davud* bu âyetin de mânâsını [970] sorup öğrendi, onu da hayırlı sayıp gönlü pekleşti, cesâreti arttı. Kardeşi Çağrı-Bek'e [a] haber verip birlikte yürekleri pek [971], içleri tertemiz şehirden çıktılar ve birkaç yönden düşmanın üzerine atıldılar. Askerler hemen Mes'ud'u yakalayıp Davud'un yanına [972] getirdiler ve ona teslim ettiler.

Selçuk

[a] Selçuq, Qınıq boyundan olup Türk padişahlarının çadır iskeletini yapan Keraküçi Hoca'nın oğlu Toqsurmış soyundandı [973].

Sultan Muhammed Harezmşah

Keza Sultan Muhammed Harezmşah'ın en eski ceddi de Nuştekin Gurça [a] olup Oğuz soyundan [974] Beğdili evlâdındandır. Nuştekin Selçuklu sultanlarının hizmetinde bulunanlar arasında idi. Oğuz soyundan padişahlar beş evlâdın *neslinden* gelir [975]: Birincisi Qayı, Yazar, Eymür, Avşar ve Beğdili [a]. Bu boylardan başkasından padişah gelmemiştir.

Salgurlular

SALGURLULARIN HİKÂYESİ [976] de şöyledir [a]: Şah-Melik'in beylerinden Qınıq Qazıgurt'un nökerlerinden Salvur (Saluvur?) Dîkli adında bir bey vardı. Yine derler ki Şah-Melik'in [977] bozguna uğradığı sıralarda bütün *Oğuz* beyleri Merv'de toplanmışlardı. Salvur kendi kabîlesinden onbin atlı ile birlikte göç edip Horasan sınırlarına [978] geldi ve Quhistan, Tabes ve Isfahan taraflarını yıllarca yağma etti. Nihayet Selçuklular bu ülkeyi istilâ [979] ettikleri sırada bu Salvur onlarla birleşti ve uzun süre onlara yardım etti. Sonunda onun çocukları Fars tarafına gittiler ve [980] o diyârı aldılar. Tarihte Salgurî de denilen Fars Atabekleri de onların soyundandır. adında bir başka *Oğuz* beyi de [981] bin atlı ile Ceyhun'un öte tarafında yurt tutmuştu. Kışlak ve Yelâlık(yaylak?) için Balqan dağlarına ve keza [982] Horezm sınırlarına gitti. Onun çocukları Qutluğ-Bek, Qazan Bek ve Qaraman Bek'dir [a]. Onların soyları hâlâ da devam eder. Rum Türkmenleri [983], Karaman, Eşref ve diğer *Türkmenler,* Selçuklu Sultan Tuğrul Rum'a gittiği sırada yanında olan yirmibin türkmen-

dir [984]. *Tuğrul* geri döndüğü zaman onlar orada yerleştiler. Onların beyi ve önderi Qınıq soyundan Arslan Sultan [a] idi [985]. Keza Oğuzların parçalanıp dağıldıkları sırada Şahmelik'in Yazır boyundan bir Beyi ve Ali Han oğulları Qayaşqul ve Velihan(?) [a] [986] Yazır tarafına gittiler; yer ve yurt olarak Hisar Taq'ı [a] seçtiler ve orada yerleşip oturdular. Hâlâ onların evlâd ve [987] ahfâdı o diyarda mevcuddular.

[988] Oğuz ve onun ahfadının ahvali ve açıklaması, Türk Sultan ve [989] hükümdarlarının anılması, Allah'ın yardımı ile tamam oldu.

NOTLAR

3a — Nüshalarda, اولجاى ve برلجاى şekillerinde yazılan bu ismi Olcay okuyorum. A g 'da Amılca ve Alınca املجه ، النجه şekillerinde geçiyor.

4a — Z. V. Togan, **Türkili Tarihi,** s. 14'de zikredildiği gibi, Balhaş gölünün kuzeyindedir. Ortak ve Kürtak şekliyle Temur'un seferlerinde de zikredilmiştir. (**ZN,** I, 470). Ortaq, Sarısu başında, Karkaralı Akmula sancaklarında, Sarısu Camansu ve Manaka nehirleri arasındadır. A g bunları Ulutav ve Kiçitav ile karıştırmıştır. Ç. Velihanov (yeni tabı I, 142, 647) da Sarısu-Canarık demiryol istasyonlarının 8 km. güneyinde gösterilmiştir ki yanlıştır.

4b — O D 'da Ortaq Yafenç(İpanç = اپانج) şehri ile bağlı olarak gösterilmiştir ki, bu şehir şimdiki Ayagöz-Sergiopol şehri civarında yahut da yerinde olmuştur. Kaşgarlı'da ve Cuveynî'de Yafanç diye yazılan bu şehir isminin türkçe telâffuzu Yapancı olmuştur. Bu isim Yapan(belki de Çapan) satan tacirlerin bir kolonisi demek olsa gerek. Bunların bir kısmı Ortaasya'dan gelen Şelci, yâni «şal satan şehri» ahalisi gibi Kazan ve Bulgar taraflarına yerleşmişler ve isimleri Şelci, Yapancı telâffuz edilmiştir.

4c — Burada R ş. muhakkak ki kitabın aslında doğru olarak Karakum diye yazılan ve şimdiki Kazakistan'ın Arqa denilen bölgesinde Borsuq çölünün bitişiğindeki yeri, Moğolistan'daki Karakurum ile karıştırmıştır. Burada köşeli parantez içine alınan kısım R ş 'nin ilâvesidir ki, bundan sonra da onun ilâvesi tahmin edilenler böyle yapılmıştır. Bursuqnın Karakum'un yeri, Velihonav'un naşirleri tarafından doğru tesbit edilmiştir(**Soçeneniya Çokana Velixanova,** yeni tabı, I, 648).

5a — Qarı Sayram, bugün Sayram ismiyle maruf şehirdir. Qazıgurt aynı isimle maruf dağ ve kasabadır. İsmail Ata, **Hadiqat ül-'Arifin**'de Sayram ile İsficab'ı iki komşu şehir olarak zikreder. «Qarı» eski demektir ki, belki de Eski Sayram ve Yeni Sayram olmak üzere iki Sayram olmuştur. [Fakat ilerde, st. 830 da, burada sadece Talas diye geçen şehir Qarı Talas olarak zikredilecektir.] Sayramlı Türkler Ural dağlarına da gelip yerleşmişlerdir ki, kasabaları bugün Sayran ismiyle marufdur. Reşideddin'in yeni rusça tercümesine haşiye yazanlar (I, 78) ve Velihanov'un naşirlerinin notlarını yazanlar Qazıgurt'u Qarı-kurt şeklinde yanlış okumuşlardır. **Ahmed Yesevî'nin Qazıgurt'a mensup olan halifesi İsmail ve İshak Ata'lar** kendi nisbetlerini قفرقى şeklinde yazmışlardır. (**Hadiqat ül-Arifin,** Kâbil Umumî Kütüphanesi yazması, daha numaralanmamış.)

6a — «Quncı», Çoçı Han'ın Orda adlı oğlunun oğludur. Kubilay-Kaydu savaşlarında Kaydu tarafını tutmuştur (**Reşideddin,** Xet. tabı, I/1, 81, 178; II, 66; Alizâde neşri, I, 469; Blochet neşri, 93-98.) Quncı yahud Qoyunçı İlhanlı Argun ve Gazan Hanlarla çok dostâne münâsebetlerde bulunmuştur.

7a — ON'de Yavqu, Yavquy, Yavgu şekillerinde yazılan bu isim, hiç şüphe yok ki «Yabgu» lâkabının kendisidir. Bu isim Yüeçi ve Efdalit kral lâkapları sıfatıyla onların sikkelerinde «Zafoy» ve «Zaooy», Karuşti yazısıyla «Yavuga» şekillerinde yazılmıştır(Marquart, **Chronologie der alttürkische inschriften,** 1898, s. 69; **Komanen,** 214; F. Altheim, **Hunnen,** V, 311). Bu ünvanın Kimäk ve Tatarlarda kullanılan şekli بيوى , yâni Yabbuy بيوى olmuş. Suriye Aksungurlarında جيوغا Civga şeklinde olmuş (Reşideddin, **Câmi'üt-Tevârih, İsmâilîler kısmı,** Denis Pujuh neşri, Tahran, s. 220). Cafga ve Cebba

جفغا ، جبا şekilleri de var. Çengiz Han'ın ecdadı, yâni Karatatar prensleri Çinlilerce «Cavu» çoğulu «Cavut» (Reşideddin, **Fevaid-i Sultaniye'de** جاووت قورى ; bu Pelliot, Camp. 192-207 de izah edilmemiş) Aktatar prensleri de «Tekin» çoğulu «Tekit» (تيكيت قورى) tesmiye edilmişlerdir.

Bu ünvanın telâffuz ve yazılış şekilleri, herbiri başka asıldan gelmiş gibi görünecek derecede türlü ve farklıdır: Yavqu, Yabgu, Cabgu, Şaba, Şauvu, Caba, Cavga, Cefga, Yabagu; A g 'de birkaç türlü yazılmış: Baquy (bu Yaquy olmalı), Yavı, Yavlı. Kâşgarlı'ya göre Cefga «köy kâhyası ve subaşı» demektir. O halde bu şeklin toptan mânâsı idare edenleri, reisleri Padişah'dan köy kâhyasına kadar ihtiva ediyor. «Yabgu» iş yapmak, örtmek, himaye etmek mânâsıyla «Yab+gu» şeklinde çıkan bir Türkçe ünvandır. A g'de bunun mânâsı olarak «il ulusu, önderi, başı» veriliyor ki, R ş de de hemen aynıdır: Halkın önderi.

Dib veyâ Dhib kelimesi ise, «diva» Tanrı ve Padişah anlamında hindçe bir kelimedir. Eski Türklerdeki «Şad» kelimesi de hindçeden gelmiş görünüyor.

8a — Bunlar nüshalarda (Ha ve S) قراخان، اورخان، كزخان، لرخان diye sıralanmaktadır. Oğuz evleneceği sırada, büyüklük sırası böyle değil. Onda Qarahan'ın dışında en büyük Küz-Han, ikincisi Gür-Han, en küçükleri Or-Han. [Acaba Qarahan kardeşlerin en küçüğü mü idi?] Sonuncu isim bazı nüshalarda ve Oğuz'un kayınpederleri sırasında كزخان şeklinde yazıldığından Küz-Han okumayı tercih ettim; fakat bu kıraatin tam doğru olduğuna da kani değilim. Şerefeddin Yezdî **Zafernâme** mukaddimesinde ve A g 'de Kara-Han ile üç kardeşinin babası Moğol, onun babası Alınca Han, onun babası Gur-Han (A g : de Kök) onun babası Dhib-Yavgu ve onun babası Amılca bn Yafeth.

13a — [Oğuz imlâsı iki çeşit: Umumiyetle اغوز ; bazen de اوغوز şekli kullanılmış.]

15a — «Bârgâh» Padişahların çadır sarayı; [Asım Efendiye göre «otağ» tâbir edilen hayme-i selâtîn].

16a — R ş 'nin bazı nüshalarında bu isim اغور yâni Oğur şeklinde yazılmıştır. Uluğ beyin kütüphanesinden çıkan P ve S nüshalarında çoklukla böyle yazılması, bir ihmal olmasa gerek. [Ha ve X nüshalarında ise, umumiyetle hep noktalı yazılmıştır.] Burada Oğuz'a «ben bârgâhda, yâni padişahın çadır sarayında doğdum; adımın Oğur olması gerekir» sözü nisbet edildiğinden bu sözün Oğur olması da mümkündür. Kâşgarlı'da oğur, hayır, bereket ve devlet (I, 53); H. Kazım'da ise talih, kuvvet, ikbal, eşref i saat, uğurlar ola. O D U ve A g de ise hep Oğuz'dur. Oğuz şekli, büyük Hun devleti kurulduktan sonra umumîleşmiş görünüyor. Onlarda «denir» değil, «deniz» denilmiş. 760 senelerine ait Moyunçur kitâbesinde On Uygur kavminin yüz yıldan beri Selenge havzasında yaşamakta olan Tokuz-Oğuzlar üzerinde hükümranlık ettikleri kaydedilmiştir. Demek Tokuz-Oğuzlar orada 660 senelerinde isimleri «z» ile söylenen bir kavimdirler. O tarihten önce hep «Ogur» ismi kullanılmış. 461 ve 465 de Bizans kaynakları «Sarayugur» lardan bahsetmişler. Aynı tarihlerde Sabir ve Ağaçeriler Ugurları takiben Gökçe-göl taraflarına geçiyorlar (J. R. Hamilton, Tokuz-oguz et On-Uygur, JA, 1962, pp. 35, 39, 50). Sabir ve Avarların batıya muhaceretleri ile müvazi olarak Onogur ve Toqurogurlar da hicret etmişler. İşte o tarihten sonra isimleri «Oğuz» olarak, yâni «z» ile söylenen Türkler bugünkü Kazakistan'da ekseriyette olmuşlar. Oğuzlar İran destanı, Ptolemaios ve el-Birunî'ye göre Oğuz, Alan ve Peçenekler

Aral gölü taraflarında yaşamışlardır. Ptolemaios'un yaşadığı milâddan sonraki ikinci asırdan sonra bütün Kazakistan «z» ile konuşan Oğuzların ülkesi demek oluyor.

23a — Oğuz'un ve gelinlerinin hayatı, su kenarında çamaşır yıkamak gibi, basit köylü hayatı olarak tavsif edilmiştir.

26a — Bu bir arkaik tâbir olsa gerek. Saçları tutan «diadem», Greko-Baktria, Kuşan kralları, Göktürk ve Uygur Hanları, Karluk Yabguları ve Çengiz Han'a ait resimlerde görülüyor. [Fakat bu parça R ş'nin ilâvesi olmalıdır.]

28a — Burada S nüshasında bir satır karışmış; Metin Ha ve X ye göre tercüme edildi. Onun için satır numaraları karışıkdır.

30a — کاسه کرفتن ve کاسه داشتن ve türkçe «ayak». Birisinin şerefine verilen içkili ziyâfet ve teşrifat. Minyatürlerde de tebarüz ettirilmiştir. «Ayak» için bk. G. Doerfer, II, 171-172. Asım Efendiye göre ayaklı şarap kadehine «ayağ» denir.

41a — Nüker kelimesi için bk. Doerfer, I, 521-526. A g de aynı kelimeyi kullanmış, yâni asker ve maiyet.

42a — Burada ölenler arsında Or-Han'ın yâni sevdiği karısının babası yok; A g bu iç savaş hakkında biraz daha geniş bilgi veriyor (st. 229-237): Oğuz'un küçük hatunu, Kara-Han'ın Oğuz aleyhindeki hazırlıklarını öğrenince «Oğuz'a birini gönderdi. Oğuz Han da bu sözü işittikten sonra İl'e adam gönderdi: Atam çeri toplayıp beni öldürmeye hazırlanıyor. Beni seven bana gelsin, atamı seven ona gitsin dedi. Elin çoğu Kara-Han tarafına vardı; azı Oğuz Han'ın yanına toplandılar. Kara-Han'ın kardeşlerinin hayli çok çocukları vardı. Onların Kara-Han'dan ayrılacakları kimsenin aklından geçmezdi. Onların hepsi Oğuz Han'ın yanına geldiler. Oğuz Han onlara Uygur adını koydu».

44a — Yâni Orhun nehri üzerindeki Karakurum şehri ve mıntıkasının öte tarafları. Acaba bu R ş'nin ilâvesi midir? Zira Karakurum şehri, eski Uygur paytahtı Karabalgasun yanında Ogeday Han tarafından kurulmuştu. Fakat yer ismi olarak Karakurum daha önce de vardı; sonra bu kurulan şehre ad oldu. «Kurum» kelimesi siyah kaya ve kale demektir: Bk. Doerfer, III, 460.

46a — Burada Türkistan, Oğuz'un oturduğu Batı Türkistan, Kazakistan mıntıkası demektir.

47a — Metinde Ha: وغلا X ve S'de وغلا , lâkin elbette توغلا demektir.

48a — Bu kelime مووال şeklinde yazılmış. Reşideddin'in eserinin başka yerlerinde açıkladığı منکاول kelimesi, مووال şeklinde yazılmış. Berezin «Moval», «Moğal» demektir demiştir ki, A ş'nin metnine aykırıdır. Fakat burada ilk kelime şark türkçesince «m» ile yazıldığı halde, «ol» kelimesi, «bol» yerine oğuzca olarak « اول » yazılmıştır. Bu Mungol ismi A g (st. 158, 163) de Oğuz Han'ın dedesi olarak zikredilir. «Moğol» bir Han ismi, «Mung-ol» ise bir kavim ve sülâlenin ismi sayılmış olacak. Mungollar Cuveynî'nin zikret-

tiği eski Uygur kitâbesinde Kırgızlarla birlikte zikredilmiş. Zaten üç Han'a nisbet edilen «Mungol»lar hep Yenisey ve Selenga nehirlerinin başlarında görülüyorlar. Bunu Prof. Vasiliev de böyle izah etmiş.

49a — Bununla insanların köpeğin yardımıyla geçindikleri Kuzey Sibirya'nın avcı kavimleri kasdedilmiştir. Zaten yukarda zikredilen Uygur rivâyetinde Mongollar ve Kırgızları idareye memur edilen Sunqur Tekin'in ismi bir av kuşunun adıdır. Çengiz Han'dan sonra «Moğol» ismini alan Amur nehri Şivey kabileleri, Baykal gölünün güney ve batısına, milâdî X. yy. başlarında Orhundaki Kırgız devleti yıkıldıktan sonra kalabalık kütleler halinde göç etmeye başlamışlardır. Onların aşağısı yuvarlak kazanları, o tarihten başlayıp buralarda toprağın malı olmaya başlamıştır. Mongollar ve Kurıkanların kazanlarının dipleri düz idi (A. P. Okladnikov, **Philologia-İstoriya Mongolskix narodov**, Moskva 1958, s. 202-213).

Çengiz'in ceddi Qabul Kağan zamanında türkçe «Qamug Mongol» ismini taşıyan ve Börçeğinlerin idaresinde bulunan kabileler ve Tayçıutlar, zannederim ancak Okladnikov'un arkeolojik buluntularla tesbit ettiği devirden, yâni X. asırdan başlayıp moğollaşmaya, yâni Şivey dili ile konuşmaya ve onları kendi camiaları içine almaya başlamışlardır. Carpini ve Rubruque ise «Su Mongol»lara da «Moal» demişler: Carpini: «Su Mongolı id est aqua tici Mongol». Rubruque: «Su Mahal hoc est Moal aquarum». Bunlar Amur nehri ortalarında yaşıyorlardı. Çinliler onlara Shsi-Tata demişler. Çengiz ve oğulları onları kendilerinden saymamışlar ve Ogeday Kaan bunları asker göndererek cezalandırmış (Bretschneider, **Med. Resch**, II, 175, 395; Cuveynî/J. A. Boyle, p. 196). Halbuki Tangut ve Tibetlilerle komşu olan Karatatarları Çengiz kendilerinden saymış ve Tangutlara karşı büyük seferlerine girişmeden önce, 1209 da bunları kendi askerleri sayıp Tibetlilere karşı göndermiş. Hsining'deki «Mongur»lar kendilerini Börçeginlerin tebaası saymışlar ve aralarında Börçeginlerin bir kısmını barındırmışlardır.

Bu Mongol-Moğol meselesi karışık kalmakta devam ediyor. Fikrimce bu iki isim de «Ogur» ve «Uygur» isimleri gibi bir asıldan olmakla berâber asırlar geçince birbirinden uzak yerlerde yaşıyarak ayrı mânâlar almışlar. Moğollar da Tatarlar gibi, kısmen batıda, Eftalitler ülkesinde görülmüşlerdir. Oğuz Han'ın büyük cedlerinden birinin ismi sıfatıyla ON'ye girmişler ve Tatarların düşmanı sayılmışlardır. Mongollar ise kuzeyde Kırgızların, güneyde (Hsining taraflarında) Karlukların komşuları olmuşlardır. Mongollar muhakkak ki bizim bilmediğimiz bir tarihte Türkistan'da büyük bir hezimete uğratılıp bir kısmı Sibirya ve Yenisey başlarına gelerek kuzeyin köpek derisi giyen ve avcılıkla uğraşan kavimlerine karışmışlar; bir kısmı ise Amur nehri ortalarına kadar atılarak Su-Mongol ismini almışlardır. Oğuz Destanı ise onların doğuya Oğuz Han tarafından atıldığını söylemektedir. Şivey kabileleri üzerinde hâkim olan Börçegin, yâni Börü Tekin sülâlesinin, yâni sonradan Moğol ismini alan ve Şivey kabilelerine de kendi ismini veren Moğol Hanlarını, bu destanları anlatan Türkmenler Oğuz Han ile aynı nesilden ve Oğuz'un amcaları olarak tanımışlardır. Oğuz Han'ın bu amcaları, ona mağlup olarak doğuya hicret etmelerinden evvel, şimdiki Zerefşan sahasında oturmuş gösteriliyor.

51a — Bu sözler, asıl Oğuz destanının daha bir hayli tafsilâtlı olduğu halde, bu tafsilâtın alınmadığını gösteriyor. Herhalde Oğuz destanının halk ağzında söylenen rivâyetlerinde bu tafsilât bulunmuyor.

52a — Göktürk, Karluk hükümdarlarının yüksek dağlarda yaşadıkları telâkki edildiğinden, Hükümdarın karargâhından kalkıp bir sefere çıkmasını, şehirlere gelmesini «Han indi» tâbiriyle ifâde etmişler. Farsçada Türk Hakanları için فروآمد veyâ arapçada انحدره tâbirleri aynı mânâya gelir.

53a — Uygurların menşe hikâyelerinin en eskisinin bu hikâye olduğuna kaniim. Yâni Uygurlar Şarkî Türkistan'a, Moğolistan'a geçmeden evvel Zerefşan havzası ile Talas havzası arasında yaşamışlar. Ptolomaios'un milâdî II. yya ait kayıtlarındaki «Uyxardes» ismi de, Uygurların milâd sularında Tanrı dağlarının orta kısımlarında yaşadığını gösterebilir. O D, Oğuz'un babası ve amcaları ile savaşı sırasında, muhtemelen Semerkant, Buhara ve Talas mıntıkasında yaşıyanların Oğuz'a uyarak ona yardım ettiklerini anlatmaktadır. A g 'deki şekli için bk. Not: 42a. Uygur kelimesinin menşeine dair kayıtların diğer bir kısmı Clauson (**The name Uyğur**, JRAS, 1963, 3-4, pp. 140-149) ve G. Doerfer (II, 166-169) tarafından toplanmıştır.

56a — Qanqlı menşe hikâyesi, A g ve O D U 'ya göre Oğuz Han'ın şark seferi dolayısı ile bahis konusu olmuştur. Kanlı kelimesi için bk. Doerfer, III. 531-533. Kelimenin aslı «qan» yahud «qanq»dır. Qanqlı veyâ Qanlı arabalı demektir. Yâni Kıpçakların arabalı olan bozkır zümrelerinin umumî ismidir. Türklerde arabanın tarihi için bk. Barthold, **Soçineniya**, IV. 406-408. Ha ve X nüshalarında bu olaya dair minyatürler vardır.

56b — Burada «Temacamişi» tâbiri kullanılmış: Bk. Doerfer, I, 255: bir iş için mücâdele, isyan, çekişme. Anlaşılıyor ki, Sayram ve Talas taraflarındaki Kanglı ve Uygurlar Oğuz'un yakınları ve müttefikleri idiler. Fakat nedense bunların isyân ettikleri görülüyor. A g 'de bu isyân yoktur, lâkin Kara-Han'ın taraftarlarıyla hemen her sene çarpıştığı zikredilir.

61a — Yukarda zikredilen mücâdele, Oğuz'la yakınları arasında çıkan bir «muhalefet» imiş. Şimdi onların karşı koymaları, baş eğmelerine, muvafakat etmelerine dönmüş.

61b — [Burada «mâl» tâbiri vardır ki, hep «vergi» diye karşılanmak istenmiştir. Tabiî ki burada paranın henüz hâkim olmadığı, tabiî veyâ sınaî mahsullerin vergi olarak verildiği çağların hatırası vardır. Anadolu' taraflarına gelince, muhtemelen para cinsi, «hazâne» tâbiri ile görülecektir.]

63a — Bilinen anlamıyla Uludağ. Uygurcasından arap harfleriyle ayn ilâvesiyle meydana gelmiş gibi: علوداق

64a — اِقار ismi Theophylakt (Haussig neşri, p. 381) deki «Ikar» ve Ptolomaios'-daki «Iker» ile bir olsa gerek. Tuluma benzeyen sallarla geçilen nehir, Amuderya'nın sağ kolu olan Penc nehri olacak. Mes'udî, **Müruc...**'da اِقار , **Kitab üt-Tenbib**'de مبدأ نهر الترك وهو الباقار , İbn Esîr kenarında (Mısır tabı, I, 142) اَقار ; İbn Esîr'in Köprülü Kütüphanesi nüshası, Nu: 1151, نهر القار ; Marquart, **Eranşahr**, 235, **Wehrot und Arang** 101, 104, 110: Aigar. Bu İkar, Türk nehrinin başlangıcı olunca, El-Birunî'de Türk olarak tavsif edilen Behtaver, Gilgit Karluklar ülkesi kasdedilmiş olabilir. Bu İkar herhalde şimdiki Zor-göl taraflarında olmuş, etrafında da geniş bir yayla bulunmuştur.

Göktürk-Karluk hâkimiyeti zamanında Isıkgöl-Çu havzasından Keşmir ve Hindistan'a asker sevkederken üç esas menzil görünüyor: Talas yanındaki Min-bulak; Semerkant'ın kuzey-doğusunda Sangar nehri boyu ki, yine İkar tesmiye edilmiş görülüyor. Üçüncü menzil ve karargâh yeri Pamir'deki İkar'dır. «Göçebelerin Hindistan'a giden yolları» (**Koçevniki na puti v İndiyu**) eserinde araştırmalarda bulunan A. M. Mendel'ştam (MİA, No: 136, Moskva-Leningrad 1966) meseleyi aydınlatamamış.

64b — [Metin biraz anlaşılmaz gibi: «Burası, bir tarafı derya, bir tarafı yüksek dağlarla çevrili, sağlam kaleli bir yerdi» anlaşılıyor. A g'de «Deniz yakasında, yüksek-sarp dağların içinde çok il vardır» diye muhtemelen buradan bahsetmesine rağmen, İt-Barak olarak zikrediyor (st. 275).]

65a — Burada bahis konusu olan «derya», yâni nehir, muhtemelen Amuderya'nın Penç nehridir.

66a — Sınmi veyâ Tıncı oğul Yağma Han سنجى اغول يغما خان Göktürk kitâbelerindeki «Tinesi oğlu Yadhığma» dır. «Tinesi» kelimesi çince «Ti'en-tsi» yâni tanrıoğul sözünden gelmiş olsa gerek (K. Jahn, s. 21; R. Giraud, **l'Empire des Turcs Célestes**, Paris 1960, p. 106-108). Yağmalar Çin sınırlarından batıya gelmiş bir kabile olduklarından Hanlarının yâni Buğra Hanların taşıdıkları «Tanrıda kut bulmuş» vb. lâkapları karşılığı olarak kullanılmış olsa gerek. Burası Hsüan-Tsang (**Mémoires..** I, 296) da Sheng-mi ismiyle zikredilen ülke de olabilir. Herhalde bununla Oğuz Han geldiği zaman Keşmir'de Yağma kabilesinin hâkim olduğu ifâde edilmiştir. Yâni Yağma aşiretinin Oğuz Han'dan daha evvel buraya gelip yerleşmiş olduğu zikredilmiştir. Nasıl ki Gur halkı da Oğuz geldiğinde kuvvetli bir devlet kurmuş bir kavim olarak gösterilmiştir. Yağmalar Oğuz'a isyân ettikleri gibi, Gurlar da böyle hareket etmişler. Neticede Oğuz Han, Rutbil, Kâbil ve Gazne'yi bunların elinden almıştır.

68 — Oğuz'un Çin, Tatar ve Çürçütlere karşı Yezdî ZNM, A g, O D U, O D U K da bulunan faaliyeti, R ş de bir cümle ile geçiştirilmiş. Çürçüt, Mançu karşılığında Türklerde çok eski ve maruf bir tâbirdir.

69a — Kaynaklarda تنكاس diye yazılan bu isim ننكياس, yâni Nankiyas olacak. Bu isim O D'nin aslında olmayıp R ş tarafından ilâve edilmiş olabilir. Fakat Nankiyas'ı el-Birunî de biliyor. Bu isim, Güney Çin mânasına kullanılmış olacak. [Burada, nüshalarda hep Tunkâs diye yazılan bu ismin Bizanslıların Taugast, Karahanlıların Tamgaç, Göktürklerin Tabgaç'ı ile aynı tâbir olacağı da akla geliyor. Nenkiyas için bk. **P. Pelliot**, Sur quelques mots d'Asie Centrale attestés dans les textes Chinois, JA, onzième série, I, 1913, pp. 460-466].

70a — Bu isim Ha nüshasında امالیق, P ve S nüshalarında ایلمالیق ; D nüshasında آلمالیق yazılmış ki, Almalıq'dır. Bu kelime herhalde İle şehri anlamındaki İlibalık'ı da hatırlatıyor (Barthold, **Yedisu..** s. 51-52 ve **İA, Golça** maddesi).

71a — Tarqan, bugün Manisa'da bulunan Kirayit beği Ali Beg-Hâkim'in anlattığına göre İrtış nehrinin yirmi kolundan biridir. Turqanlu ve Turqunlu dağları, herhalde Cungar-Alatav dağlarının kolları olmuş olacak.

72a — Balhaş Gölü etrafındaki karargâhdan şarkta Cungar-Alatav yoluyla gidilen ülke, İnal Han'ın ülkesi ise, burası Yenişey Kırgızları ülkesi demek olacak (Reşideddin-Xet. I, s. 346-349). Bu İnal memleketi, kuzeyin bir ülkesi olarak tavsif edilmiştir.

76a - فتح واستخلاص بلاد شمال Burada «şimâl» tâbirinde bir yanlışlık var. İhtimâl aslında «şimâl-i Hind» bahis konusu idi. Yâni Başkurtlara karşı sefer yapayım derken Oğuz'un

kengeşinde beyler, herşeyden önce Hindistan'ın işini tamamlamak gerektiğini ileri sürmüş ve ordunun o tarafa sevkine sebep olmuşlardır. Nasıl ki 1397 de Temür de Çin seferi yapayım derken herşeyden önce Hindistan işini tamamlamayı bir zaruret olarak görmüştü.

84a — «Gurk ve Başgurd» tâbirinde, Başgurd ismi Macarlara da itlak olunduğundan کلارو باشغرد tâbiri Macarlar mânâsına alınmaktadır. (Minorsky, Hudud.. 318-9; Cuveynî/ J. A. Boyle, I, 270). Fakat buradaki كركو باشغرد tâbiri, Ural Başkurtları için kullanılmış gibi geliyor. Herhalde bu hikâyede Başkurt tâbirinin Macarlıkla ilgisi olmasa gerekdir. Reşideddin metinlerinde, diğer yerlerde de hep beraber zikredilmiş bu iki isimle, herhalde, Doğu Avrupa ülkeleri kasdedilmiş olacak. Belki Urallarla onun batısı Reşideddin çağında böyle bir coğrafî ad'a malikti. Reşideddin'in Oğuz Destanı kısmında كرك şeklinde zikredilen fakat XIII. yüzyıla ait kayıtlarda كرل diye de geçen bu yerin neresi olabileceği eskidenberi incelenmiştir. (P. Pelliot, **Les Mongols et la Papaute,** p. 17). Bu yer hakkındaki son tetkik de şu: E. Schütz, **Könige und Eidechsen,** Proceedings of the IXth meeting of the permanent International Altaistic Conference (Ravello 1966), Naples 1970, p. 259-267.

84b — Ulu-Bağur (Ha'ya göre Bâğûz) الوباغور 'un, İbn Fadlan hâşiyelerinde Volga Bulgarları demek olacağını yazmıştım. «Bal» beş demektir ki, böylece Beloğur, yâni Beşoğur olur. Ulubağur, yâni Ulu+bal+uğur tâbiri, X. yüzyılda Arapların «El-Bulgar ül-A'zam» diye anlattıkları Büyük Bulgar, yâni Volga Bulgarları olsa gerek. Bulgar isminin «Balgur» şeklinde telâffuzu Çerkesler arasında da görülmüştür (bk. İbn al-Adim, **Zubdat Halab fi tarih i Halab,** III, 142). Orenburg'un batısında bir Tatar köyü «Belagor» ismindedir. Bunu Rusça «Belas gora» diye izah etmek pek normal görünür. Fakat bu köyden neş'et eden Abdullah B. Taymas, bu ismin Rusça ile hiç bir münâsebeti olmadığını söylüyor. Yakutlarda da Balagur ve Bolugar şekilleri vardır (Okladnikov, **Yakuty,** Moskva, 1955, s. 356). Kimbilir belki de bunların şimdi adı geçen isimle ilgileri vardır. O D U K de «Beşoğur» kavimleri olan Qalaç, Qanglı, Qıpçak, Karluk ve Ağaçeri'ye toptan «Beşuygur» deniliyordu diye yazılmıştır (H. N. Orkun neşri, s. 118). Buna bakılırsa Oğuz Aka, Hindistan taraflarını, Kanglı ve Uygur ülkelerini fethettikten sonra «Ben Uygur'un kağanı bulunam» demesi, şimdiki Afganistan ve Maveraünnehr'i iskân eden Uygur kavimlerinin padişahıyım demek olsa gerek. Bu hâdiseden önce Oğuz Han, sadece Oğuzların reisi idi.

85a — «Qaraşıı yağı» sözü, Kara-şit denilen düşman demek olduğu gibi, Kara-şit Yavgu demek de olabilir. Semerkant ve Fergane hükümdarlarına Ak-şit denilmişti. Bulgar ve Başkurtların hükümdarına da «Kara-şit» denilmiş olacak. «Şit» kelimesi «şad» demek olacak, aslı hindçe olmalı. «Yağı» kelimesi için bk. Radlof, Wb, III, 47. Kara-şit ilerde, st. 941-945 de, Kökem Yavquy'un hasmı olarak bir daha zikredilmiştir. «Kara-şit» benim halledemediğim meselelerden biridir. Ak-şit lâkabı, Semerkant ve Fergane'li Abbasî emîrlerinden başka, Ahmed Yesevî menakıbında Fergane hükümdarları ünvanı olarak geçer ki, 40.000 kadar askeri vardır.

86a — «Herkese şefkât gösterdiğinden yaşlılar ve büyükler ona Oğur Aka dediler.» Buradan da Oğuz'un aldığı ismin, şefkât anlamına geldiği anlaşılıyor. Burada «Oğur» kelimesi şefkât ve merhamet mânasına alınmıştır. «Oğuz» kelimesi ise türkçede ilk taze süt, şark türkçesinde oğuz, türkmen şivelerinde «ağuz» deniliyor. Oğuz Han devrinden evvel «Oğuz» değil, «Oğur» şekli hâkim olmuş görünüyor. Önce de söylendiği gibi, P ve S nüs-

halarındaki «Oğur» imlâsı bir zühul eseri olmasa gerek. Onok tâbiri olduğu halde, Onoğuz tâbirlerine raslanmıyor; fakat Onoğur ve Bal/Beşoğur, Beloğur-Balgur tâbirleri bütün tarihte, bilhassa Doğu Avrupa'ya hâkim kalmış kabilelerin isimleridir.

87a — Oğuz Han Gürk ve Başkurd memleketine giderken yanında doksanbin kadar hane toplandı dedikten sonra bunların ismi olarak zikredilen kelimeler türlüce okunmuş: Ontuqur Oğur, Ontokuz Oğuz (Hafız Ebru, Bağdat Köşkü nüshası), Ontur Oğuz. Ha, S ve P nüshalarında Ontoqra Oğur(Oğuz). Kanglı ve Uygurların Oğuz Han'ın Önasya seferinin başarısına sevinmeleri neticesi verdikleri toy için doksanbin koyun ve dokuzyüz kısrak kesilmesi vardır. Uygurlarda da bir «Onuygur» ve bir de «Tokuzoğuz» vardır. Bütün bu sembolik sayılar birbirine bağlı olsa gerek. Avrupa'da Onoğurlarla beraber Dokurgur'lar da zikredilir. Bu isim hiç şüphe yok ki, «Dokuzoğuz»un «Lir» şeklidir.

90a — Bazı göçebe cemiyetlerde, bir yerden ikincisine taşınıp gidilirken, ağırlık teşkil eden ihtiyarların öldürülmesi, muayyen bir yaş haddine geldikten sonra merasimle yapılmış. Bazen fazla semiz et yedirilerek öldürülmüşler. Oğuzlar da bunları sefere almayıp evde bırakmakla iktifâ etmişler. İhtiyarların sefer alınmasının yasak olması, Türk ve Kırgız tarihinde çok görülen bir keyfiyettir.

90b — Aq-qaya'nın neresi olduğunu öğrenemedim. Almalık'ın kuzeyindeki ülkelerden gelen Kazak(Kirayit ve Nayman) muhacirler, o ülkede «Ak-kaya» isminde yerler bulunduğunu zikrederler ki, bunlardan birisi olabilir.

92a — یوشی ve یوشق yazılan bu ismi Yuşı okumak icabeder. Kıpçakçası Coçı, yahud Çoçı'dır ki, Çengiz Han kendi oğullarına destanlardan isimler verdiği gibi, büyük oğluna da Oğuz Destanı'ndaki bu ismi almış. Yuşı Hoca burada Kanglı beyi gösterilmiş.

92b — Bu kelime, قلساقو ، قسناك okunursa, belki de Ramstdet, Kalmukische... 202b'deki «xtsın» olabilir.

93a — Hoca kelimesinin farsça değil, türkçe olduğunu Mes'udî de söylemiş. F. W. K. Müller de bunun farsça bir kelime olmadığını, belki çinceden alınmış olacağını bana şifâhen söylemişti. Hoca kelimesine ve diğer birçok kelimelere ait iştikakî sözler R ş 'in eseri olmasa gerek. Umumiyetle bu eseri farsçaya çeviren zat, iyi bilmediği türkçe kelimeler için de etimoloji tahlilleri yapmaktan hoşlanmıştır.

102a — «Bağışlarda bulundu» diye tercüme edilen kelime «Soyurgamişhâ fermud»dur. Soyurkamak, O D U 'da da geçiyor ki, bağışlamak, ihsan etmek, hediye etmek, merhamet etmek anlamındadır. Doerfer'e göre ise moğolca; fakat Uygur metinlerinde de geçer (**Drevnetyürkskiy slovar**, 513; Caferoğlu, 251; A. K. Borovkov, **Leksika sredneaziatskogo tefsira XII-XIIIvv**, Moskva 1963, s. 277; A. M. Şçerbak, **Oguz-nâme — Muxabbat-nâme**, Moskva 1959, s. 49; Doerfer, I, 353-354).

102b — Yurtçı یورتچی için bk. Pelliot, Horde d'Or; Kara-sülük tekmil ordunun yurtçısı olduğundan bu hususta Oğuz Han da ona tâbi olmuş ki, Oğuz Han ona (st. 169) «bizi buraya sen getirdin» diyor. «Çı» nın ayrı yazılması, Uygurcasından geliyor.

102c — Burada Âtil okunacak şekilde yazılmıştır ki, el-Birunî'deki آتيل ve diğer müelliflerdeki عاديل imlâsına uygundur. İslâm Ansiklopedisi (R. Rahmetî) bu kelimeyi Kazan Türkleri telâffuzuna göre «İdil» şeklinde almış.

103a — Bu güzel türkçe isimden اوقران كول بلوت pek kesin bir mânâ çıkmıyor. كول köl, قران qazan olabilir ki, daha aşağıda bulunan kazan ve ve ibrik vs. ile bağlı bir yerdir. D nüshasında «oq» gibi yazılan kısım uruq yazılmış, ki [kabile anlamındaki oq ile uruq birbirini karşılamakta herhalde]. Bulut veyâ balu da bilinmiyor. [İki çeşit okuma denemesinde bulunacağız: Oq(uruq)qıran kök bulut veyâ oq qaran köl bulûp.] Açık olarak mâlum oluyor ki, R ş 'nin istifâde ettiği nüshada bu gibi türkçe kelimeler iyi okunamamış, o da olduğu gibi nakletmiş.

105a — Yukardaki maddelerin göl dibine aksi hikâyesi Yakutlarda da olmuş(Okladnikov, **Yakuty**, Moskva 1955, s. 354).

110a — جاور için bk. Doerfer, I, 535-537; Togan, **Giriş** (1970) s. 290, 476. Bu kelime çağataycada اوجارى ve benzeri şekillerde de yazılıyor. Asıl irsî yurt demektir. Asım Efendiye göre Hıta memleketinde bir şehir ismidir.

111a — Bu, bir türkçe atasözün farsça tercümesi olsa gerek. Fütuhat hülyası ile ana yurdumuzu feda etmeyelim demektir. Herhalde Oğuz kendisi de bir Uygur(Ugur) idi.

111b — Burada «Oğur» demekle Uygur ve Kanglılardan bahsedilmiştir. Bundan anlaşılıyor ki, Talas, Sayram ve Almalık, Oğuz Han'ın asıl vatanı, hucavuru olup, Uygurlar da onun esas dayanağı ve bu yerleri muhafaza eden kabile devletin temel unsuru imiş. O D, sonradan bu Oğuz Han'dan türeyen 24 kabileyi onun evlâdı olarak zikreder. Yâni Oğuz'dan evvel Yedisu'da, Talas ve Sayram'da hükümdarlara dayanık olarak yaşıyan kavim Uygurlar imiş. Ortaq ve Kürtaq Oğuz'un yayla yerleri olmuş; fakat kışlak yerleri Talas, Sayram ve Almalık idi.

112a — Bu diğer kaynaklarda İt-barak adıyla marufdur ki, burada da birkaç yerde itbarak geçiyor. Buna dair mâlumat bk. Risch, **Plano Carpini**, 125-127, 153-154, 230, 270, 386. Marquart, **Die Bienen sammlung**; P. Pelliot, **Notes on Marco Polo.**

127a — Bu «iki su arası», Atil nehrinin genişleyip, iki kolu arasında kalan geniş bir ada olacağı gibi, iki büyük nehir arasındaki saha da olabilir. Bu nehrin veyâ nehirlerin bugünkü Rusya Avrupa'sının hangi nehirleri olacağını tesbit etmek güçdür.

142a — Kabuk kelimesinin bu şekilde açıklanması, O D 'nını farsçaya çevirenin sözü olsa gerek; Kitabının ilk cildinde (s. 151 ve 184) de yazmıştır. Kıpçak kelimesinin aslı hakkında bk. P. Pelliot, **Horde d'Or**, 122; **Campagnes**, 96, 97: Burada «qobı»dan çıkarılıyor ki, moğolca qobı boş demekmiş.

144a — Burada «yasamışî fermud», başka yerlerde «yasa resânend», v.s. yasa ile ilgili kelimeler aynı kökten, yasa kökündendir. Bu düzene koymak, nizama sokmak, tertipli yapmak mânâsındadır.

147a — Kara-xulun için bk. G. J. Ramstedt, Kalmuckisches Wörterbuch, 1935 Helsinki, 168a: Xara-ulu. هولانقزلق ve qızıl-hulu, Poppe, Muqaddimet ül-Edeb.

156a — Kafkasların kuzeyinde bir yer olduğu anlaşılan bu ülkenin ismi nüshalarda açık bırakılmış.

159a — Burada yüz atlı denilmiş; lâkin gönderilenler (st. 163) «yüz kanglı», yâni yüz tane at koşulmuş arabadır; zira eşya taşımak mevzubahisdir.

164a — Ok'un bu husustaki rolü ve önemi için bk. Osman Turan, Eski Türklerde Okun hukukî bir sembol olarak kullanılması, Belleten, IX(1945), s. 305-318, [Wu Hsing-Tung, Sha-to'ların Çin toplumuna etkileri, Taipei 1970, s. 37-40; Ok aynı şekilde Göktürklerde de bir güven işâreti idi.]

165a — علفه وعلوفه yâni alafa ve ulufe; Geniş bilgi için bk. F. W. Cleaves, Ala-ba=(A)l(a)f(a)h, UAJa, vol. 35, Fasc. B(1963) pp. 181-187; Alafa askerin, bilhassa atların yemi, erzakı, ulufe de onların, askerin yiyeceği ve maaşı olmalıdır. Alafa ve ulufe farkı, Türk destanlarında ve Nogay şarkılarında da kullanılıyor. Atların yemi, erzakı olan «alafa» türkçeleşip «alapa» olmuştur.

166a — Burada Kanglıların reisi olan zatın ismi yazılacak yer açık bırakılmış. Ama O D U'da ismi «Barmaklık Çosun Billik» şeklinde yazılmış.

166b — «Uğruq» hükümdar veyâ beylerin göç halindeki sarayı, ailesi ve emlâki. Bk. Doerfer, II, 75-77. Lâkin burada hükümdarın evinde kalan emlâki ve savaş dışı hademe ve kadınları demektir.

184a — Burada iki at ve dört isim vardır. Atlar Iraq qula ve Sütâq isimli olup Arqalı ve Sütkula'ya benzerlerdi (ارقله ، ارقلی ؛ سوتاق ، ستقله). Bunlar benzer şekilde adlanmışlardı; [Iraqqula ile Arqalı ve Sütqula ile Sütaq gibi. Diğer taraftan Kül-Tegin'in savaşlarda bindiği atlar da «Az yağız», «Azman ak» gibi, muhtemelen rengine göre tavsif edilmişlerdir. Burada da Oğuz'un atları renklerine göre adlandırılmışlardır.]

188a — Oğuz'un atlarının kaybolması, O D U'da da vardı. Karlı olduğu için Buzdağı adını alan, muhtemelen Kafkaslarda atı (burada alaca at) kaybolunca, ne Tanrı'dan, ne şeytandan korkan, sonradan, Karluk lâkabını alacak bir er bunu bulup getirir. Herhalde Oğuz rivâyeti, Karlukları Khalkh'larla birleştirmiştir. Nasıl ki, Theophilactos'da da Eftalitlerin beş kolundan biri olan Karluklar, Xolx yazılmıştır.

211a — İdâre herhalde bir diktatörlük değil, karşılıklı anlayışa müstenid olmuştur.

212a — Aşağıda hep Alataq olarak geçen olan ilk isim, burada Alanar, yazılmış; bu isim türkülerde, geçilmesi güç dağlar olarak zikredilir. Ağdıböri (اغدبوری) ve Alataq Vangölü'nün kuzeyindeki geniş yaylalar olacak.

212b — Sebelân için aşağıda söylenen etimoloji nasıl uydurulmuş bilmem. Derbent

tarafından giden Oğuz, demek Arran ve Mugan'ın kuzeyinde kalmamış, doğrudan doğruya Sebelân dağlarına gitmiş. Radlof, Wb, IV, 502 de Säblin, uygurcada sevinmek, iş ü işret etmek şeklinde izah edilmiş. «Sözü. yahşı olsa, yüzü säblenir» tâbiri varmış: **Kutadgu Bilik,** 19, 24. O halde «Sebelân» sevin mânasına geliyor.

216a — Ucan sahrasında bu efsânevî zamanda dahi atlar yetiştirildiğine dair kayıtlar enteresan. Yeni zamanlardaki atlardan, C. Chardin de bahsetmiştir.

218a — «Atropoten»in türkçe etimolojisi, tamamen uydurmadır.

220a — Burada ييلاق كرد tâbiri kullanılmış ki «yayladı» tâbirinden biraz farklıdır.

244a — [Yukarda, (st. 189, 207) de de geçen «Şahne» tâbiriyle, Oğuz'un vergi toplamak ve ahalinin emniyetini sağlamakla görevli temsilcisi kasdediliyor. Daha sonraları «Subaşı»lar da tarihte, bilhassa XII-XVI. yylarda aynı görevleri görmüşlerse de, muhtemelen Oğuz devrinde Subaşı, ordu kumandanı anlamına geldiği için bu tâbir aynen alındı.]

248a — Burada Şam ismiyle, Van, Bitlis, Urfa, Mardin, Antep, Hatay ve Kuzey Suriye anlaşılmalıdır. Günümüzdeki Şam şehrinden ve dolaylarından Dimeşq adıyla bahsedilecektir.

251a — Burada اهل بلاد و ولايت tâbiri kullanılıyor, ovalarda, şehir ve köylerde yaşıyan ahali demektir.

253a — Burada قشلاق كرد kullanılmış ki, «kışladı» tâbirinden biraz farklıdır.

254a — Moğollarda «manqala ve manqılay» şark ve Kıpçak Türkçe lehçelerinde «manlay». Bu halis türkçe bir kelimedir ve öncü anlamındadır.

257a — Oğuzlar Antakya'yı herhalde «Bataq Şehir» diye adlandırmışlardır. Oğuzlar bu mıntıkaya tam bir Oğuz olarak, kendi nizamlarıyla yerleşmişler. Şehrin yanındaki dağlara Beydağları demişler ve hükümdarlar bu dağlarda kalmış: bu mıntıkada yaşıyan kavimler de Karluk imiş. Bu tetkik edilmeye değer bir husustur. Bunları ben 1968 de Antakya ve havalisini dolaşırken işittim.

261a — Burada Tekür'ün yanında «han» ünvanının kullanılmasını, muhtemelen Tekfur'un Oğuz'a itaatından sonra ona «han» ünvanı verildiği şeklinde anlıyoruz.

265a — Keçele yahud keçile, ordunun manqala kısmının arkasından gelen kısmı ki, bunlar ordunun iki ön kısmı sayılmış. Fakat «büyük keçile» tâbiri de var. Manqala ve keçile dokuzar bin kişilik büyük kıtalar olmuş.

268a — [Her üç nüshada da Köl yazılmış, fakat mânâsı olarak âsmân verilmiştir. Gerçi Gök olarak yaygın ise de, Dağ ve Deniz gibi, yeryüzü ile ilgili bir isim olabileceği de akla geliyor. Köl zaten pek yaygın bir Türk ünvanıdır].

273a — Oğuz'un oğulları şehirde değil, dışarda kalmışlar. Bu âdet Karahanlılarda da

kuvvetle yaşamış. Şehre girmek ve yağma etmek, ancak isyan hallerinde ceza olarak yapılmış. Karahanlı ve Çengizli hükümdarlarından ahaliye adalet göstermek isteyenler böyle hareket etmişler; şehir dışında kalıp, askerleri şehre sokmamışlardır.

276a — [Burada (st. 274) de olduğu gibi «mâl» ve «hazâne» birlikte zikredilmiş. «Mâl» «vergi» olarak tercüme edilmiştir ki, çeşitli mahsullerden ibarettir. «Hazane» ise, para, mücevher v.s. cinsi vergileri ifâde etse gerek.]

283a — Elini göğsüne koyup aşağı indirmek, Türklerin islâmiyet öncesi dua âdeti olmuş. Balballarda da bu durum bellidir.

294a — Belék (Kâşgarlı, I, 385, 408), Biläg (Caferoğlu, Uygur Sözlüğü, 42): Armağan, hediye. Doerfer, II, 413-415; Bak: Not: 748a.

311a — Tağar için bk. Doerfer, II, 522-523; not: 964a.

312a — Burada herhalde Oğuz'un oğullarının karargâhlarının Boğazların doğusunda olduğu ifade edilmiştir. Tekfur da muhtemelen Vaspuragan veyâ Kilikya Ermeni melikleri demektir.

317a — Tansux, türkçede nâdir şeyler demektir. Burada nâdir şeylerden yapılmış hediye mânâsına almak lâzımdır.

328a — Burada «su ve ateş» dikkati çekiyor. Su, aradaki nehirler veyâ Boğazlar, ateş ise «rum ateşi» olduğu akla geliyor. Türk ve Moğol askerlerin nehirleri geçme usulleri, köprü kurulmasını Pavlikovski tetkik etmiştir. Burada metinde «derya» sözüyle, deniz değil, Fırat gibi büyük nehirler kasdedilmiştir.

334a — Türk hükümdarları için kullanılan «urug» tâbiri, burada Rum imparatoru için de kullanılmış; yâni sülâle azaları demektir.

337a — Rum tekfurları, frenk pâdişahı tâbirlerinden birincisi, Bizans ve Roma için, ikincisi ise Anadolu ve Batı Suriye'deki Haçlılar mânâsında kullanılmış. Tekfur, herhalde Selçuklular geldiği zamanki müstakil emâretler, bilhassa Antalya-Antakya tarafları için kullanılmış. Yâni tekfur ve frenk tâbiri, asla İlhanlılar devrindeki duruma ait değil; bununla XI-XII. yüzyıllar arasındaki vaziyet anlatılmıştır.

351a — Burada «سهر امیشی» tâbiri kullanılıyor; Bk. Doerfer, I, 348-349. Geç kalmak yüzünden cezalandırmak mânasına geliyor.

360a — «Altın kürsü» bir alçak kürsüdür. Minyatürlerde tasvirlerine çok raslanıyor.

360b — Metinde «elbise», lâkin bir sonraki satırda «teşrif» ve st. 367 de ise «hil'at»; hep aynı hil'at tipi elbiseyi tavsif ediyor.

371a — Dimeşq, güney Suriye, bilhassa Şam şehri ve yöresi Bk. No: 248a.

374a — Oğuz burada, İslâmdan önceki peygamber kıssalarından haberdarmış gibi tasvîr edilmiş.

376a — «hârvâr», eşekyükü yahud, günümüzde takriben 300 kg. fakat XIII. yyda 80 kg. kadar olan (?) bir ağırlık ölçüsü.

381a — Burada da «vergi» olarak tercüme edilen «mal»ın tam karşılığı «yay» olmaktadır ki, mal cinsi bir vergidir.

396a — Yâni elçi, her konakta üç yeni atla değiştirmek üzere, yanında birçok atla Mısır'a gönderilmiş demektir. Bu suretle yolda bir at yorulursa, ötekine binerek hızından kaybetmemiş olacaktır. سه اسبه , atın yanında iki yedek atla acele gitmek.

410a — Oğuz Han'a, Rum, Suriye ve Mısır seferlerinin isnad edilmesi O D U'da da vardır. Rum, Mısır ve Şam isimlerinin zikredilmesinden anlaşıldığı üzere, bu, destanın diğer rivâyetlerinde de bulunmuştur. Fakat R ş'de ayrıca verilen bu tafsilâtın menşeini tâyin etmek güçtür. İhtimal ki, burada, ilk Selçuklulardan Atsız'ın seferlerine dair kıssaların izleri mevzubahisdir. Fakat daha muhtemel olarak bu rivâyetlere, Sakaların MÖ. 625-24 yıllarında Suriye ve Askelan'a kadar olan seferlerine dair rivâyetlerin bakıyeleri esas olmuş, buna İlhanlılar çağında bazı tafsilât ilâve edilmiştir.

419a — Buradaki کر dağlarını, başka kaynaklarda göremedim. Oğuz'un buralarda, Baalbek'i yaylak olarak kullanması, oradan Kuh-i Kiluye yoluyla Isfahan'a gelmesi hakkındaki teferruat çok mühimdir. Kuh-i Kiluye'de oturan Agaçeri aşireti, kendilerinin daha Oğuz Han devrinde buraya gelerek yerleşmiş olduklarını iddia etmişlerdir. O D'ndaki eksikliklerin yerli rivâyetlerle tamamlanması önemlidir.

443a — Isfahan ahalisinin inadı ve yüzden ağır bir ceza çekmiş olması, belki Temur için de bir örnek olmuştur.

465a — Teksemiş (تکسمش) kelimesi, kendisine padişahın hizmetine arzetmek mânâsına gelmiştir.

469a — Demavend'de yaylak yapmak, Oğuz Destanı için pek mühimdir.

470a — [S nüshasında bir satır kadar karışık olduğu için, Ha ve X'ya göre düzenlendi].

477a — «Kalaç» hitabına maruz kalan zat, O D U'da Tömürdü Kağul adındadır. Oğuz'un Önasya'dan dönüş hikâyesinde, Demavend'de ordudan geri kaldıklarından Kalaç ismi aldıkları enteresandır. Çünkü doğum yüzünden ordunun hareketine fasıla verilmemiştir. Türk kadınlarının bünyelerinin sağlamlığı için bu husus, diğer eserlerde de zikredilmiştir. Bu hikâye, bugün Halaçların Save etrafında yerleşmiş olmalarının çok eski olduğunu göstermektedir. Zaten Halaçlar, Araplar geldiği vakit Demavend, Kuhistan, Kâbil, Maveraünnehr'de Pençkent, Fergane, Sırderya'nın kuzeyinde ve şimdiki Kazakistan'da dağınık vaziyette bulunuyorlardı. Mamafih bunlar hâkim unsurdur. Bir kuvvetli kavim tarafından dağı-

tılmış değil, hâkim olmak için dağılmışlardır. Bunlar Kazakistan'da, Sırderya havzasında iken daha IX. yüzyılda budist idiler. Save etrafında yaşamakta olan Halaçların dilleri, bugün Göktürklerin dilinin izlerini taşımaktadır. Bu hususlar Oğuz destanında Halaçlara dair verilen tafsilâtın çok etraflı surette tetkik edilmesi gerektiğini göstermektedir. Bugünkü Halaçların, Save mıntıkasına Halacistan dedirtecek kadar burasının asıl sekenesi sayılması, dikkate şâyandır.

490a — بپش. yâni vergiyi üç sene evvel peşin almak. Türk fütuhatı sırasında tatbik edilen bu usul, bir nevi ceza mahiyetinde olmuştur. Ama burada ceza bahis konusu değildir.

493a — Oğuz'un Basra taraflarına ihtiyaten ordu göndermesine ait tafsilât, hükümdarların uzaklarda yaşıyan, fakat umumî siyâsî mülâhazalarla federasyon içine alınan ülkelere karşı ne derece tedbirli hareket etmeleri gerektiğini belirtmek içindir. Basra'ya gönderilen ayrı bir «dokuz bin», Dokuzoğuz teşkilâtı ile bağlı olsa gerek.

500a — «Baygız», Badgis'in dh-y değişmesine maruz kalmış olduğunu gösterir. Eftalitlerin şimdiki Afganistan'da esas karargâhları burada idi. Araplar geldiğinde asıl savaşlar burada ve Toharistan'ın Pamir sınırlarında cereyan etmiştir. Burada bütün dağlar, eteklerinden zirvelere kadar hep otlak halinde, taşsız, volkanik teşekküller olduğundan, hayvan beslemek için son derece müsâit olmuştur. Neyzek Tarhan'ın burada birçok kasırları vardı. Hem de Herat'ın kuzeyinde olduğundan, burası bu şehrin serin yaylaları sayılmıştır. Temürlüler zamanında da Şahruh, yaz aylarını burada geçiriyordu.

500b — [Başlık tarafımızdan konulmuştur].

500c — [Ha ve X nüshalarında Otaq şeklinde yazılmış.]

502a — Oğuz tarafından bu iki-üç aileye Karluk adı verilecektir. Karluklar Çin kaynaklarına göre üç kabileden mürekkep idiler. Türk vesikalarında da onlara «Üç Karluk» denilmiş. Bu kabileler VIII. yüzyılda Göktürklere karşı savaştıkları sırada şunlardı: Mu-lo, Pu-for, Ta-çe-li (Chavannes, Documents p. 78). Oğuz Destanı'nda da Karlukların bu kadar sayılması, Çu havzasındaki Karlukların Hudud ül-Alem'de üç kabile zikredilmesi, Karluklarda üçlü teşkilâtın temelli olduğunu göstermektedir.

504a — Oğuz'un Baygız/Badgis yaylalarından memleketine, İle ve Balhaş'ın kuzeyine, Ortak ve Kürtak mıntıkalarına dönüşünde, Gur ve Garcistan yoluyla hareket etmiş olması, Karlukları orada yerleştirmesine dair rivâyetler mühimdir. Oğuz rivâyetlerinin çoğunda bu «Garcistan» Gürcistan okunmuş. Halbuki Araplar geldiği sırada, Çağanyan Eftalit Karluk hükümdarı Bişe بش الدورر (Taberî, II. 180) denildiği gibi, Halaçlardan olan Kâbil Şahîlerine de «Uğurca» denilmiştir: (İbn A'sem, Farsça tercümesi, کابلشاه که باغرج معروف بود. Bunun gibi Garcistandaki Beğdili Oğuz yahud Kıpçak beylerine de Oğurça (اغرجه) denilmiştir. O D, burada Oğuz'un bu Gur memleketi ve Garcistanda Türk kavimlerini yerleştirmesini anlatmıştır. Bu Karluklar da, aynı Halaçlar gibi, Gur memleketinde, Bamiyan, Toharistan, Pamir, Alay, Fergane dağları, nihâyet Çu-Talas dağları mıntıkasında Halaçlarla yanyana yerleştirilmişlerdir. Bu kavmin bazı kısımları Oğuzlarla birlikte Anadolu'ya da gelerek Karlık, Karlug ve Karlu isimleriyle dağlık mıntıkalarda oturmuşlardır.

505a — Burada Zerefşân havzasının «İlik vilâyeti» diye adlandırılması ve Yalguz Ağaç mevkiinden bahsedilmesi enteresandır. Herhalde en çok Yağmaların hükümdar ismi olan «İlik» adının burada bir vilâyete isim olması önemlidir. Belki de Yağmalar, Keşmir taraflarına geçmeden önce buralarda bulunmuşlardır. Buradaki «İlik» sözü, Karahanlı İlik Han Nasr demek değildir. ON Büyük Karahanlıları bilmediğinden bu «İlik», Maveraünnehr'in eskiden Türklerce kullanılan ismi olsa gerek.

«Yalguz Ağaç», Temur'un severek konakladığı ve toylar tertip ettiği bir yerdi (ZN, I. 451, 493). Semerkant'ın güneybatısında olan bu yer, Karluk, Kanglı ve Uygurlara ait rivâyetlerde de en eski efsânevî zamanlardan kalan bir toplantı yeri olmuş görünüyor. «İlik» ve «Yalguz Ağaç», Maveraünnehr'de tesbit olunan en eski türkçe kelimelerin ikisini teşkil ederler.

507a — «Kendi yurdu», asıl, öz yurdu tâbirleriyle, Oğuz'un Balhaş, Ortak ve Kürtak mıntıkasındaki karargâhları anlatılmıştır.

508a — Uygur ve Kanglıların asıl vatanları olarak gösterilen Sayram ve Talas mıntıkasından Yalguzağaç'a kadar dokuzgünlük yol sayılmış; atlı asker için bu yol fazla değildir.

509a — Metinde رسیده بوذ. Buradaki بوذ 'u نود okuyup, doksanbin kabul ettik. Yazıcıoğlu da böyle kabul etmiş.

510a — Bu altın ev(otağ), A g 'de de tafsilâtlıca tasvir edilmiştir (st. 444-447).

516a — «Temacamişi» geçiyor ki, burada müsabakada bulunmak anlamında alınabilir. Bk. Doerfer, I, 255.

519a — Gerek R ş, gerekse A g ve O D U 'da tasvir edilen bu toy, Oğuz devletinin en kudretli zamanı olarak anlatılmış ve Oğuz'un burada «Uygurların Hakanı» ünvanı aldığı ilân edilmiştir. Herhalde Afganistan'daki Gur; Semerkant'daki Uygur; Talas, Sayram ve İle taraflarındaki Gur ve Uygurlar, aynı Halaç ve Karluklar gibi dağlık mıntıkalarda yerleşen ve müvazî yaşıyan üç büyük kabile olarak gösterilmiştir. Bunun batısında ise Horezm mıntıkası merkez olmak üzere Kanglılar ve bütün Kazakistan'da Oğuzlar esas halk olarak kaydedilmiştir. Oğuzlar, Çin kaynaklarında Afganistan'ın güneyinde Tiele tâbir edilen Uygurlarla beraber bulunmuş görünüyorlar. Fakat esas Garcistan ve Kâbil mıntıkası, Gur ve Halaçların ülkesi imiş. Hindistan tarafına ihraç edilen mallar, bilhassa koyun, arap coğrafya kitaplarında Oğuz ve Halaçların malları olarak zikrediliyor. Herhalde Batı Türkistan'ın dağlık kısımlarında Karluklar, Türkler; bunların batısında Halaçlar, bunun batısında Kanglılarla Oğuzlar asıl sekene olarak tarif edilmişlerdir.

524a — Semerkant ve Buhara, Kanglılara ikta olarak verilmiş ki, bu ülkeye Çinlilerin Kang-çü ülkesi demesi de bundandır. Fakat Semerkant'da Uygurlar da Kanglılar gibi ikta sahibi sayılmışlardır.

527a — Kıl-barak yahud İt-barakların isyanı ve Kıpçakların oraya gönderilmesinin hikâyesi, R ş 'nin ilk cildinde de vardır: Berezin tabı, I, 18-19.

528a — Burada iki nehir zikrediliyor: Atil ve Yaman-su. Atil, Etil, Edil bilindiği gibi Volga'nın türkçe ismidir. Yaman-su'ya gelince bu adda bugün bazı nehirler vardır (Jaman-

kon: Tengiz gölüne dökülen Kon nehrinin bir kolu; Jaman-sarısu: Sarısu'nun bir kolu; Yaman-yelge: Edil'e katılan Kaman nehrinin bir kolu olan Ufa ırmağına dökülen bir dere). Yaman-su, Kıpçak ülkesine sefer eden Çengizlilerin 1236-37 kışını geçirdikleri yer olarak da zikredilir. Burasının yerini V. Minorkski de kesinlikle tâyin edememektedir. Radlof'un istifâde ettiği nüshada Yayık Nehri de geçtiğinden bu Yaman-su'nun şimdiki Ural nehri ile aynı olması ihtimâli de vardır (V. Minorsky, Caucasica III, BSOAS, XIV/2, 1952, s. 221-238). Herhalde bu nehir Yayık olmasa bile, Sırderya ile Edil arasında bir ırmak olacak.

528b — Burası bir yer ismi olarak görülüyor; fakat anlamı da dikkati çekiyor: Indır, harmanyeri, «tarığ»da hububat; yâni harmanda mahsul olarak alınan vergi. Yayık havzası Kıpçakların dilinden eski bir örnek.

530a — Kıpçakların memleketi, daha Oğuz Han gelmeden önce Edil havzası olarak belirtilmiştir. Kıpçak ve Yemek'lerin bir kısmı, daha Oğuz zamanında Uzakdoğu'da oldukları halde, Batı Kıpçakları ta o zaman Edil ve Yayık taraflarını kendilerinin irsî hisseleri olarak ellerinde bulunduruyorlar ve ziraat mahsulünü vergi olarak alıyorlardı.

535a — Beyaz yer, «Babası» kelimesinden öncesi, nüshalarda açık bırakılmış.

536a — Yenikent, Oğuzlar tarafından ilk bina edilen şehir oluyor. Sırderya kıyısı, «en eski zamanlardan beri» Oğuzların ilk vatanı sayılmıştır.

537a — Irqıl Hoca, Buryat ve Yakut/Saka'larda da bir efsânevî hakîm sayılmıştır (A. İnan, **Makaleler ve İncelemeler,** 196, 197). Yâni bu şahıs, Saka/Yakutların milâd sularında, belki daha önce Lena havzasına çekilmelerinden önce biliniyordu.

547a — «Tamga» mallara, bilhassa hayvanlara vurulur, okur-yazar olmayanlar tarafından imza yerine kullanılır ve buna «tamga salmak» denilir.

548a — «Ongun» için bk. A. İnan, **Makaleler ve İncelemeler,** s. 268-273. Hayvanlardan et parçaları «orun-ulca» hediye taksimi, avcılıkta kuş, yâni umumî avlarda hangi kuş mahsul getirmiş olması, «ağaç» cinslerinin kabileler arasında taksimi, O D'nı örnek alan Çengiznâme'de, bilhassa bunun Başkurt rivâyetlerinde tafsilâtlı olarak yazılmıştır. Faruk Sümer de, Oğuzlar kitabında kabile teşkilâtının tenkidî listesini vermiştir. Kabile isimlerini, kendi bildiğine göre izaha kalkışan farsçaya çevirenin sözlerini Berezin ve Xetagurov (Berezin I, terc. 25-29, 275-281; Xetagurov, I, s. 87-90) nakletmişlerdir. [Biz de, R ş 'nin metnini, A g ve Y a z ı c ı o ğ l u ile karşılaştırıp verdik. Kabileleri düzgün bir şekilde koyduğumuz için S' nüshasının satırları karıştı. Bu bakımdan notlarını, sıra ile vereceğiz.]

1 — Kelime Qayı, Qayıg, Qay, Qaygat, Qıy, Qıygat, Qıyat, Qara-Qay ve Örüng-Qay şekillerinde de görülür.

2 — Tefsîri uydurma. Kâşgarlı'da یزغر Yazgar, yazıg+er. «Yaz» ismi «As» ile birleştiriliyor, ki olabilir. Bk. Not: 601a.

3 — Avşar sözünün mânâsı da uydurmadır. Bu kelime fikrimce Avcı+er'den geliyor. Tomaschek, «avış» kam demek derse de, bunu teyid eden bir delil görmedim.

4 — Kelimenin aslı için bk. Pelliot, **Campagnes,** 87-89; Kelime herhalde «bay»ın çoğulu. Başkurtlarda Baylar büyük bir kabiledir.

5 — Ha. X ve S'de mânâsının yeri boş; Diğer yerde böyle. İhtimal «Döger». dönmek kelimesinden geliyor zannedilmiş. D D Q'daki Duha da Duha—er olsa gerek. W. Henning bunu irani Tohar zannetmis. Fakat «Doh+er» ismindeki bir Türk kavmi, bir doğu İran kavmi üzerinde hâkim olmuş ve ismini vererek, bundan Tohar ve Toharistan çıkmış: Bulgar ve Bulgaristan gibi. Herhalde Döğer ile Tohar/duhar bir asıldandır ve tarihte, bilhassa Dicle üzerinde kalabalık olarak yaşayıp gelen Döğer kabilesinin adı iranca değildi.

6 — Özbekçede «qızuk» kelimesi, artist, sirk artisti demektir. Kabile isimleri esnaf teşkilâtı ile ilgili olduğundan Qızıq'ın sanatkâr mânâsı daha anlayışlı görünüyor.

7 — Kelimenin tefsiri uydurma. Bu hususta bk. Nemeth Gyula, KCsArchivum II. 345-351. İbn ül-Esir'de(X, 238) de geçer.

8 — Mânâsı uydurma. Bu kavim de Yağmalar gibi Uzakdoğu'da, Çin sınırlarında yerleşip kalan uruğlardandır. Qıtay/Kidanların Liao tarihinde bunlar Tu-tuku ismiyle, bir kabile olarak yâdedilmişlerdir (Wittfogel, **History of Liao,** p. 110: yine 320: Tu-lu-ku Turks).

9 — Bu tefsir belki doğrudur.

10 — Farsçaya tercümesi, türkçesinden bozuk olarak yapılmış.

11 — Bu isim çincede (Wittfogel, **History of Liao** p. 48, 89, 316, 322, 551) Ya-olı ve So-lı şekillerinden yazıldığından Yayırlı okunuşu doğrudur. Bunlar Hsi, yâni Qay aşiretinin altı kolundan biri sayılmış. [Ha nüshasında bu isim, sonradan Çayurlı veyâ Çapurlı şekline sokulmuş.]

12 — «Aş», ölülerin ruhuna veyâ mevlid gibi dinî merasimde verilen yemek. «Qarqın» belki de bu umumî yemeklerle ilgili bir ünvandır.

13 — Sam-Süyrek, Taşkent'in kuzeyinde, eskiden olduğu gibi, şimdi de Bıskent-Bısket tesmiye olunan kasabaya yakın bir geçittir. Burasını Babur da ziyaret etmiştir (**Baburnâme**, s. 122). Arap coğrafyacıları da (**Istahri**, 345; **İbn Havqal**, 523 ve **Hudud ül-Alem**, 24a) zikrederler: «Tiyenşan dağlarının güney yamaçlarında, sınırları Özgend yanında Khutlam ve batıda Sam Süyrek nam yer olmuştur.»

Yağma kavmi, Tanrıdağlarının orta kısmında, şimdiki Kırgızların oturduğu yerlerde, Karluk ve Çigillerle komşu olarak oturmuşlar. Bunlara Kazak destanlarında çoğul ekiyle «Aymavut» denilmiş. Daha sonra Kırgız ismi, hem Çigil hem de Yağma isminin yerini tutmuş. Önasya'ya da Kırgız ismiyle gelmiş görünüyorlar. O D'nın bu kavmi Çin/Hıtay (Kidan) sınırlarında yaşıyan bir Türkmen uruğu olarak göstermesi tarihe uygundur. Liao tarihinde bunlar Ya-oli, yâni Yayırlı ve Jen-mo, Yen-molı, Yang-mo yâni Yağma ve Yağmalı ismiyle zikredilmişler ve Hsi, yâni Qay aşiretinin altı kabilesinden biri sayılmışlardır (Wittfogel, **Liao,** p. 89, 110, 320, 351). 981 de Çin'den Beşbalık Uygurlarına gelen Çin elçisi Wang-yan-te bunları Sarırmağın batısında, Uranqay'larla birlikte görmüş ve isimlerini Yang-mo yazmış.

O D'nda bu Yağmaların bu taraf, yâni İran Türkmenleri arasında bulunmadıkları, hep Hıtay vilâyetinde kalmışlar dediklerini İslâm kaynakları da teyid ediyor. Müneccimbaşı, İmad Isfahanî'nin eserinden alarak şöyle der: Sultan Sencer'in Maveraünnehr'e girmesine kızan Karahanlılar doğuya doğru göç ettiler. Karluklar Ong Han'a gittiler ki, bu Ong Han Hıta, Hoten ve Yağmaların sahibidir. Hıtay küffar memleketinde, bu Ong Han'dan daha büyük ve düzgün askeri çok bir devlet yoktur. Karluklar bu Ong Han'a gelince onun şevketi arttı. O 700 000 askerle içeriye, yâni Maveraünnehr'e girdi. Sencer'in ordusu ancak 70 000 idi. Mağlûp oldu.» Bu hâdise 1137-38 de oldu. Nasr ibn Ali al-Huseynî de, Ahbar üd-Devlet al-Selcuqiye (Lahor tabı, s. 93) de, «Ong Han Hıta, Hoten ve Yağma sahibi idi; kâfir Türklerin en büyük padişahı idi» demiştir. Bu da İbn ül-Esîr'de الدعور lâkabı ile zikredilen Karahıtay hanıdır ki, Ong Ogur yahud Gur-Han denilmiş. Abu'l-Fadl al-Süstanî de On Han'ın ismini Gur-Han okumuş (M. A. Köymen, **Sencer**, s. 330-331).

Yağma ismi, Tonyuquq yazıtında «Yadhıgma» olarak yazılmış. Herhalde bu isim Yayıgma olarak da konuşulmuş ki, y-dh değişmesinde Yadhıgma şeklini almış. Bu kavim Milâddan Önceki zamanlarda Keşmir taraflarına geçmiş, ekseriyeti Çin-Hıta hududunda iken, Tanrı Dağları yöresine göçetmiş. Güney sınırları İlaq ile Fergane olmuş. Burada onlar, Karahanlıların esas kuvvetlerini teşkil ediyorlardı. Halbuki onlar, Milâddan çok evvel, Oğuz (belki Tunga Alp Er)in seferlerinde önce Gur/Ogur'larla birlikte Karlukların yanında Hindukuş dağlarında hâkimiyetlerini kurmuşlardı ki, bunu Orhun yazıları da teyid ediyor. Hatta bu kitap, Afganistan'da Eftalitler yerine, ancak Tinesioğlu Yadhıgma Han'ın memleketinden bahsetmiş. Herhalde bu kavim, hem güzel hem de çapulcu idi ki, Türk ve İran edebiyatında isimleri bu mânâda yer tutmuştur. Karluk, Halaç ve Yağma, Hind sınırlarındaki kuvvetli Gur memleketinin esas kudret kaynağı idi. Theophilactos da Gur-Ogur ismiyle bu kavmi ve Kanglıları belirtmiştir.

14 — Üç ok kelimesi, İbn ül-Esîr'de de geçer.

15 — Umumiyetle, kökü «bay» yâni zengin kabul edilmiş. Pelliot'ya göre «Bayan»dan, «dur» eki ile olmuş. Kıpçakça «dur» çoğul ekidir. Fakat «bay» yerine «bayan» daha ziyâde moğollarda kullanılmaktadır.

16 — Tamamiyle uydurma bir tefsîr. Kelime hiç şüphesiz «Sarıgur»dan geliyor. Bunlara sadece «sarı» da denilmiş; Köke-nor tarafları bunların ismini taşımış. Bugün olduğu gibi, tarihen de hep o tarafta yaşamışlar. Bütün tarihte Çin sınırlarında yaşıyan bu kabilenin dağılması için bk. F. Sümer, Oğuzlar.

17 — Bunlar uydurma tefsirler. A g 'daki «uluğ» da farsçasından almış.

18 — Peçenek ve Gecene aynıdır. Beşenk Afrasiyab'ın babasının ismi sayılmış. Tefsiri İndîdir. VIII-IX. yüzyıllara kadar hep Horezm'in batı kısmında yaşamış olan bu kavim, Eftalitler zamanında bir kısmı Gazne taraflarında yaşamış. X. yüzyılın ilk yarısında bir kısmı Yayık havzasında yaşıyordu; büyük bir kısmı Balkanlarda idi. Bunların ancak bir kısmı Beçne ismiyle Oğuz camiasına girmiş.

19 — Kelimenin tefsiri uydurmadır. Kelime daha Sakalar devrinde mâlum olan Yamar, aslı da «yam+er» Yam postacı demek olabilir. Anadolu'da da çoktular. Bazen Ayrum da denilir. Eymür aşireti, sonradan Yemar ismiyle de maruf olan bir Oğuz kabilesidir. Azerbaycandakiler için pek garib olarak ermenî asıllı oldukları iddia edilmiştir. Dağ ya-

...çlarında oturmak âdetleri olduğundan, evlerinin arkası toprak hizasında olurdu. Bu cinsten bu nevi evlere «Aymur ev» denilir ki. «götü gömülü» de denilir. Etnografyası çok enteresandır. O D'nda ilk Oğuz Hanları zamanında başvezirlikte bulunan kabilelerden sayılmış.

20 — Hizmetçi anlamındaki tefsirler indîdir. Bugduzman, Bogduz-aman, Hannâme destanında da bir Türkmen beyi olarak zikredilmiştir.

21 — Uydurma tefsirlerdir.

22 — A g'nin ala atlı tefsiri doğru. Bunlar VIII. yüzyıl başlarında Tibetçe yazılan Beş Uygur(Tuyuhun?) elçisi raporlarında da zikredilir.

23 — Tefsir muhakkak ki indîdir.

24 — Bu da uydurma.

25 — Tefsirler indîdir; Belki ülker yıldızının ismine bağlıdır.

26 — Bunlar indîdir. Silâh kınına, qınıq denilir.

585a — Kesilmiş atın hükümdar hisselerinden kalanı onikiye taksim edilirken, yirmidört uruğun hepsine, keza Oğuz olmadıkları halde bu uruğlar yanında kendilerine yer verilen ve bu camiaya bağlı bulunan kabileler de hissedar sıfatıyla yasada yer tutmuşlardır. Bu ise «yasa»nın ancak hâkim uruğları tutmayıp, bunların dışında kalanları da Oğuzlarla birlikte hissedar yaptığını ve tabakalar arasında bir ahenk temin ettiğini göstermek bakımından mühimdir. Bunun tam düzenli şekli R ş'de yoksa da, A g'de (st. 543-566) verilen bu listede, kurulan oniki örge(keçeden mamul küçük çadır)a yerleşen uruğlar, onların doğrayıcıları ve atlara bakanlar olarak bir bir sayılmışlardır.

S a ğ k o l 'da ilk ürge'ye Kün Han'ın büyük oğlu Qayı'yı oturttular. Sağ aşıklı iliği ülüş verdiler; Bayat onu doğradı, Sorqı atları tuttu. İkinci ürgede Alqa Evliyi oturttular. Sağ qar iliği ülüş verdiler; Qara Evli onu doğradı. Lâlâ atları tuttu. Üçüncü ürgede Ay Han'ın büyük oğlu Yazır'ı oturttular. Sağyanbaş'ı ülüş verdiler; Yaser onu doğradı, Qumı atları tuttu. Dördüncü ürgede Dodurga'yı oturttular. Sağ omcayı ülüş verdiler; Döğer onu doğradı, Mürdeşuy atları tuttu. Beşinci ürgede Yulduz Han'ın büyük oğlu Avşar'ı oturttular. Sağ uyluğu ülüş verdiler; Qızıq onu doğradı, Turumçı atları tuttu. Altıncı ürgede Beğdili'yi oturttular. Sağ yağrını ülüş verdiler; Qarqın onu doğradı, Qaracık atları tuttu.

S o l y a n d a 'ki birinci ürgede Gök Han'ın büyük oğlu Bayındır'ı oturttular. Sol uyluğu ülüş verdiler; Peçene onu doğradı. Qazgurt atları tuttu. İkinci ürgede Çavuldur'u oturttular. Solyanbaşı ülüş verdiler; Çepni onu doğradı, Qanqlı atları tuttu. Üçüncü ürgede Tağ Han'ın büyük oğlu Salur'u oturttular. Sol aşıklı iliği ülüş verdiler; Eymir onu doğradı, Qalaç atları tuttu. Dördüncü ürgede Alayuntlu'yu oturttular. Sol umacayı ülüş verdiler; Üregir onu doğradı, Tikin (Teke?) atları tuttu. Beşinci ürgede Tingiz Han'ın büyük oğlu Iğdir'i oturttular. Sol qarı iliği ülüş verdiler; Bügdüz onu doğradı, Qarlıq atları tuttu. Altıncı ürgede Ava'yı oturttular. Sol yağrını ülüş verdiler; Qınıq onu doğradı, Qıbçaq atları tuttu.

Oğuz Han'ın altı oğlunun asıl hatunlarından doğan çocukları yirmidört kişi idi. Kün Han onların her ikisini bir ürgede oturttu ve oniki bölük oldular. Bu onikisinden doğanlara «Yüzlük» dediler... Oğuz'ın adlandırdığı ve qumalardan doğan çocukları da yirmidört kişidirler. Bunların hepsini evin dışarısında oturttular. On ikisi at tutup oturdu, onikisi eşikte oturdu. Bu yirmidörtden doğanlara aymaq dediler... (st. 571-580). Türkmen camiası, oniki

yüzlük ve yirmidört aymakdan ibarettir. Yâni Türkmen tâbiri Oğuz tâbirinden daha şümullü bir mânâ ifâde eder. Bazen Oğuzlara Türkmen denilmeyip, bu tâbir Karlık, Halaç ve Kanglılara itlak olunur. «Lala» belki de «lolu» yâni çingene; «mürdeşuy»da ölüleri yıkayan gassal demektir. İsimlerin farsça olması, bu kabilenin İranlı olmasını düşündürüyor. Ölüyü yıkamak, galiba islâmiyetten önce de olmuştur.

587a — Oğuz destanında Oğuz Han'ın ordu teşkilâtına dair bir kısım da olmuş. Bunu R ş ve A g almamışlar; ancak Temürlü devrinde tesbit edilen O D'larının Uluğ Bey tarafından nakledilen parçaları arasında bulunmaktadır (BM nüshası, Add. 26190, vr. 20b-21a). Burada Tatar ve Moğollar arasında cereyanı tasvif olunan savaş faslında deniliyor: «Oğuz'un ordusu yedi kısma ayrılmıştı: Birinci kısma moğolca «bulcungar», türkçe «qaravul» denilir ki, ordunun büyük kısmının önünde bulunur. İkinci kısma m.(moğolca) «mangalay», t.(türkçe) «yeravul» denilir; arapça muqaddimet ül-çeyş karşılığıdır. Bunda atılgan genç askerler bulunur. Üçüncü kısma Olcay Han m.«brangar», t.«onkol» demiştir ki, arapça meymene'nin karşılığıdır. Dördüncü kısma Olcay Han m.«cuvangar» t. «sol-kol» demiş; arapça meysere'nin karşılığıdır. Beşinci kısım ordunun gözüdür ki, «qol» denilir ve «onqol» ve «solqol» arasında yer alır. Ordu başkumandanı ve tuğ/bayrak burada bulunur. Buna türkçe «yasav» denilir; arapça «qalb al-cîyş»in karşılığıdır. Altıncı kısma «küçünger» denilir ki, «qol»un arkasında yer alır; buna türkçe «cığdavul» bazen de «ökçe» denir. Yedinci kısım ise, moğolca «bustingar», türkçe «bukhtarma» denilen kısımdır ki, «küçüngar»ın tam arkasında yer alır. Bunların arapça karşılığı yoktur. İki ordunun karşılaştığı yere «qarşu» denilir. Yine askerî teşkilât nizamında «urun», «soigay», «savrum», «ünüş» ve «küşük» teşkilâtları da zikredilmiştir; lâkin izahat yoktur. OD'de «manqala» ve «keçele» zikredilmektedir ki, bunlar dokuzar bin kişilik büyük kısımlardır.

Burada Türk ve Moğol'un büyük ceddi olan Olcay Han'ın ordu kısımlarına yalnız türkçe değil, başta moğolca isimler vermiş olması dikkati çekiyor. Herhalde eski cedlerin tercihan moğolcayı kullandıklarına inanmış olacaklar. O D'da rasladığımız moğolca terim ve sözler sadece O D U ve R ş'e münhasır kalmamış, Ş. Yezdî ve Uluğ Beg, bu destanın doğrudan doğruya Moğolcadan farsçaya tercüme edilen rivâyetlerini görmüşlerdir. Zira Uluğ Beg'in nakillerinde terimlerin ilk önce moğolcası, sonra türkçesi yazılmıştır. Kim bilir, bir Moğol kavmi telâkki olunan Karahıtaylar devrinde, bu rivâyetlerin islâmî tesirlerden uzak uygurca, belki de moğolca rivâyetleri bulunmuştur. Uygur alfabesinin moğolcaya tatbikatının ancak 1206'da, Çengiz Han'ın Nayman ordusunu dağıttıktan sonra Naymanların uygurca yazan kâtibinden öğrendiklerine dair sözleri, güya o günden önce Moğollar arasında yazı bilen kimse yoktur mânâsına almak doğru değildir.

588a — Oğuz kabilelerinin yaylak ve kışlak yerlerinin taksimine dair satırlar, nüshalarda okunaksız yazılmıştır. Bunların nüsha farklarını ilâve ettim. Orada sağkolun yaylaları arasında Sayram zikredilmiş. Bu da ihtimâl Sayram nor gölü, yâni Cungar-Alatav'ın güney tarafları, Tarbagatay yöresi olabilir. «Qarabah», Azerbaycan'ın Karabağı mı?, yoksa daha başka bir yer mi bilinmiyor. Karaağaç da okunabilen bu yer, belki de O D U 'daki Karadağ'dır. Başkurt dağları el-Birunî'de de böyle dendiği gibi Ural Dağlarıdır. Kafkasya'nın karlı yüksek silsilesine «Buzdağ» denilmiş. Bu dağların kuzey Kafkasya'daki nisbeten alçak tâli kısımlarına «Karatag» denilmiş olsa gerek. Bozokların, yâni sağkolun kışlak yerlerinden Borsuq, yâni Kazakistan ortasındaki Borsuqnın Qum, Aktaq, Tamalmış ve Basarqum (belki At-basar bozkırı) olmak üzere Kazakistan'ın orta kısımlarını teşkil etmiş. Solkol, yâni Üçokların yayla yerleri Kürtaq, yâni Balhaş'ın kuzeyi, Almalık'ın Akdağı, yâni İle nehri kuzeyindeki veyâ güneyindeki karlı dağlar olmuş. Bunların kışlak yerleri ise, «Sengir» kelimesinin coğrafî isimlerde çok kullanıldığı Karatav, Karaçuk yaylaları olacak. Kaşgarlı'da burada Kencek Sengir ismi geçer. Üçok kabileleri zaten Sırderya havzasında ve Mangış-

lak'da bulunmuşlardır (Bayandır, Beçene, Bügdüz, Salur, Kınık ve Alayundlu gibi). Çengiz'in sağkol kabileleri dahi, batıya, İrtiş'a, Altaylara yöneltilmişti. Kendisinin en çok güvendiği Huşin (Uysun) aşireti de orada, Moğol Altayında idi.

593a — [Kün Han'dan sonra Dib Yavquy Han'ın tahta geçtiğinden bahsediliyor. Halbuki Kün Han'ın yukarda zikredilen oğulları arasında böyle bir isim yoktur. Bu bakımdan R ş'nin bu kaydı dikkati çekiyor ki, zaten metinde de bir karışıklık vardır. A g ise, bu hususta daha açık ve doğru yazmıştır. Orada Kün Han'dan sonra Qayı Han tahta geçmiş ve 23 yıl padişahlık etmiştir. Bundan sonra Dîb Yavquy Han gelmektedir. Burada R ş bir kısım yeri atlamıştır.]

593b — «Dhib Yavquy» için «kendi ecdadının ismini verdi» sözü ile, bu lâkabın Olcay Han tarafından Oğuz'un dedesi Dîb Yavquy Han'a verilmiş olduğu (st. 7) kasdedilmiş, Yâni bu ünvanın Oğuz'dan önceki zamanlarda da kullanılmış olmasına işâret edilmiş.

595a — «Ulad», Salur beyinin oğlunun ismidir ki, ilerde (st. 737 de) A g 'de Mur Yavı Han diye geçen padişahın R ş 'deki isminin başında da görülecek.

596a — İslâm devrinde ancak Sırderya havzasına münhasır kalan Oğuz Devletinin ilk zamanlardaki sınırı böyle «Güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar» adeta bütün dünyayı kaplayan bir devlet olarak tavsif olunmuş.

597a — «Göç vermek», yâni aile ve mallarıyla toptan göç edip, istenen yere gideceklerini anlatır. Yâni güç, kuvvet anlamında değil. Ailemi, mal-mülkümü sana emânet ediyorum, sen nereye göç edersen ben de ailemle oraya giderim demektir.

602a — Yazar Mevlâna'nın oğlu Veled'in bir şiirinde, hem «yazar» kabilesi ismi ve hem kâtip manasına karşılayan bir kelime olarak zikredilmiştir. Oğuz hanlarının veziri sıfatiyle yazar-kâtip bu kabilenin okur-yazarlı olduğuna delâlet edebilir. Fakat bu isim Kaşgarlı'da «yazgar» bazen de «yazığ+er yazıldığından bu isim «As»ın başka bir şekli olan «Yazıg»dan gelmiş olabilir. «Alan» da Alan kavim isminden geliyor. Alan kavmi, daha Hunlar zamanında «Alan» isminde Hun eşraf kabilesi olarak Çin kaynaklarında zikredilmişlerdir. Bence As, Az, Yaz, Yazıg ve Alan Türklerle, tarihte bizim bilemediğimiz bir devirde karışan bir kavim ismidir. Azgış yahud İzgiş de böyledir.

602b — X ve S'de اوولان. yâni Uvlan, Ha ve P'de بولان. Bulan. Hazarların Bulan isminde bir Hanları mâlumdur.

602c — Döger ismini W. Henning Tokhar'ın türkleştirilmiş şekli zannediyor. Firdevsî'de «Tukhar» bir Türk kahramanının ismidir. O D 'da ise bir Oğuz kabilesi adı. Cenkşi, Marquart'ın anlattığına göre çince; vakanüvis demek olan «çang-şi»den geliyor (**Komanen,** 167; Pelliot, **Campagnes,** 77-92'ye göre bunun Altaî çoğul edatı ile «Çeng-şiut» şekli de olmuş; keza bk. Hilda Ecsedy, **Old Turcic titles of Chinese origin,** Acta Orientalia, XVIII, 1-2 (1965) pp. 83-91). Batı Türkistan'daki Oğuz kabileleri arasında çince isim ve ıstılahlar, meselâ Yağma, Kimäk, Salur ve Tatarlarda olduğu gibi, uzun zaman Çin hududunda bulunarak orası ile temasda bulunmalarından ileri gelmiş. Nasıl ki Kore dilinde, bu dilin türkçe ile tarihten önceki devirlerden devam edegelen teması gösteren deliller vardır. Herhalde Alan ve Dökerler, aryanî kavimler ise, onlar Uzakdoğu'ya gitmeden önce Batıda Türkler

arasında uzun zaman berâber yaşayıp türkleşmiş bulunuyorlardı. Sonraları bunlar bir Oğuz Hun kabilesi olarak tekrar batıya geldiler. Döğerlerin burada zikredilen Dürkeş, Taş-bek ve Balgu-bek gibi isimleri halis türkçe kelimelerdir. Halbuki Toharların Tokharistan'da yaşıyanları, ayrı bir İran şivesi konuşuyorlardı: hattâ onların dilini Türkler edebî dil olarak kullanmışlardır. Bunlar İran ve Türk kavimlerinin temasları tarihinin içine dalınamıyacak derinlikleridir.

602ç — Bulan(Uvlan). A g 'de: Arlan; Taş-bek: Başıbek; Bilgu-bek: Tülü(Qulu) Hoca da Qabil hoca olarak geçiyor. [Bu isimlerden «Taş-bek» şeklinde okuduğumuz adın üzerinde biraz durmak icab ediyor. Zira nüshalarda noktasız olarak باس بك şeklinde yazılan bu ismin okunuşunda akla ilk olarak «Taş-bek» geliyor. Fakat «As» kavim ismini hatırlatan «Yas-bek» okuyuşu da mümkündür. Nihâyet Türkler arasında «Yaş-bek» isimle birçok şahsiyetin bulunduğunu gözönüne alarak bu ismin «Yaş-bek» de olabileceğini kaydedelim. Ebülgazi yukarda da dediğimiz gibi bu ismi «Başı-bek» şeklinde kaydetmektedir.]

608a — Nüshalarda ادن الملاك ve كماك şekillerinde yazılan bu ismin ilk yarısını «on», diğer kısmını da Kimäk okuyabiliriz ki, «On Kimâk» olabilir. Ayrıca Yemekân da olabilir ki, Yemäklar demek olsa gerek. F. Sümer de (**Oğuzlara ait destanî eserler**, s. 370) bu şekli kabul etmiş. كيماك yazılan ismin كيمال şeklinde yazılışı, Handmîr'de de Yezdî'den naklen aksetmiştir (Habib al-Siyer, I. 5). Fakat bu «Yemekân» kelimesinin «kuvvet sahibi» şeklinde tefsir edilmesini anlıyamadım. Bunların doğudaki «Tatarların baş karargâhı: بنكاه تاتاران » olmuştur (Gerdizî, 83). İhtimal Çin kaynaklarındaki Ko-mo-xi bunlardır ki, kardeşleri olan Ulberliler ise Edil mıntıkasına hicretlerinden (XII. yüzyıl başlarında) önce, Çin'in kuzeyine bitişik Yehol mıntıkasında bulunuyorlardı (Marquart, **Komanen**, 114). Kimâklerin esas kuvvetleri Altaylarda kalmış, fakat Ptolomaios ve Plinus onları Kafkasya ve Sırderya taraflarında da zikrederler (Z. V. Togan, **Giriş** (1970) s. 41, 159-162). Oğuzlar gibi Kimâk ve Kıpçaklar da çok eskiden Ortaasya, Uzakdoğu ve Doğu Avrupa'da çok dağınık yaşamışlar. O D 'de Yemek/Kimâklerin memleketi «doğunun uzak bir yerinde» gösteriliyor. «On Kimâk» On Tiele/Tölös demek gibi olabilir. Yoksa Kimâkler Gerdizî'ye göre yedi kabile idiler.

613a — Nüshalarda الس اوقلی اولسون ve Ha'da الاس اوقلی اولسون şeklindedir. Son kelimeyi şâyet اویسون kabul edersek, Uysun âşiretinden Alıs Oqlı olacak. Çünkü bu gibi birleşik isimlerden birisi, çokluk bir kabile ismi oluyor. [Dede Korkut'da Okçı isimli bir şahsiyet vardır ki, aşağıda ismini Öksi okuduğumuz, fakat Dede Korkut'da Ense diye okunan isimle aynı olması muhtemel şahsın oğludur. Diğer taraftan bu ismin «Ulaş oğlu olsun» veyâ «Ulaş oğlu Uysun» olabileceği de akla geliyor. Zira bazı yerlerde gayın ile kâf birbiri yerine kullanılmıştır.]

616a — Bu isim nüshalarda okunaksızdır. Burada ve st. 623 de türlüce yazılmış. X ve S nüshalarına göre بار دوده كرنجوك ; Ha'ya göre de قردده كرنجوك yazılmış. Son iki kelime muhakkak ki Dede Kerencük. Ancak ilkî pek belli değil. Ha'ya göre, ki diğerleri bunu azçok destekliyor, Qaru okumak kabil. Yahut mânâya daha uygun olarak Bayat okumak imkânı da vardır. Bu takdirde Bayat Dede Kerencük oluyor ki, zaten 623'de Dede Korkut'dan bahsedildiği için mânâya da uygundur. A g 'de (st. 659 ve dev.) şöyle diyor: «Dib Baquy Han'ın ulu beğleri Yazır Elinden Alan ve Arlan, Düker Elinden Çekes, Bar-

bek ve Biygu-bek, Bayındır Elinden Kabil-hoca... Oğlu Quzı Yavı Han'ın kengeş beyleri Eymir Elinden Kerüncek, Salur Elinden Tabaq(Bataq), yine Salur'dan Enkeş'in oğlu Otkan ile onun da oğlu Kul-Sarı.» R ş 'de Damqaq yazılan Tabaq(Bataq) olmalıdır. Bizim karışık isim ile, sadece Kerüncek benzemektedir. Mahmud Bayatî'de de Korkut ve kardeşi Krnçük geçmektedir.

618a — Bu «İnalsır Yavquy Han», Gerdizî'de ismi geçen ve 766 tarihinde Göktürklere karşı isyân eden ilk Karluk hükümdarı «İlmalsın Cebguye» olacakdır.

621a — Burada cümle karışmış. «Ala atlı as donlu»nun mânâsını, «Ala atlı kiş derneklü»nün karşılığı zannetmiş. Fakat st. 637 de oğlunun adı Ala atlı kiş derneklü olduğu tasrih edilmiştir. A g de bu teferruat yoktur.

623a — [Yukarda, not: 616a da bahsi geçen isim veyâ isimler burada tekrar geçiyor. Fakat tek şahıs olarak kabul edilmiş ve o da «Korkut»la bağlıdır. Burası ve aşağıdaki Korkut'un kerâmetleri ile ilgili bahisler A g 'de şöyle geçmektedir: (st. 727): «Qayı Kara Hoca'nın oğlu Qorqut Ata, Salur Enkeş ve Ava Şaban Hoca başta bütün Oğuz Eli toplanıp Qayılardan İnal Yavı'yı padişahlığa getirdiler. Veziri Qorqut Ata idi ve o ne dese İnal Yavı onun sözünden çıkmazdı. Korkut Ata'nın kerâmetleri çoktur. 295 yıl ömür sürdü, üç padişaha vezir oldu.» Anlaşılıyor ki burada ve st. 616 da geçen isim, Dede Korkut'u göstermektedir. Hemen altta «Bu Korkut» diye başlayarak bilinen birisinden bahsetmesi de bunu gösteriyor.]

626a — Bu da «Dede Korkut» hikâyeleri demektir ki, R ş bunları ayrıca bahiskonusu etmek istemiş; fakat eserinde bulunmuyor. Nasıl ki Uygurların tarihini ayrıca kitabına alacağını yazmışsa da o da kalmış.

629a — A g bu Erki'yi, Doylı Qayı Yavı'nın kardeşi göstermiş; Fakat R ş 'den anlaşılıyor ki, babası Yabgular sülâlesinden değildi. st. 648 de ismi Köl Erki Han diye yazılan bu zatın adı, İbn Fadlan'da Oğuz yabgusu yardımcısı Kudherkin (Kâşgarlı'daki Kölerkin, I, 99) dir. Barthold «Köl», «Çöl» hattâ «Çor» kelimelerinin aynı asıldan olup, dialekt farkı olduğunu izah etmiştir.

631a — [Burada Erki'nin büyük aş verdiği Sır Yavquy'a ait kayıtlar, Göktürk kitâbelerinin ifâdesini hatırlatıyor. Marquart'ın «Sır Yabgu» olarak bildirdiği, İslâm ve Bizans kaynaklarınca İstemi'yi ifâde ettiği ileri sürülen kelime ile bu isim ve bu ifâde, Oğuz Destanının ilerde daha sıkı tahlil edilmesi gereken kısımları olmalıdır.]

633a — Burada metin ilk bakışda anlaşılmıyor gibi. Fakat A g 'deki rivâyetle karşılaştırılırsa bu sözler daha açıklık kazanıyor. Zira Ebülgazi'ye göre Duylı Qayı Han'ın Korkut'dan başka iki «inaq» beği vardı. Biri Bayındır Bekdez ve diğer biri İğdir'den Dünke'dir. Şu halde bizim metinde «her ikisi» diye zikredilen bu iki inaq beyi olmalıdır. Reşideddin'de bu beyler aynı zamanda «divan büyükleri» olarak adlandırılıyor. Fakat A g daha ilerde bu hâdiseyi, Korkut'la halkın konuşması olarak anlatıyor. A g ile R ş arasındaki bu farkın içine girmek niyetinde değiliz.

633b — [Tuman, bugün de Anadolu'da körduman olarak sis mânasında kullanılmaktadır. Bazı nüshalarda Tevuman diye harekelendiği için Mao-dun'un babası Tou-man'ı hatırlatıyor. Muhakkak ki, Türklerde Tuman diye isimler çok olmuştur.]

634a — Metinde geçen «Qorqut» isimleri S nüshasında umumiyetle «Qorqub» yazılmıştır; Nasıl ki «Semek Ayyar»da da (I. cüz 2. s. 212) böyledir.

640a — Tuman Han'ın hayvan dillerini bilmesine dair hikâye için bk. K. Jahn, JAH, Wiesbaden, I, (1967) p. 45-63.

673a — Aqlı geçidi, belki de Tiyanşan dağları sahasında, Ile havzasına yakın yerlerde olmuştur. Destanın aslında Köl Erki'nin zamanı da Külenk ile bağlı olmuş olacak. Bizim nüshalarda bu yok.

689a — Ayne(İne?) Han A g 'ye göre Afşar Hanı idi. [Fakat oğlunun Uje adı, Kırgız hükümdar ünvanı A-je'yi hatırlatıyor. Aje bilhassa, 840 larda Uygur devletini yıkan Kırgız hükümdarı olarak zikredilir.]

719a — Metinde «diğer evlerle birlikte»; fakat bu başka yerlerdeki gibi «diğer evlerin önünde» olacak.

720a — [Burada metnin X nüshasında « اروق » tâbiri geçtiği halde, diğer iki nüshada, S ve Ha « شموب » denilmektedir. Bu acaba Reşideddin'in iki ayrı telifini mi işâret ediyor?]

728a — وغميشى , atları eğerleyip gitmeye hazırlanmak. Bk. Doerfer, I, 271-272.

737a — «Uladmur» ismi, A g de sadece «Mur» olarak geçiyor. «Ulad» ismi de, st. 595 de ayrı bir şahıs ismidir.

737b — [Ha nüshası dışındaki R ş metinlerinde, bundan sonra Arıqlı Arslan Han'ın isminin başına kadar, Ha ya göre tam bir satır atlanmış. Bundan Ha nüshasının diğer nüshaların çoğuna esas olduğu anlaşılıyor. Bu kısım olmaksızın Arıqlı Arslan Han'la Qara Alp aynı şahıs gibi gözüküyor ki, A g 'de de böyledir. Hatta Arıqlı Arslan Han'ın oğlu Alp Tavgaç A g 'de Qara Alp'ın çocuğu gösterilmekte, savaşta ölen bu zatın yerine meçhul bir Qara Han Oğuz tahtına geçmektedir. Anlaşılıyor ki A g, R ş 'nin bu eksik satırlı bir nüshasının mâlumatına dayanan bir rivâyeti nakletmiş.]

738a — [Ha nüshasının ihtivâ ettiği mâlumatın farkına varıp varmadığını kesinlikle bilmediğim merhum hocam, Jahn tercümesinde bu iki şahsı ayırmıssa da, aşağıdaki notunu yeniden tanzime vakit bulamamıştır. Zaten verdiği geniş bilgi, şimdi daha kesinlik kazanıyor.] K. Jahn (JAH, I (1967), p. 58-59), Qara Alp Arıqlı'yı Uygur Hanı olunca, Oğuz olamaz zannetmiş. Halbuki sülâle mensupları türlü kabileye hanlık eder ve o kabilelerin hanı sayılır. Bu Karahanlılarda da Çengiz evlâdında da böyle idi. Aşağıda st. 747 de eskidenberi böyle olduğu anlatılıyor; yâni bunlar eskidenberi Uygurları idâre eden hanlardı.

Ag'de ise şöyle anlatılır: Qanlı Yavlı'nın iki oğlu vardı. Büyüğünün adı Mur Yavı, küçüğünün adı Qara Alp Arslan. Öleceği zaman yurdunu ikiye böldü. Türkistan ve Yenikend'i Mur Yavı'ya, Talas-Sayram taraflarını Qara Alp Arslan'a verdi. Bir nice yıl sonra da Kara Alp Arslan ağabeyine isyân eder (st. 848-852).

Ahmed Yesevî menakıbında (Hadiqat al-Arifin, Kâbil kütüphânesi nüshası, vr. 255) hicrî ikinci yylarda, Peygamberden sonra 2. ve 3. batınlarda Türkistan'da islâmiyeti yayma yolundaki mücâdeleler sırasında Fergane'de Akşitler, Kâşgar'da «tersa», yâni hristiyan ya-

hud budist Muynuzluk Buğra Han hâkim olduğu, onun yerine geçen Arıqlıg Tafgaç Han'ın Almalıq ve Kayalık şehirlerini müslüman kıldığı, Quzu Balıg yâni Balasagun'da Kılıç Kara Han'ın, aynı mıntıkada Sarıgbalık şehrinde oğlu Erbüz Karahan'ın hükümdar olduğu ve bunların hristiyanlığı bırakıp müslüman oldukları zikredilmiştir. Aynı zamanda manihâizmin de yayılmakta olduğu bu devirde (VIII. yyın son yarısında) Bağraşgöl mıntıkasında Ezel (yahud Erk, yâni Bügür'de) de manihaizmi yayan rahiplerin Hanlar üzerindeki nüfuzlarından Gerdizî bahsetmektedir (Barthold neşri, s. 90, st. 10-11: manihâî ve Denaverî tabiblerin Quritekin'i tedavî etmeleri kıssası).

İşte bizim O D 'de zikrigeçen Arıqlı Arslan Han ile oğlu Tavgaç Han'ın Yesevî menakıbında adı geçen Arıqlıg Tafgaç Han ile münâsebeti açıkdır. «Tersa» ismi hristiyan ve manihailer için kullanılan bir tâbirdir. Uladmur Yavqu'nun karargâhı ve mühimmat üssü Sayram'da, Arıqlı Arslan Han'ın merkezi Talas'da olmuş, savaş da Talas mıntıkasında cereyan etmiş. Buralara hâkim olan kavim Uygurlarmış. Uladmur Yavqu Qayı hanları neslinden idi ki, bu nesil onunla kesildi.

Buğra Hanlar Uygur, Gerdizî'ye göre Tokuzoğuz hanları idi. Manihaizmi kabul eden bu Quritekin idi. Gerdizî bunun Erk'de Tokuzoğuz Hakanı olan ve savaşta öldürülen kardeşinin adını açıklamamış. O D 'de ise onun ismi El-tekin. İşte bizim O D bu hikâyesi ile tam bir tarihî hâdiseye temas etmiş bulunuyor. Yâni Tokuzoğuz ve Oğuzlar arasında hristiyanlık, manihaizm, budizm ve islâmiyetin mücâdele halinde olduğu bir devrin hatırasıdır. Yesevî menkıbesi bu zamanlar burada hakim kabileler olarak Qanqlı, Qay, Beğdelilerden bahsetmiş. Beğdeli ismiyle XII. yüzyıl Horezmşahları ve onların Sırderya havzası işlerine karışmaları anlatılmıştır. Buna dair «inşa» defterlerinin kayıtlarını Barthold kısmen neşretmiştir (**Turkestan,** I, metinler, s. 23-47; 73-80 ve Reşid Vatvat'ın Tahran'da neşredilen münşeatı). Qublandı destanı, buralarda vaktiyle çok kalabalık (s. 70: minsan, alın Qıyat köp quşun) olan Qay/Qıyatlar için (Moskva 1957, s. 41, 47) «keçegi ketgen köp Qıyat» tâbiri ile bu Qıyatların buradan Horasan taraflarına gitmiş olduklarını, reislerinin Ahmed Yesevî'ye yâni müslüman Salurlara düşman olan Qaraman ile Aqman olduğunu Kara-Kıpçaklar ile müttefik olduklarını zikretmiştir. Fakat buradaki Türk ahalinin çoğunluğu hep Yağmalar ve Karluklar idi. Karahanlılar zaten «Buğra» lâkabını taşımakla Yağmaların hanları idiler (Barthold, **Turkestan,** I, s. 20). Fakat Uygur-Tokuzoğuzların merkezleri daha Talas, Balasagun, Erk/Bügür mıntıkasında idi. Beşbalık'da yerleşen manihaist Quritekin idi. Horasan'a geldikten sonra Qayılar da müslüman olup, Salurlarla birleşmiş idiler. Fakat Kazakistan'daki Kıpçaklar ki, Kublandı destanı onlarındır, Qaylar hakkında «keçeği kitgen» yâni dün bizden ayrılıp gitmiş olan kalabalık Qıyat diye daima hatırlamışlardır.

739a — [Sayram şehrinin bu çağdaki önemini «Saryam Şehri Tarihi» adlı risâleden anlıyoruz (Taşkent 1884): Ol vaqitde Saryam'da on ming timurçi, on ming etükçi, on ming sabunhâne bar idi (s. 18).]

746a — Alp Tavgaç için bk. yukarda not: 738a.

748a — [«Bilik» okunacak şekilde yazılan bu kelime, herhalde bilgi, mâlumat hatta mektup mânasında değildir. Bu kelime «beläk» şeklinde yazılan ve hediye, armağan mânasına gelen türkçe kelime olmalıdır. Metinde iki yerde geçiyor ki, türkçe olduğu için aynen koruduk. (Kâşgarlı, **Dizin** s. 81-82; A. Caferoğlu, **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü,** s. 42; **Drevnyetyürkskiy Slovar,** s. 93)]

753a — [Burada metin biraz izah edilmek icâb eder. Zira bazı karışıklık olduğu zehabını uyandırıyor. St. 736'da Tiken Bile Er Biçken Qayı Yavquy Han'dan bahsedilirken, 90 yıl padişahlıktan sonra «babası»nın vefat ettiğinden bahsedilir. Bu tâbir X ve Ha nüs-

halarında var, S nüshası, herhalde anlayamadığından yazmamış. Nasıl Qayı Yavquy Han babasının sağlığında tahta geçmişse. Uladmur Yavquy Han da öyle olmuş olacak. Zira st. 750'de Uygurlara karşı seferinden sonra paytahtına döndüğünde «babası»nın toy verdiğinden bahsedilir. Bunu önceleri «kardeşi» olarak anlamak temâyülünde idik. Fakat yukardaki kayıt yanında, aşağıda st. 753'de «babası»nın öldüğü zikredilmiş. Keza kardeşi Kara Alp da, babasını sağlığında görmüş. Metin, herhalde farsça mütercimin meseleyi anlayamamış olduğundan dolayı, biraz açık değildir. Muhakkak burada, kendi hayatlarında oğullarını tahta geçiren faziletli Oğuz Yabguları anlatılmıştır. Belki de çifte krallık mevzubahisdir.]

756a — «Babası» Tiken bile er biçken Qayı Yavqu Han olacak. Demek bu savaş sırasında Qara Alp adındaki bu çocuğu Urçe Han'ın adamları götürmüş oluyorlar. Sonra o dönüp geliyor ve babasını hayatta görüyor. A g'de bu biraz farklıdır. Şöyle anlatılıyor: «Mur Yavı'nın hatunlarından oğlu yoktu. Urçe Han Oğuz Elini bastığı sırada bir kadını götürdü ve birkaç gün baktıktan sonra geri gönderdi. Kadın yurduna döndükten sonra «Mur Yavı Han'dan hamileyim» dedi. Birkaç ay sonra da bir oğul doğurdu, adını Qara koydular» (st. 869-872). R ş'de bu oğlan harp esnasında beşiği ile çalınmış ganimet olarak götürülmüş; sonra dönüp babasını hayatta görmüş. R ş 'deki «babası» A g'deki «Mur Yavı» Han olsa gerek. R ş ise bu zatı, Uladmur Yavquy'un kardeşi göstermiştir. Fakat herhalde Yavqu'lar hanedanı burada kesilmektedir. Buradaki Uladmur ismi de «Ulad» ve «Mur» kelimelerinden terkîb edilmiş görünüyor. Yoksa slavca Vladmir vs. isimlerden gelme değildir. Altınordu devrinde Rus knyazları Vladmir' v.s. slavca isimler Türklerce Alatimir şeklinde söylenmiş (Pelliot, Horde d'or, 151-153).

761a — Tekin kelimesi için bk. Doerfer, II, 538-540; Qorı Tekin'in ismi A g'de Qozı yazılmış. [Bek-tekin ismine, Hudud ül-Alemde, Toguz-Oğuz ülkesinde bazı köylerin ismi olarak, doğrusu sahibi olarak tesâdüf ediliyor: Minorsky tercümesi, s. 95, 274: Qorı Tekin ve bu tekinlerin diğer münâsebetleri için bk. Not: 738a. Bu Tekinlere ait bilgiler tekrar toplanmak icab eder.]

764a — «Buğra-han aşı» Kâşğarlı'da ve diğer kaynaklarda zikredilmiştir. Bk. F. Sümer, **Oğuzlara ait destanî mahiyetteki eserler,** AÜDTCFD, XVII. 3-4. 1959. s. 376.

765a — Buqra Han'ın karısının adı. ilk geçtiği yerde Bâyır. ikinci geçtiği yerde, (st. 777) Bânû şeklinde kaydedilmiş. Ebülgazi'de Baber diye zikrediliyor.

778a — Emîr Künce ki, moqaddem i umera; bu son tâbîri «Beylerbeyi» ile karşıladık. A g'de «Avşar İlinde Egrence»nin kızı ile evlenir. Bu son kelime ارکونجه veyâ ارکوکچه olup, Manas destanında da gelir.

780a — Annelerin dizine baş koyup, bit ayıklamak adeti, Anadolu'da ve Başkurtlarda da vardır. Bit olmasa da anneler tırnaklarını çıtırdatarak güya bit öldürüyormuş gibi, oğullarını uyuturlardı. Bunu kendi küçüklüğümde çok görmüştüm. Bu, eskiden Türklerde en tatlı hürmet ve muhabbet ifâdesi idi.

790a — Yukarda, st. 774 de geçen isim burada daha, tam olarak zikrediliyor: Antlıq-anda yâni yeminli dost demektir ki, Çengiz tarihinde de görülür. [Ha nüshasında Saruqıl Baş olarak harekelenen bu isme Dede Korkut'da da tesâdüf ediliyor: Kazan'ın yanında Kılbaş diye birinden, XII. boyda bahsediliyor ve Kazan'a, kardeşinden de yakın bulunu-

yor. Fakat II. boyda Eylek oğlu Sarıkılbaş Kazan'ın evini korumak için savaşırken şehid düşer]. Keza Saruqılbaş ismi, Kâşgarlı'da zikredilen (I, 474, 475; 111.80) Kulbak ismini hatırlatıyor. Bu zat Balasagun dağlarında, yâni Buğra Han'ın yaşadığı-sahada yaşıyor, kayalara beyaz yazarsa siyah, siyah yazarsa beyaz olup çıkarmış. Gerdizî'de bu zat, sadece Quritekin'in dedesi ve manihaist olarak zikredilmiştir.

797a — «Dev Kayası» sadece efsânevî bir isim olmayıp Buğra Han'ın oturduğu Çu havzasından iki aylık mesâfede bir yer olacak. Belki de Yenisey Kırgızları ve şimdiki Yakutların memleketidir. Nasıl ki Yakutların en kuvvetli kabilelerinden biri «Qoru»lardır. Yakut rivayetlerine göre Qorular evvelce Çin hududunda imişler (A. Okladnikov, **Yakuty**, Moskva, 1955, s. 359). Yakutların Kangalas aşireti gibi bu Qoru'ların reisleri Tığın, yâni Tekin olmuştur. Nüshalarda Endek veyâ Endel yazılan yer de bu Dev Kayası ile ilgilidir. Bu Dev Kayası belki Hind sınırlarında olmalı.

801a — Burada mânâ karışıkdır: جازه ره نوردهاموار pek anlaşılmıyor.

808a — Cümlede bir eksiklik vardır. Fikrimce şöyle olacak:

سواری برا سبی بوز نشته مقودی سیاه داشته و مو (قوطاس) میان بر سینه اسب بسته

yâni kırata binen bir atlı, yedek atı siyah ve atın boynunda bir siyah boyuncuk asılı. Sonraki satırda ise siyah atlar ve kır yedek atlar zikredilmiş. Burada bahsedilen zencîden, eski Türk hanlarının saraylarında siyah zencîleri istihdam etmeleri adeti anlaşılıyor. Eserin türkçe aslında «boyuncuk» olmuş, بونجق ancak onu مو ile tercüme etmiş olsalar gerek. Hükümdar atlarının baş süslerine Ruslar «soltan» demişler; bugün bizde çoğunca qutas denilmiştir; Ruslar da «bobolev kutaz» demişler. Bu kutaslar beyaz ve siyah olmuş ve «çekme» denilen en yukarı kısmı gümüşten veyâ bakırdan yapmışlar (P. Savvaitov, **Opisaniya starinnıx russkix utvarey,** Petersburg 1896, s. 15-16). Yakutistan'da Lena nehri sahillerinde kayalara tersim edilen «bobıl» yahud Argamak atlarının başlarında «sultan» — sorguç ve beyaz boyunçuk — kutaslar tersim edilmiştir (Okladnikov, **Tyürkologiçeski sbornik,** I, 1951, s. 145). Eski Skitlerde, Göktürklerde, Selçuklular ve Çin'de atları bunlarla süslemişler (S. Oswald, **Histoire des arts de la Chine,** III, 1930, taf. 93).

817a — Burada Sarukulbaş, Tuman Han gibi, hayvanların dilini bilir gösterilmiş.

822a — [«Bulgaq», karışıklık, felâket, bozgunluk anlamında bir türkçe kelime. Kâşgarlı, I, 467; Drevnytürkskiy slovar, 122, 123; **Doerfer,** II, 317-320].

829a — Bu şiir Purandok isimli Sasanî kraliçesine ait bir kıssadır; Şehnâmede değil, ona nisbet edilen eklerde (Brokhim nesri XVII, 12-19) bulunuyor. Üvey oğluna göz koyan kraliçe ile ilgisi yok. Yalnız bir kadının azab vererek bir kadını öldürmesinde azılı taydan istifâde etmesini tavsiye eden bu parçayı R ş buraya almış. Yâni parçanın asıl Oğuznâme ile ilgisi yoktur (Broxim neşri, Tahran, 1314, III, 258).

Bu Qorı Tekin hikâyesi, yâni üvey annenin üvey oğlunu yoldan çıkartmak ve kendi tuzağına düşürmek hikâyesi birçok milletlerde vardır. Bu Qorı Tekin'e tamamen benzeyen şekil ise Hind hükümdarı Asoka'nın oğlu Kunala için söylenmiştir: (Bk. G. M. Bongard, Levind and O. F. Volkova, **The Kunala Legend,** Calcutta 1965). Buna dair diğer eserler bu kitabın mukaddimesinde zikredilmiştir. Burada Kunala'nın oğlu Samprakì'nin hikâye-

leri de vardır. Qorı Tekin Cuveynî'nin Orhun havzasına bağlı olarak zikrettiği Uygur menşe efsânesinde ve Gerdizî'nin Şarkî Türkistan'da Tokuzoğuz hanları İltekin ve Qortekin'e ait hikâyelerde geçmektedir. Hikâye Uygurların daha Orhun havzasında iken manihaizmi kabul ettikleri zamana ait gibi gösterilmesine rağmen çok eskidir. İhtimal Gur ve Uygurların, bu hikâyede anlatılan çok eski zamanlarda Hintlilerle temas ettikleri zamanlarda meydana gelmiş olabilir. A g de üvey annenin Avşar Beyinin kızı olduğu tasrih edildiği halde, Qorı-tekin'in ejderhaya gönderilmesi yoktur. Kadının aleyhinde şahitlik edenlerin de Avşar kabilesine mensup diğer kadınlar olduğu anlatılmıştır. Yâni bu hikâyenin Türk rivâyeti, hayata çok bağlı olmuştur.

831a — Bu isim nüshalarda اوبناق şeklinde yazılmış.

831b — Bu mevki, Arap coğrafya kaynaklarında Kûlân şeklinde yazılmıştır ki, bugünkü Türkistan-Sibirya hattının Tartı istasyonu civarındadır (W. Minorsky, Hudud al-Alem, 354-358). Burası Arap coğrafya eserlerinde Karluk veyâ Türkmen padişahının paytahtı olarak anlatılmıştır.

833a — Suvar vilâyeti, ülkesi, bu İsbicap ve Otrar taraflarında zikrediliyor: Bk. İbn Fadlan, s. 203-208. Buradaki Sâberân mevkii de eski Arap kaynaklarında zikredilir, ki Sabirler demektir. Demek bu kavim Sırderya havzasında hem Suvar, hem Sabar şekillerinde tanınmıştır. Ahmed Yesevî menakıbında bu Suvarları şeyhe muhalif bir kavim sıfatıyla ve Suvarcıq ismiyle zikredilmiştir. Bir de burada «Xazeran» şeklinde bir coğrafî isim de geçiyor. Demek Hazarlar Volga havzasında olduğu gibi, Sırderya havzasında da hem Hazar, hem Sabar ismiyle adlandırılmışlardır. Horezmde bunlar «Subarlı» ismi ile maruf olmuşlardır.

833b — [Ha nüshasında böyle. X ve S'de ise küstah denmiş; fakat aslı inaq olmalı. Zaten aşağıda hacíblerle beraber inaqlardan da bahsediliyor.] Abbasî halifeleri hizmetinde olan bir Türk beyinin adı اناج idi. Karahıtay ve Moğollar devrinde «Tayangu» olarak geçer. Bu istilâh Kâşgarlı'da da vardır. Bu lâkâpların ifâde ettiği mânâlar arasında herhalde farklar vardır ki, bunlar kesinlikle pek belli değil.

838b — [Bu hatunun ismi Bal okunacak şekilde yazılmış gibi. Fakat Mal da okumak imkânı var, ki büyük hatundur. Osmanlıların ilk devirlerindeki iki hatunun Mal ve Bâlâ olması bakımından da dikkati çekiyor.]

839a — Hanların «görünüş» denilen kabul merâsimlerinde kadınların kâse tutması, yâni şarap takdim etmesi veyâ hatunların kendilerine şarap verilmesi Çengiz ve Temür devrinde de yaşamıştır. Müslüman Hanlar dahi bunu bir yasa an'anesi telâkki etmişler, yâni islâmiyete aykırı saymamışlardır.

846a — Kyükü Hisar, eski Yenikent yakınında, şimdiki Kazalı'dan 20 km. mesâfede bulunan Kyük-kale olabilir. Bk. Tolstov, **Goroda Guzov**, SE, (1947) 3, s. 57; T. A. Zhdanko, **Semi-nomadism in the history of Central Asia and Kazakhistan**, 25. Müsteşrikler Kongresi Trudy(Zabıt)ları, Moskva, 1963 III, 180.

848a — Nüshalarda اانده şeklinde yazılan bu vilâyet ismini Anende okuyabiliriz ki budist ismidir. Ahmed Yesevî menakıbında bu aşağı Sırderya mıntıkası kâmilen putperest

ve tersa, yâni budist ve hristiyan olarak tavsif edilmiştir. Sırderya'nın kuzeyinde «Sümbe» yâni budist «stupa» tapınağı zikrolunduğu gibi, Mangışlak'da da «Şüm» zikredilmiştir. Tebriz'deki Şünb-ü Gazan gibi, yâni stupa. Herhalde burada hâkim olan Kanglı aşireti de Hindistan sınırlarında yaşayan kardeşleri yoluyla budizm kültürüne bağlanmışlardır. Zerdüştîler için Ahmed Yesevî menakıbında «muğ» tâbiri kullanılıyor. Bunlar ancak Semerkant, Buhara ve Horezm gibi şehirlerde tutunabilmişlerdir. Barthold Buhara civarında budistlerin Afrasiyab, zerdüştîlerin de Keyhusrev ve Siyavuş kültünü yaşattıklarını Nerşahî'nin hikâyelerini izah ederken anlatmıştır (**Soçeneniya,** II/2, s. 322-332). Anende herhalde Yenikent civarında bulunmuş olacak. Yenikent kazakça Cankent harebeleri, şimdiki Qazalı (rusça Kazalinsk) dan 25 km. mesâfededir. Aşağı Sırderya şehirleri ve harebeleri için bk. V. Jirmunski, **Aşağı Sırderya'da Oğuz izleri,** Tyürkologiçeski Sbornik, I, Moskva 1951, s. 93-102 [I. Kaynak tercümesi, Belleten, XXV, 99 (Tem. 1961) ss. 471-483].

862a — Qara Arslan Han'ın ağzından «Oğullarım İlarslan ve Mahmud» söyletiliyor [ki, biraz aşağıda ise (st. 874) oğlunun küçük olduğundan bahsediliyor.] Bunlar elbette 1070 de vefat eden Horezmşah İlarslan ile oğlu Mahmud, diğer ismiyle Sultanşah değildir. Kara Arslan Han'ın da bu isimde iki oğlu olmuş olabilir.

865a — «Kürke» ve bundan Kühürkey şeklinin ON'de zikredilmiş olması dikkate şâyandır.

874a — Rş'de yerleri açık bırakılmış; zikredilen isimler Ag'den alınmıştır ki, alt satırdaki İsli Han (Kononov'un okuyuşuna göre Esli Han) da oradan alındı.

878a — Bu ad Ha'da بوران , X'de ise بوران yazılmış; Ag'de de Buran olduğundan böyle kabul edildi. İhtimal Çu havzasında Akbeşim yanındaki Burana minâresi de bu Buranla ilgili olacak. Barthold bu sözün minare/burana'dan alınmış olacağını söylemiştir. Fakat «buran» kelimesi, minâre demek değildir: Barthold, **Otçet** s. 26, 27.

879a — Ali Han burada Karahanlılar sırasında zikredilmiş. Halbuki Şahmelik, (**Tarih-i Beyhaq,** s. 51 de) Beranî nisbesiyle zikredilmiş ki, Kanglı aşiretindendir. Çünkü **Hadiqat ül-Arifin**'de Otrar'da yaşıyan hanların Kanglı olduğu tasrih edilmiştir. Bunlardan Kılıçarslan adında birisinin Cend hâkimi olduğu zikredilir. Burası Şahmelik'in şehridir ve onun adı da Kılıçarslan'dır. Yesevî menakıbında zikredilen Kılıçarslan, «daha eski zamanda yaşamış birisi» olarak tarif edilir. Şahmelik, Mahmud'un oğlu Mes'ud tarafından Horezm valisi olarak tâyin edilmiş olduğundan Horezmşah lâkabını taşımıştır ki, **Tarih-i Beyhaq**'da da böyledir.

879b — Nüshalarda ماده yazılmış; Mayda diye bir şehir bana mâlum değildir. Arap coğrafya kaynakları burada Huvare isimli bir şehir zikrederler. [Mankend ve Manda gibi yer isimlerinin olmasını gözönüne alarak bu ismi Manda kabul ettik.]

880a — «Amuye Suyunun bu tarafı» tâbiri dikkati çekiyor. [Merhum hocam buna dair notunda] onun batı tarafı kasdedilmiştir [diyor.] Bu kelime, Reşideddin'e veyâ destanın türkçesini yazan zata ait olacak. [Fakat böyle kabul edilirse hâdiselerin izahı biraz zorlaşıyor. Bu bakımdan burada zikredilen sahayı, Aşağı Sırderya olarak kabul etmek gerekiyor.]

881a — Destanı tertip eden zat, Amu Derya'nın doğusu ve batısında cereyan eden

hâdiseleri, Şahmelik'in daha babası zamanında Horezm ve Merv taraflarını idare ettiğini, Fuşenc ve Herat'ın da Ali Han'a tâbi olduğunu iyi bilmiştir. Herhalde eserin türkçe aslı Selçukluların Horasan'da hâkimiyeti Ali Han'dan ve Şahmelik'in elinden aldıkları sırada yazılmıştır. Fakat eserin Farsçası muhakkak ki Horezmşah Muhammed'in hükümranlığının ilk senelerinde Çengiz istilâsından az önce vücuda getirilmiştir. Bu farsça mütercim eserin Türkçesinde yazılan hâdiseleri ve Aşağı Sirderya'daki Oğuz ülkesinin coğrafyasını iyi bilmemiştir. Eserin farsçası belki de Azerbaycan'da yapılmış olacak; çünkü müellif oraların tarih ve coğrafyasını pek iyi biliyor.

882a — Bügdüz Qardıçı'yi A g Quzıcı Bek yazmış; Mirhond da, (IV, 72) (خراجی) Bu isim ihtimal Qaraçi'dir: Bk: Vilyaminov-Zernov, **Kasimvsk. Tasriax** II, 413.

890a — Burada تکشمش geçiyor: Belki atı diz çöktürmek, ihtimal işkemiş.

899a — İhtimal El Biruni'deki Mezduran/Merz i Turan'dır. Bk. **Biruni's picture of the World,** s. 41.

901a — «Göç vermemek ve yurdlarına dönmemek» ile göç vermenin ne demek olduğu anlaşılıyor.

901b — فق قرغرت şeklinde yazılan bu ismi Qınıq Qazıgurt okumak daha münâsib olsa gerek. Qazgurt ismi, Sayram yanındaki dağın olduğu gibi, bir kabilenin de adı olmuş. A g'ye göre bu hareketlerde önderlik eden Qayılardan Qırqût قیرقوت Bek idi (st. 1059, 1060).

904a — Amiran Kâhin herhalde bir islâm fakihi değildir. «Kâhin» burada «Kam» yerini tutmuş olsa gerek.

906a — Burada Kerâküçi کراکوجی ، حرکاه تراش 'ın türkçesidir. «Kerege/Kerâgu» çadırı içeriden tutan ağaç oklar ve iskeletdir. Bu ağaçlar yontularak yapıldığı için böyle farsçaya çevirmişler. Toqsurmış adı, Yazıcıoğlu Selçuknâmesine ekli kahramanlar listesinde (Türk tarih, arkeoloji ve etnografya dergisi, II, 245) طغرش : A g'de ise طغورمش Togurmış. R ş'de ise vazih olarak Toqsurmış İçi(Elçi) okunabilir.

907a — Metinde دواق ; lâkin bu Duqaq دقاق olmalıdır; İlerde Tuqaq diye de geçiyor.

907b — Bu isim İbn Fadlan'da اترل بن القطغان diye yazılan Oğuz Subaşısı olacak ki, Er-Turul (yâni Tuğrul) bn Alp-toğan. Diğer kaynaklarda Loqman لقمان diye yazılan isim.

907c — Arslan, yeni bir isim ki, belki Çağrı Bey'den daha önce batıya gidip gelmiş; belki de orada kalıp, İslâm halifesinin hizmetine girmiştir.

908a — Bu hikâye, yâni rüyada dalları semalara uzanan ve göbekten çıkan ağaç gör-

mek, Osman Gazi'ye de nisbet edilir. Bu hikâye, yâni bir rüyayı bir kâhinin Kur'an âyetiyle istihşad etmesi dikkati çekiyor. 1924 de Berlin'de iken, o vakit daha bir Lise hocası olan merhum Prof. Mükrimin Halil Bey o zaman bana bir mektup yazdı. Bu mektubunda Reşideddin'in ON'si ile bir tarihçi olarak meşgul olduğuma dair bir haber öğrendiğini, bunun beyhude bir iş olacağını, zira kitabın tamamiyle uydurma olduğunu, bunun daha müslüman olmayan müellifinin bir Kamın ağzından Kur'an âyetinden istihracı, bu eserin bir sahtekâr tarafından R ş devrinde ötedenberi toplanmış hurafelerin bir araya getirilmiş şeklinden başka birşey olmadığını yazmıştır. Ben de kendisine bu bir tarihî destandır. Burada tarihîliklerini tesbit edemediğimiz her hükümdarı bir sahtekârın uydurduğu şahsiyet olarak kabul etmek doğru olmaz. Destanlardan tarih için istifâde etmek bir metoda tâbidir. Bunlardan istidradî delil olarak istifâde edilir. Yoksa Oğuz kamlarının Kur'an'dan bile haberdar olduklarını göstermek için değil, Osmanlı devletini kuran Osmangazi'nin de eski islâm öncesi başlıca Oğuz an'anelerini pekala bilmiş olduğunu gösterir. Bu da kâfidir. Zira Şeyh Edebali'nin Osmangazi'nin evlâdının dünyaya hâkim olacak hükümdarlar olacağı kehânetinin mahiyeti, ancak ON'de olduğu gibidir.

908b — Kur'an'dan alınmış bir âyet.

911a — «Emîr i şikâr» yâni av beyliğinin türkçesi «kuşçu»dur. Selçuklular da Tuğrul Bey, Çağrı bey gibi kuş isimleriyle tanınmışlardır. Yâni tekbir kuşçu emirliği verilmiş değil; ayrı kuşların beyliği lâkâp olarak verilmiş oluyor.

920a — Burada Tuğrul'a Oğuz âdetince «Yabgu» gibi bir ünvan verilmemiş; İslâmların emîr [türklerce bey], İranlıların «şah» [türklerin belki Han] lâkabı verilmiş oluyor.

923a — Carkend ihtimâl Cankend; yâni Cend olabilir.

930a — Şahmelik'in öldürülüşü tarihlerde böyle kaydedilmiş değildir; her halde Selçuklularla mücâdeleler sırasında ölmüştür. Bk. Barthold, Turkestan II, 304; F. Sümer, X. yüzyılda Oğuzlar, AÜDTCFD.

935a — Bu Kılıçarslan dediği, Rum Selçuklularının hükümdarlarından Kılıçarslan'dır. Yâni Selçuklulardan evvel olmuş gibi anlatılan bu destan, XI. yüzyıl Rum Selçukluları hükümdarı Kılıçarslan ile karıştırılıyor.

937a — Ertoğrul bn Alp-Toğan(Loqman)bn Toqsurmış'ın Peygamberin amcaları sülâlesinden gelen Abbasîlerle teması, Peygamberin çağına ait gibi gösterilmiş. Buralardan itibaren ON, R ş tarafından Gazneliler tarihinde de nakledilmiştir. Gazneliler Tarihinin A. Ateş neşrinde (1957 Ankara), s. 3-5 de vardır. Arada bazı küçük ve ehemmiyetsiz farklar olmakla beraber, bunlar metinde gösterilmedi. Bu arada O D 'de R ş 'nin beyaz bıraktığı kısımlar buradan tamamlandı.

938a — [Uygurca bir ad olduğu tasrih edilen Toquz Yavquy'un adına pek raslanmaz. Meselâ bir kaynakta, Selçuk'un Tokuz Tigin'in kızı ile evlendiği zikrediliyor. Bk. M. Altay Köymen, Büyük Selçuklu İmp. Kuruluşu, AÜDTCFD, 1957, c. XV (1-3) s. 97-191; s. 118. Toğuz Hakan, Gerdizî'de de geçer ve Kur-Tekin hikâyeleri ile birlikte zikredilir.]

939a — Saman Yavquy yâni Saman Hudat bir Oğuz Yabgusu gösterilmiş; Burada bir

hakikat vardır: Prof. E. Brovne. Prof. E. Mez'in Samanîlerin Iran Sasanileri neslinden geldiklerine dair rivâyetleri reddetmeleri, Prof. Yahya al-Haşşab'ın bunların aslen Türk olduğunu ileri sürmesi (Dr. Ali al-Şabi, **Al-Adab al-Farsî fi'l asr l'Gaznevi.** Tunus, 1965, s. 129) reddedilemez. Seyid Hasan Taqizade, Saman'ın cedleri arasında el-Biruni v.s..de zikredilen «Tamgath» isminin «Tamgaç» olabileceğini söylemiştir. Mahmud ibn Veli (**Bahr al-Asrar,** Ind. Office N. 575, vr. 315a) Samanîlerle Bermekilerin müşterek babalarının Cebba Han, yâni «Cabgu» neslinden geldiğini, Belh Valisinin hattâ Sasanîler işgali zamanında dahi Cabbuye olduğuna dair kayıtlar nakletmiştir. Bu cihetten Saman'ın ve onun halefleri olan Agım ve Kökem'in dahi «yavquy» lâkabı taşıdıklarına dair tafsilât ve Agım Yavquy ismi kaynaklarımızda görülmüyor. «Kökem Yabgu» ise, İbn al-Balhî Farsnâme'sine göre (GMS, 1932, s. 24, 94, 98) Anuşirvan'ın hatunu idi. Bu hatun Batı Göktürk Hakanı Sır Yabgu'nun kızı olarak tanıtıldığı halde (Taberî, I. 1966), öyle olmayıp Hakanın yeğeni olduğu mâlumdur (Grundrise der Iranischen Philologie, II, 535). Demek ki bu hatun, belki de Hakanın kızkardeşi ile evlenmiş birisinin kızı idi. İşte enişte de Qaqım Yabgu imiş ki, al-Balhî'ya göre Eftalitler memleketinde Toharistan'da ve Hind hududunda faaliyette bulunan birisi idi. İşte bunu bizim O D Kökem Yavquy tesmiye etmiştir. Kökem, Saman Yavqu'dan iki asır evvel yaşamış birisidir. Ancak destan için böyle anakronizm ehemmiyetli değildir. Ehemmiyetli olan Saman Hudat ile Qaqım'ın Yabgular neslinden olmasıdır. Qaqım herhalde Göktürklerin Toharistan'da hüküm süren prenslerinden olmuş olacak. Belh valisi Cebbuye de Anuşirvan'ın yüksek hâkimiyetini kabul eden birisi idi. Bermekî ve Samanîler Qaqım'ın cedleri değil, ahfadı olmuşlardır. Saman'ın ve Bermekîlerin ceddi bir yabgu olmuşsa, bu bir Karluk «cabgu» su olmayıp, Göktürklerin «Yabgu»larından olmuş olacak. Yâni Göktürk Hakanı namına Oğuzları da idaresinde bulunduran bir yabgu.

950a — [«Serhenk» eski metinlerde «çavuş» (bk. İ. A. Çavuş mad.) bazen de «alaybeyi» olarak karşılanmaktadır. Bizim destanda «eşikağası» veyâ «kapıcıbaşı» ile beraber geçtiğinden «çavuş» anlamına gelebilir. Bu bir nevi hükümdar yâverliği demek gibi oluyor. Aynı göreve ağabeyinin yanında da devam ettiğinden «serhenklik» yüksek kademeli bir memuriyet olmalıdır. Başka Türk devletlerinde de, bilhassa XI-XII. yüzyıllarda bu memuriyete raslanır.]

957a — Gazneli Mahmud'un babası Sübektekin'in Kayılardan ve Kökem Yavqu'nun kardeşi Serenk'in oğlu olması, R ş 'nin Gazneliler tarihinde de vardır (A. Ateş neşri, 3-5). Bu kayıtlar gelişigüzel bir yana atılamaz. Sübektekin Barshanlı olup, Kara Yağma aşireti mensupları tarafından esir edilerek satılmıştır (C. E. Bosworth, **The Gaznevids,** 1963, p. 39, 273). Fakat Gazneliler ordusunda Kaylarla Yağmalar birinci derecede görülüyor (op. cit. 109). Barshan kabile ve şehir ismidir. Bunda Kayıların da bulunduğu şüphesizdir. Çünkü Kazakların Qublandı destanında Orta Tiyanşan'ın en kalabalık kabileleri sıfatıyla Qıyat, yâni Kaylar ile Aymavut, yâni Yağmalardan bahsedilmiştir (1957 Moskva neşri, s. 22, 52: Qirk min üylü Qiyat, on san Aymavut; qalın Qıyat, qöp quşun. Burada ON'deki Seyiloğlu Karaman da zikrediliyor ki, Kublandı destanının eskiliğinde şüphe bırakmıyor). Yâni Barshanlı Sübektekin Kayı uruğundan olup, komşuları olan Yağmalar tarafından köle olarak satılmış olsa gerek.

959a — Gazneli Mes'ud'un ordusuyla kışlamak için Hazar denizi sahilinde Cürcan'a gelmiş olduğuna dair tafsilât, tarihî hakikatlere uygun bir teferruatdır.

964a — Tuzgu ve Tagar için bk. F. W. Cleaves, The Mongolian names and terms... Harvard Journal of Asiatic Studies Vol. 12 (Dec. 1949), Ns. 3-4, pp. 400-443.

967a — «Gece yarısı münacaatı» İslâm şehirlerinde, bilhassa Selçuklular zamanında makbul olan ve minareden söylenen «münacaat» lar demektir.

968a — Kur'an, Sad sûresi, 25. âyet.

969a — Kur'an, Âl-i İmran sûresi, 25. âyet. Bu âyetlerin nakli, destanı toplayan yahud farsçaya çeviren zatın Kur'an'a vukufunu göstermektedir. [Bu âyetler Selçuklular tarihinde sık sık geçer. Bk. F. Sümer, **Oğuzlara ait destanî eserler**, AÜDTCFD, VII, 3-4, 1959, s. 382, 383.]

970a — Bu rivâyetleri nakleden zatın Çağrı ve Davud'un aynı olduğundan haberi yok. [Yahud Tuğrul'un daha önce bahsi geçtiği için onu zikretmeyip, yerine ayrı bir şahsiyet zannettiği Çağrı'nın islâmî adını koymuştur].

972a — [Burada bir kesiklik olsa gerek].

973a — Garçistan söyleniyorsa da, burada غرجه ismini Gurça okumak gerekli.

975a — Elbette Oğuz evlâdından Bayandır, Salur, Bayat ve Kınıklar da birçok hükümdar çıkarmışlardır. Burada ancak beşinin sayılmış olması, bu destanı yazılı olarak tesbit eden zatın ki, o muhakkak Türkmendi, bu beş boy hükümdarlarının rivâyetlerini iyi bildiğinden, yâni bizzat onlara yakınlığından ileri gelmiş olacaktır. Kınık aşiretini, Kâşgarlı'nın verdiği listede olduğu gibi, kabilelerin başına getirmemiş olması, geleneklere bağlı olmasından dır. A g rivâyetinde, Salur Beyleri, «biz Oğuz Eli'nin Salur halkındanız, eski atalarımız Türkistan'dan gelmişlerdir» diyenlere iyi davrandıkları halde Selçuklular öyle yapmamıştır (st. 1105-1108). «Selçukîlerin Türkmenler karındaşımız diye ile ve halka faydaları dokunmadı. Padişah olurken «biz Türkmenin Kınık uruğundanız dediler. Ama padişah olduktan sonra Afrasiyab'ın bir oğlu Keyhusrev'den kaçıp Türkmenin Kınık uruğu içine gelip, orada büyüyüp yaşamış. Biz onun oğulları ve Afrasiyab neslindeniz diye, Afrasiyab'a kadar otuz-beş batın sayıp şecere uydurdular. Yoksa, Oğuzların Kökem Yabgu ile Sereng'den sonra kendi başlarına hükümdarları olmadı. Mangışlak ve Balhan dağlarında oturanları Horezm Sultanlarına, Horasan'dakiler Horasan padişahlarına, Maveraünnehr'deki Oğuzlar ise oradaki padişahlara tâbi oldular» (Ag. st. 1150-1160). Yâni bu destanı toplayan zat, rivâyetler arasında bazı farklar olmakla beraber, Selçuklulara ve diğer Padişahlara münâsebet bakımından aynı fikirleri serdetmiştir.

Kayı ve Beğdili Beyleri, Ahmed Yesevî menakıbında dahi Sırdeya, Çu havzalarında hükümranlık eden Karahanlı ve Kanglılarla müvazi olarak hükümranlık eden büyük ve hâkim kabileler olarak zikredilmişlerdir. Gaznelilerin Isıkgöl civarında yaşıyan Kayılardan olmasına dair bu kayıtları yalana çıkarabilecek hiç bir delil ortada yoktur.

976a — Salgurlulara ait bu yazılar bazı farklarla R ş 'nin II. cildinde (S. nüshası vr. 27a) tekrarlanmıştır. Orada da burada olduğu gibi سلوور şeklinde yazılmış, yâni kelime «Salgur» aslını muhafaza etmiştir. Bu kelime muhakkak ki «Sarı-ogur» demektir; sonradan «Salar» şeklini de almıştır. Burada zikredilen Dikli, Melikşah zamanında Zengî bn Dekle şeklinde Zengî'nin babası sıfatıyla tarihlerde zikredilir (Ibn al-Athir, XI, 166, 174, 177). Bunlardan bir kısmı Akkoyunlu Bayandır beyleri ile (herhalde Doğu Anadolu'da) anlaşamayıp Derbend, Edil deltası yoluyla Kanglı Beyleri sahalarını geçerek Mangışlak'a gitmişlerdir. İhtimal Çin'in Hsi-nin vilâyetinde kendilerinin eski, yâni İslâmdan önceki vatanlarını

arayıp bulan müslüman Salarlar (bunlar için bk. Fundamenta, I, 564-568) Melikşah Özgend'e geldiği zaman beraberinde getirmişti ki, bazı askerî birliklerini Hoten'e kadar göndermişti. Salurlar işte o zaman Köke-nor taraflarına, eski vatanlarına dönmüş olacaklar.

981a — يلالك (Yîlâlık?) Bunu bir yer isminden çok, yaylalık olarak almak da akla geliyor.

982a — A g de bu beylerin yanında her ilden Oğuz bulunduğunu, ancak daha ziyâde Eymür, Döğer, Iğdür, Çavuldur, Karkın, Salur ve Avşar olduğunu söylüyor (st. 1091-1094).

984a — Burada R ş, yukarda Anadolu'yu fetheden zatın Arslan Sultan olduğuna dair hikâyelere inanmış; bunu da Kınık'ın kardeşi olarak açıklıyor.

985a — Burada Ha'da pek okunamayan (Qayasqaşud, Velihan?) üç kelime? görülüyor طاس قسود ولبحان A g de ise Alicaq beğin oğullarının baş olup Hisar Tağına gittiklerini söyler (st. 1094). «Daha birçok il, Oklı İl, Göklü İl, Agar İl ve Sultanlı İl Balhan dağına gittiler. Yazır İli Horasan'a gidip, Durun etrafında birçok yıllar oturdular. Bu sebepten Durun'a Yazır Yurdu derler (st. 1094-1098).

986a — Hisar Taq'da yerleşen Türkmenlerden Necib bn Muhammed Bekran da (Cihannüma, Moskva, faksimile neşri, vr. 17a) bahsetmiş ve kendi zamanında Türkmenlerden Halis Yazarlar, Mangışlaklı ve Barsî isimli üç kabile bulunuyormuş. Necib bn Muhammed Bekran kitabına ilâve ettiği haritasını 1208 de tertip etmiştir. Daha Moğollar gelmemişti ve bizim ON'nin tasnifi de o sırada yahud biraz evvel, herhalde Horezmşah Beğdili zamanında (1200-1220) fakat Çengiz istilâsından önce Farsçaya tercüme edilmiştir. Asıl Türkçesinde belki İslâm devri daha muhtasar olmuş; teferruatı farsçaya çeviren zat ilâve etmiş. A g nüshası kitabın aslındaki orijinal malûmatı daha iyi muhafaza etmiş; fakat o da bir farsça tercüme edilme devri geçirmiş olabilir. Türkçe isimlerin yanlış tefsirleri R ş 'den geçmiş değildir.

OĞUZ DESTANINA ÂİT MÜLÂHAZALAR

OĞUZ DESTANI'NIN
YAZILIŞ YERİ - TARİHİ VE YAZILIŞ ŞARTLARI

Oğuz Destanı tamamiyle islâmiyetten önceki hâdiseleri anlattığı halde, rivâyetin Reşideddin'e esas olan şekli tesbit olunduğu zaman, Qazıgurt dağı etrafı artık müslüman Türklerle meskûn idi. Fakat rivâyet bu şeklini aldığı zaman, muhakkak ki islâmiyetten evvel tesbit edilen bir taslak elde vardı. O zamanda Horasan hududundan Talas ve Sayram'a kadar olan yerlerde Kanglı ve Uygur (Gur) kabilelerinin, yine Gur, Gurcestan, Pamir, Fergane ve Çu taraflarında Karlukların yaşadığı, Kanglıların Buhara ve Horezm taraflarında; Uygurların Semerkant'dan Almalık'a kadar uzanan sahada, bunların doğusunda Pamir, Alay ve Tanrı Dağlarında Karlukların hâkimiyet sürdüğü zamanlara ait hatıralar o zaman daha canlı idi. Bu hatıralar Daqiqi ve Esedi i Tusî'de İran rivâyetleriyle biri diğerini tamamlayıcı mahiyette olmuştur.

Reşideddin'in asıl istifâde ettiği nüsha, Selçukluların Şah-Melik ile mücâdelelerine ait kıssa ve rivâyetlerin tafsilâtıyla bilindiği zamanda tesbit edilmiş. Fakat bunlarla X. yüzyıldaki Toqsurmış oğullarının hikâyeleri karışabilecek kadar bir zaman geçmiş bulunuyordu. Mamafih bu zamanda Şah-Melik kıssasına daha başka efsâneler de karışmış. Oğuzlar Almalık ve Balqaş gölünden şimdiki Kazakistan'ın merkezî kısmı olan Sarı-arqa denilen yaylalara ve Borsuq Karakum'una kadar uzanan sahada, zamanımızdaki Kazaklar gibi göçebe olarak yaşamışlar. Kendilerine en eski zamanlarda Kayı aşiretinden gelen Yabguların riyâset etmiş olduğu zamanı pek güzel ve teferruatı ile hatırlamışlar.

Bu hikâyelerin birçok yerleri herhalde Salur Beyleri için ve onların ozanları ağzından yazılmış. Salurların Tanrı Dağlarının orta kısımlarından Horasan'a göç ettikleri zamanlarda reisleri olan Kazan Alp'a ait hatıralar daha çok taze iken söylenmiş olsa gerek. Yine bu rivâyetler, Salurların İran'da Bayandır yâni Akkoyunlu Hanları ile şimdiki İran Azerbaycanı ve Türkiye sınırlarında, Gökçegöl-Vangölü civarlarında berâberce bulundukları günleri aksettirmiş. Bayandırlar diğer birçok Hun kabîleleri gibi Gökçegöl - Vangölü arasına daha milâdın beşinci yüzyılında gelip yerleşmişlerdi. Salurlar ise ancak Selçuklulardan az evvel, 1000 yıl-

larında Horasan'dan gelerek Bayandırlara katıldılar. Salurların bir kısmı, diğer kısımlarından ve Bayandırlardan ayrılarak Şirvan ve Derbend yolu ile Edil nehrinin deltasını da geçerek Hazar Denizinin doğusundaki Kanglılar ülkesi üzerinden, evvelce bulundukları Mangışlak ve Balxan dağlarına gelmişlerdi. Bu hâdiseler de milâdın onbirinci asrına tesâdüf etse gerek.

Kısaca Oğuznâmenin esas taslağı, bilhassa kabîlelerin yaylak ve kışlakları, damgaları, ülüşleri mevsuk ve fikrimce bir hükümdar tarafından tesbit olunduğunu belirten nüshalardır. Bu rivâyetler islâmiyetten çok evvelki zamanlarda vücuda gelmiş olduğu halde, bunun Oğuz hükümdarları ile bağlı olan kısmı, herhalde milâddan sonra dördüncü yüzyılda Ak-Hunlarla Kara-Hunların (Akkoyunlularla Karakoyunluların) Gökçegöl - Vangölü arasında yerleştikleri zamanlarla, Salurların MS. XI. yüzyıl başlarında Horasan'da, Balxan dağları mıntakasında ve Quhistan'da yerleştikleri zamanlar arasında tekevvün etmiştir..

Reşideddin rivâyetlerinde Oğuz Han zamanında kabîle ismini alan Xalaçlar ve onların oturdukları yerler tarihe uygun, yâni Demâvend dağı ve Save mıntakasından Batı Afganistan'a ve Hind hudutlarına kadar uzanan ülkeler bahis konusu olur. Uygurca Oğuz Destanı (ODU) ise, bu Halaçları altın, gümüş ve demirden evler yapan, yâni «hünerli» sayılan bir kavim olarak tarif etmiştir. Xalaç/Kalaç ismi de, onların yaptıkları çadırı açmak için Oğuz'un ona «sen burada kal, aç» demesinden çıkmış gösteriliyor. Herhalde Xalaçların tarihinde, Karluklarınki gibi bir madencilik geleneği görülmektedir. Bu vaziyet onları ve Karlukları Göktürklere bağlamaktadır. Destanî rivâyetlerin tarihle bağlanan şekli, bunları maden işlenen dağlık yerlerle ilgili göstermektedir.

Yakınlarda alman Türkologu G. Doerfer, bugün yaşıyan Xalaçların dillerinde Göktürklerle müşterek unsur olduğunda hiç şüphe olmayan kelimeler tesbit etmiştir(ZDMG, b. 118 (1968), pp. 79-112; Türkçe tercümesi: S. Tezcan, *Halaçça, Orta İran'da arkaik bir Türk dili,* Belleten, XXXIV/133 (ocak 1970), s. 17-58). Diğer taraftan İstahrî coğrafyasının Chester Beaty'de mahfuz arapça aslında ve farsça tercümesinde bunların şimdiki Afganistan'ın dağlık mıntakalarında İslâmiyetten çok eski zamanlardan beri yaşadıkları halde heryerde Türkçeyi muhafaza ettikleri kaydedilmiştir(s. 196 : Xalaçlar Türk tipinde ve yaşayışında insanlardır. Türk elbisesi giyerler ve hepsi Türkçe konuşurlar). Ebülgazi rivâyeti O D 'da XIII. yüzyıl başlarında Bingale vilâyetinde bir sülâle kurmuş olan Halaçlara dair dikkate şayan hikâyeler nakledilmiştir. Demek ki bu Oğuznâmeye XIII. yüzyılın ilk yarısında Hindistan ve Afganistan mıntakasında yaşıyan Halaçların rivâyetleri de girmiştir.

Reşideddin'de tercümesi görülen Oğuznâme, muhakkak ki önceleri türkçe yazılmıştır. Hattâ belki bu nüsha, Uygur harfleri ile de yazılmış olabilir. Bu türkçe Karahanlılar zamanındaki Sırderya havzası türkçesi ve oğuzca ile karışık bir türkçedir. Bu husus, bilhassa Hanların ve Yabgu'ların lâkaplarında ve coğrafi

isimlerde böyledir. Bazı Oğuznâme nüshalarında «sizler» yerine «siller» ve «Hind» yerine, Uygur vesikalarında da görülen «Enekdet» isminin gelmesi, bu Oğuznâme'nin evvelce Argu dilinde yazılmış olduğunu gösterebilir. Sonradan bu eser farsçaya tercüme olunmuş; tize Cami'üt-Tevârih'de nakledilen Oğuznâme'nin farsçası, Reşideddin'in fasih farsçası değildir. Zira bunda birçok avamî tâbirler ve Maveraünnehr'in tacikçesinin izleri görülüyor. İlhanlılar zamanında olsa gerek, daha sonra bu eser moğolcaya da tercüme edilmiş görülüyor. Aşağıdaki moğolca ve doğu türkçesine ait kelimeler İlhanlılar devrindendir :

اولجاى ، طوى ، مووال (مونك اول) ، اولوس (الوس) ، اروق (اوروق ،
اوروغ) ، نوكر ، سهاراميشى (كردن) ، ياسا ، ياساق ، ياساميشى (فرمودن) ،
قلسك قو ، سيورغاميشى (فرمودن) ، قراهولون ، مجاور ، ناوور ، منقله ، بجله ،
تكسميشى ، تكشميشى (كردن) ، شهراميشى ، كهوركاى ، تماجاميشى ، يرليغ ،
بايزه ، اغروق ، توغاميشى ،

Bu kelimelerden birisinin (قلسك قو) moğolca olduğu da, ayrıca tasrih edilmiştir (st. 92).

Türkçe kelimeler arasında bazıları çeşitli imlâ ile yazılmış.

تاق (داق ، طاق) ، ياوقو (ياوقوى ، ياوغو ، ياوغوى) ، يايلاق (ييلاق) ،
قشلاق ، كنكاج (كنكاش) ، ايل ، ايلچى ، يورت ، يورت چى ،

«çı چى »nın ayrı yazılması uygurcadan geliyor.

كوچ ، ياغى ، خوجه ، ايراق قله ، ارقلى ، سوتاق ، ستقله ، كون ،
آى ، يولدوز ، كوك ، طاق ، تنكز ، بيلك ، تغار ، تزغو ، ايركك ، تمغا ، اونقون ،
اويق ، قيز ، كول ، تكان ، آنتليق ، بوز ، بلغاق ، ايناق ، اتابك ، قزغان ، آقا ،
تومان ، تكين ، آش

Bazı şahıs adları da dikkati çekiyor :

اغوز (اوغوز) ، قراخان ، اورخان ، كرخان ، كزخان ، اينال خان ، قراشيت
ياغى ، قراسولك ، يوشى خوجه ، ارقيل خوجه ....

Coğrafî isimlerle kavim adlarının yazılışında da türkçede doğu türkçesi, bazen de bunların oğuzca ile karışık şekli hâkimdir :

ارناق (اورطاق)، كرتاق (كرطاق)، اساج (ايباج)، بورسوق، قراقوم،
قراقروم، اويغور، قنقلى، توغلا، علوداق، الاتاق، آلماليق، تورقانلو طاق، تورقونلو
طاق، الوباغور، آق قيا، آتيل، اوق قران كول بلوت (؟)، قيل براق، قبجاق
(قفجاق)، سبلان، اغدبورى، الاطاق، قال اج (خلج)، قارلوق، ايلك،
بلغوز آغاج، بوزوق (بوزق)، اوج اوق (اچوق، اوچوق)، يامان سو، ينكى
كنت (يانكى كيت)، اندير تريغى، قراباخ (؟)، بوز ياقا، آقتاق، ناماملش،
ناسارقومى، قاى «قارلو» دره، اساانش، قوم سنكرى، قاى دوردو (؟)
ديوقياسى، كيوكو حصار، اانده

Reşideddin'in elinde destanın farsça ve moğolcası bulunmuş. O bu türkçe kelime ve isimleri herhalde farsça metinden almış. Reşideddin bu farsça metinde gördüğü halde, neresi olduğu kendisince mâlum olmayan bazı coğrafî ve şahıs isimlerini mütereddit bir şekilde yazmıştır. Bunlar hayli çoktur(meselâ st. 103; 212; 588-593, 608, 616, 620-621, 623 vs). Herhalde bilhassa türkçe isim ve lâkaplarda görülen ittiratsızlık, Reşideddin'in kabahatı değildir(Yabgu kelimesini Yavqu, yavquy, yavgu, yavguy şekillerinde yazmak gibi). O metinde nasıl yazılmışsa öylece bırakmıştır. O meselâ Gur ve Uygur'un aslında bir olduğunun da farkında olmamıştır.

Kesinlikle anlaşılıyor ki, Reşideddin kendisine yazılı olarak tesbit edilip verilen «Tarih-i Oğuzan»ı değiştirmemiş, yalnız Kur'an'dan âyetler, bazı tarihî kayıtlar, İran edebiyatından ve Şehnâme'den şiirlerle süslemiştir. Kendisince bilinen bazı isimlere ilâveler yapmaktan hoşlanmıştır. Meselâ Talas ve Sayram şehirleri hakkında «burada bugün müslüman Türkler oturuyor. Quncı'nın memleketine yakındır ve Qaydu'ya aittir» diyor. Qunçı ve Qaydu, Reşideddin bu tarih kitabını yazdığı sırada Orta Tanrı Dağlarında hâkim olan iki Çengizli prensidir. Salgur, yâni Salurlar hakkındaki rivâyetleri naklederken de kendisinden bazı sözler ilâve etmiştir(st. 983-984). Zaten Reşideddin'in kendi ilâvesi olan parçaları da metinde gösterip işâret etmeye çalıştık.

Herhalde bu Oğuznâme'yi yazıp tesbit edenler, tıpkı Dede Korkut kitabını tesbit eden râviler gibi, şimdiki Azerbaycan'da, umumîyetle Önasya'da yaşıyan Türkler olmuştur. Yâni hikâyenin Önasya'ya ait teferruatını bu şekilde izah etmek gerekecek. Oğuznâme, Türkistan'ın Hind ve Çin ile olan temaslarını iyi aksettiren rivâyetleri içine almış. Fakat aynı zamanda Önasya'ya gelmiş herhangi bir Türk kavminin İslâmiyetten çok evvel Anadolu, Suriye ve Filistin taraflarını fetheden bir fatih hükümdarına ait kıssaları da zikretmiştir.

Bu destanın en eski zamanlara ait kısımlarında, Ortaasya'nın Çin ile münâsebetleri derin bir bilgiye dayanmıştır. Bu bir kitaptan alınmış değil, halkın hatırında yaşıyan rivâyetlerden, belki de muhtelif zamanlarda çıkarılmış olabilir. Meselâ Yağmalar hakkında «bu zamanda onun neslinden bu ülkede Türkmen yoktur, yalnız Hıtay memleketinde vardır» deniliyor. Yağmalar Hudud ül-Alem ve Zeyn ül-Ahbar yazıldıkları zaman Doğu Türkistan'ın Tanrı Dağlarına bitişik kısımlarında, Bağraş-Göl mıntakasında, İle nehri havzasında ve Fergane taraflarında yaşıyorlardı. Bunlar o vakit 1700 kabile ihtiva eden muazzam bir kitle olarak anlatılmıştır(*Hudud ül-Âlem*). Bunları Kâşgarlı Mahmud da mükemmelen biliyor. Ortaasya Türk destanlarında(Kazak-Kırgız) bu Yağmalar «Aymavut», yâni «Yağmavut»(Yağmalar) ismi ile çok büyük bir kitle olarak anlatılmıştır. Oğuz Destanı ise, bunları bir Türkmen kavmi olarak belirtirken, bir kısmının Hıtay ülkesinde yaşadığını söyler. Nitekim Gerdizî de(*Zeyd ül-Ahbar*'da) Yağmaların Uzakdoğu'dan, Çin sınırlarından gelmiş olduğunu ve Tanrı Dağlarının kuzeyinden Irtış'a kadar olan yerlerde yaşadıklarını söyler. Keza Oğuz Destanı, bu Yağma'ların daha Oğuz Han gelmeden önce Keşmir taraflarında hükümranlık ettiğinden bahsediyor. Bunlar Oğuz Destanına parelel olarak Göktürk kitâbelerinde de zikredilmektedir. Bununla berâber bunların Çin sınırlarında(Hıtay taraflarında) kalanları dahi «Türkmen» tesmiye ediliyor. Kaşgarlı Mahmud *Divan-u Lugat it-Türk*'ün Türkmen maddesinde(B. Atalay terc. III, 415 ve dev.) Halaçlardan iki kabile olarak bahseder, fakat ikincisinin adını vermez. Herhalde bu ikinci kabile, Yağma olacaktır. Karluklar da Türkmenlerdendir ve bunu Kâşgarlı ayrıca kaydetmiştir. Oğuzların yirmidört kabilesinin dışında bilhassa «Türkmen» ismini taşıyan üç kabile olmuştur : Karluk, Halaç ve Yağma. Oğuz Han geldiğinde şimdiki Afganistan'da müstakil bir krallık teşkil eden diğer bir kabile sıfatıyla «Gurlar» da zikredilmişlerdir.

Oğuz Destanının İnal Yabgu zamanından önceki Hanlara ait kısmının (st. 1-622), ravilerin hafızasından ziyâde, yazılı rivâyetlere dayandığını gösteren izler de vardır. Kâşgarlı Mahmud'daki bazı destan parçalarının yazılı olarak intikal ettiğini zannettiren emâreler vardır. Meselâ burada Bijen'in Babil Kralının oğlu olduğu ve Barçuk'da mahpus olduğuna dair tafsilât zikredilebilir(I, 341, 466). Elbette bunlar yazılı rivâyetlerden alınmıştır. Oğuz Destanı da böyle olmuş olabilir.

Ebül Gazi Bahadır Han, *Şecere-i Terâkime*'de bu Oğuz rivâyetlerinin kitap şeklinde yazılmış nüshalarından istifâde etmiştir. Fakat onun gördüğü nüshalarda ve duyduğu rivâyetlerde, gerek Reşideddin'in eserinin I. cildindeki Oğuzlar bahsinde, gerekse II. ciltte münderiç ve şimdi tercümesini neşretmekte olduğumuz «Oğuzların Tarihi»nde bulunmayan bazı tafsilât bulunmuştur. Bu cins tafsilât herhalde Reşideddin'in istifâde ettiği nüshalarda da vardı. Fakat Reşideddin'in eline verilen nüshayı hazırlıyanlar bunların bazılarını Oğuz Destanı içine almamış olacaklardır.

Oğuz'un seferleri arasında en dikkati çekeni ve tafsilâtlı olarak zikredileni onun Önasya'daki fütuhatıdır. Bu fütuhat, Saka/Skit'lerin batıda Askelan'dan doğuda Çin hududuna kadar uzanan, kuzeyde bu Sakaların enkazı demek olan Abi, Yakut(Saka-Sakait)lardan güneyde, Kuzey Hindistan'daki İndo-skitlerin Taksila'-ya kadar uzanan büyük memlekete sahip oldukları, yâni İran'da Ahamenid ve Yunanistan'da da Helen devletlerinin yaşadıkları zamanlarda yaptıkları geniş fütuhatı aksettirmiş olacaktır. Sonradan bu hikâyelere, haçlılar devirlerine ve bundan önce yapılan seferlere ait rivâyetler de eklenmiştir. Acaba Saka'lardan sonra ve bu frenklerden önce, Oğuzların Hazar'ın güneyine geçtikleri devir hangi devirdir? Bunu tarihî hâdiselerin ışığında görmek mümkündür.

Bu devirde Oğuzlar ve diğer Türk kabileleri batıda Rum ülkesinden doğuda Çin ve Çürçüt(Mançurya)ya kadar uzanan cihanşümul bir devletin başında gösterilmişlerdir. Bunun coğrafyası Moğolistan'da, Kafkasya, Baalbek, Kiluye, Demavend ve Hindukuş dağlarına yayılmış, kışlak ve yaylak yerleri tasrih edilmek üzere tesbit edilmiştir. Pekçok yüzyıllar önce geçmiş olarak tavsif edilen bu devletin coğrafyasını, orada yaşıyan kabilelerin isimlerini ve komşu devletleri, ancak bir yazılı eserden okuyup bize intikal ettirmişlerdir. Böylesine geniş bir Türk devletini tarihte ararsak şu hususlara dikkat etmek gerekecektir.

Hunlar çağında, onların hâkim bulunduğu Türk devleti, bu kadar geniş sahalara yayılamamıştı. Ancak XIII. yüzyılda Çengizli İmparatorluğu bu sahaları içine alan bir devlet kurabilmiştir. Fakat Çengiz Han'ın devleti kurulmadan önce, ancak MÖ. VII. yüzyılda merkezi Ortaasya'da bulunan Sakalar devleti ile, birkaç asır sonraki İndo-skit devleti dikkati çekiyor. Şimdiki Macaristan'da Batı Hun devleti, Atila ve Oğullarının devleti daha yaşadığı zaman, Derbend yoluyla Kafkasya güneyine, Gökçegöl - Van Gölü civarına geçen Bayandır(Vayındır)lardan sonra, Sabirler ve Hunlar da geçtiği vakit (Z. V. Togan *O. Şaik Gökyay'ın Dede Korkut kitabının «Kişiler» kısmı,* ayrı basım, s. 5) doğuda Çinlilerin Hu-i ismiyle kaydettikleri bir Hun kralı da Batı Türkistan'da Soğd ülkesine girmişti(K. Enoki, *Sogdiana and the Hsiung-nu,* CAJ, I, 1955, p. 44) Bu hükümdarın kim olduğu epeyi münâkaşa edildi(F. Altheim, *Geschichte der Hunnen,* I, ve ona O. Maenchen-Helfen'in tenkidi: JAOS, v. 79, 1959, pp. 296-298). Dura-Europa vesikaları arasında İranlıların Romalılara karşı savaşlarında Hunların İranlılar tarafına katıldıklarına dair, yine münakaşa mevzuu olan kayıtlar vardır(F. Altheim, *Ein Asiatischer Staat,* I, Wiesbaden, 1956, p. 274). Fakat bütün bunlar, Ortaasyalı bir devletin Önasya'yı istilâ eyleme hareketi değildir.

Oğuz destanında, milâddan önceki çağlarda değil, daha geç devirlerde olanlar da eskiden olmuş gibi zikredilmiştir. Meselâ Önasya'da Haçlılar zamanındaki vaziyet, Oğuz Han zamanında olmuş gibi gösterilmiş. Oğuz Destanında zikredilen «frenk» tâbirini Avrupa mânasında almamak gerekir. Bununla şüphesiz Suriye ve Kilikya'daki haçlı işgal mıntakaları kasdedilmiştir. Frenk ismiyle zikrolunan

kavmin asıl vatanlarının Önasya olmayıp başka yerde olduğunu belirten ibâreler vardır. Çünkü Rum, yâni Bizans memleketine Oğuzlar bu Frenklerin yerini işgâl ettikten sonra gelmişlerdir. «Rum» tabiî ki Anadolu veyâ Bizans demektir. Oğuzlar, sonradan Asrıyaka ismiyle maruf olacak Boğazları geçmemişler, İstanbul'a yanaşmamışlardır. Şimdiki adıyla zikredilen Antakya ile ilgili mâlumata, Selçuklulardan evvelki devre ait hatıralar sıkıştırılmıştır. Mısır'a Oğuz kendisi gitmemiş, o sırada iyice büyümüş olan Oğullarını göndermiştir. Bu arada Hz. Adem'in toprağını getirmek için Mekke ve Medine'ye elçiler göndermiş. Bu kısımlarda Oğuz, Peygamber kıssalarını bilen bir hükümdar olarak tavsif edilmiştir.

Oğuz Han'ın Suriye taraflarındaki yaylası olarak Baalbek Dağı zikredilmiştir. Bu tafsilât Haçlılarla savaşan Müslümanların, hattâ Memlüklülerle harbeden İlhanlıların seferlerine ait kıssalardan alınmış değildir. Oğuz'un fütuhat hikâyeleri tamamiyle orijinaldir. Fütuhat sırasında Önasya'ya yerleşmiş olan kabilelerin eski tarihine dair bazı mâlûmat vermektedir. Baalbek Dağları yayla olduğu gibi, Oğuz'un buradan Isfahan'a hareketi, tarihte olduğu gibi, bugün de Ağaçerilerin oturduğu Kuh-i Kiluye üzerinden yapılmıştır.

Oğuzların Önasya'ya ait seferlerine dair rivâyetler, hristiyan Kireyit Han'ı Ong Han'ın 1145 de gönderip Papa'nın eline geçmiş olan mektubunda «cedleri olan üç kralın batıya seferleri» şeklinde geçmiştir(H. Yule, *Marko Polo*'ya notlar, I, 231). Orada Hemedan demek olan Ekbatan ile Dicle nehri zikrediliyor. Uygur rivâyetinde de Oğuz'un Kafkas dağlarını geçtiği kaydedilmiştir. Önasya'ya ait Oğuz'un fütuhatı, daha eski zamanlarda yaşamış olan Türk hakanlarının, belki Kimmer ve Sakaların Önasya'ya seferleri üzerine tesbit edilmiştir. Yalnız Reşideddin'de bu hikâyelere ilâve olunan bazı cüzi teferruat vardır. Yâni destanın bu sefere ait hikâyesi orijinaldir ve büyük ölçüde Sakaların Önasya seferlerine bağlı olmalıdır. Kireyit Han'ının mektubundaki üç kral ise, aslında Oğuz tarafından mağlup edilerek Moğolistan taraflarına atılan üç amcası olmalıdır.

Oğuz Destanında icraatı tavsif olunan Oğuz'un Önasya'ya Atil, Derbend, Mugan yolu gelip, fütuhatını tamamladıktan sonra Demavend-Nişabur yolu ile dönmesi gibi, İran Şehnâme'lerinin tavsif ettiği Afrasiyab da hemen aynı yolla Mugan'a gelip, Damgan ve Demavend yolu ile Turan-zemin'e dönmüş gösterilmiştir. Oğuz Destanında Oğuz'la savaşan İt-barak kavmi de Şehnâme'de zikredilmiştir.

Yunan kaynaklarında Sakaların Önasya'da Filistin'de 28 sene kaldıklarından bahsedilmesi Oğuz Destanındaki kayıtlara da uygundur. Zira Oğuz Aka sadece Antakya'da onsekiz sene kalmış, diğer yerlerde de en az 10 sene kalmıştır. Diğer taraftan Oğuz Destanında sözü geçen Eymür/Aymar Oğuz aşireti de Yunan kayıtların(Herodotos, I, 105) daki «Avaroeoi» ye tevafuk eder. Herodot'un zikrettiği bu kavmin mübtelâ olduğu «kadın hastalığı», Ortaasya göçebelerinin şaman kamlarında da görülen bir haldir(Ibn Fadlan, 135). İşte Oğuz Destanı bize,

MÖ. VII. yüzyılda Asurlular, Babilliler ve Medyalılar arasında cereyan eden cihan hâkimiyeti davalarına Türklerin de karışmalarının hikâyelerini anlatıyor. Elbette buna Ortaasyalı diğer fatih kavimlerin, meselâ Selçukluların, belki Ak ve Karakoyunluların Sasaníler devrinde yaptıkları seferlerin teferruatı aksettirildiği gibi; Ortaasya ve Çin taraflarındaki fütuhata dair hikâyelere de Sakaların seferlerine dair hikâyeler karışmıştır. Fakat asıl temel hâdise, elbette Sakaların seferleridir. Herhalde Oğuz Han hikâyesi, bir yandan Sakaların Önasya fütuhatını içine alırken, diğer yandan da, birçok bilginlerin zannettiği gibi, Hun/Hsiung-nu'ların Ortaasya'da geniş bir devlet kurdukları zamanı aksettirmiştir.

Oğuz Destanı'nın Ebülgazi ve Reşideddin rivâyetleri, Dede Korkut kıssaları ve Yazıcıoğlu Oğuznâmesine ek olan parça ile karşılaştırılınca daha büyük ehemmiyet kesbetmektedir. Meselâ Kanglılar Kanlu Hoca veyâ Kanlu Kâfir olarak zikrediliyor. Bu Kanglılar Buhara ve Horezm taraflarında gösteriliyor. Ulaşoğlu Salur Kazan için «Türkistanun diregi, tülü kuşun yavrısı, kanlu kâfir ellerinden ulu Horasan'a ad çağırdan» deniliyor(YOODP). Yâni Kanglılar Çin tarihlerinde Kang-yü ismi ile zikrolunan büyük kavmin ta kendisi olarak tavsif olunuyor. Uysun âşireti için «Uşun Koca» deniliyor. Tarihlerde Fergane dağlarında zikredilen İğrek ve Çiğrek kabileleri bu Uşun Koca'nın iki oğlu olarak gösteriliyor. Dede Korkut'da ve Yazıcıoğlu Oğuz Destanı parçasında zikri geçen Ense Koca ve oğlu Okçı bizim destanda zikredilen(st. 617, 619) Öksi ile bir olsa gerektir. Dede Korkut kıssalarını bu bakımdan da incelemek gerekir.

Herhalde Oğuzların batısında, Ural Dağlarından ve Batı Sibirya'dan Horasan ve Hindistan hududuna kadar olan yerlerde, yukarda zikredilen Kanglılar hâkim olmuştur. Uygur, Kanglı, Halaç, Uysun ve onun kolları olan İğrek ve Çiğrek komşu olarak yaşamışlardır. Daha sonra Oğuzlar bu Kanglıları itaata almışlar ve onlar Oğuz Han'ın akraba ve dostları sayılmış. Bu hikâyelerin tetkikinde Dede Korkut, bir taraftan Türkistan'ın Kazıgurt mıntakasında ve Sırderya boylarında, bir taraftan da yine İslâm devirlerine ait olan Semek Ayyar kıssasında ise, Hind hududunda yaşıyan bir hakîm ve diplomat bey olarak tavsif olunmuştur.

Görülüyor ki Türkistan'ın ve Horasan'ın Oğuzlardan evvelki ve Oğuz fetihleri zamanındaki tarihi, ayrı parçalar halinde çeşitli Oğuz rivâyetlerine dağılmıştır. Fakat bu rivâyetlerin hepsini bir arada toplayan eski bir versiyon elimizde yoktur. Reşideddin ve Ebülgazi'nin rivayetleri farklı olmakla berâber aynı plân üzerine kurulmuştur. Onlardaki müşterek tasnif, tabiî ki Reşideddin veyâ Ebülgazi'nin işi değildir. Her iki rivâyet Selçukluların eseri de değildir. Aksine her iki rivâyet de, Selçuklulara muhalefette bulunan çevrelerden çıkmıştır. Alelâde bir Türkmen oldukları halde kendilerini Afrasiyab yâni Hakanlılar neslinden göstermeleri, Kınık boyunun başlangıçta Oğuz kabileleri listesinin sonunda gösterildiği halde, İran fütuhatından sonra, (Kâşgarlı'da olduğu gibi) Kayı kabilesi yerine, yâni listenin başında hâkim kabile yerine çıkarmaları beğenilmemiştir. Çünkü eski

kabilelerin geleneksel yerlerinde Kınıklar, Ebülgazi'de gösterildiği gibi, hâkim kabileler listesinin sonundaki Yiva(Eyva) kabilesinin hizmetinde idiler. Bu husus, yâni Selçuklulara karşı muhalefet ruhu ve başlangıç şecerelerinin karışıklığı Reşideddin ve Ebülgazi'de müşterekdir. Her iki rivâyette de Kereküçi Hoca oğulları hakkındaki hikâyeler, Selçuklu muhitinden ayrı yaşıyan Oğuzlar tarafından, güya iki muhtelif zamanda yaşıyan iki sülâleye ait kıssa imiş gibi gösterilmiş. Bu da rivâyetlerin Selçuklulardan ayrı bir muhitte yazıldığını açıkça gösteriyor.

Netice olarak Reşideddin'e esas olan Oğuz hikâyelerinin, Ebülgazi'nin elindeki Türkmen rivâyetleri gibi, muhtelif zamanlarda yazılmış hikâyelerin Şahmelik'e ait mâlumatın daha taze olduğu bir zamanda, fakat onun tebaasından olmayan Türkmenler tarafından söylendiğini tahmin edebiliriz. Bu rivâyetlerin bir kısmı Horasan ve Sırderya havzasında, diğerleri de Gökçegöl - Vangölü mıntakasında yaşıyan Bayandır ve Salurlar ağzından yazılmıştır diyebiliriz. Her iki rivâyet, yukarda da dediğimiz gibi, Reşideddin ve Ebülgazi'nin eserleri değildir. Onlar ancak önlerine getirilen rivâyetleri bir araya getiren iki müellifdir. Ebülgazi, Câmi'üt-Tevârih'in I. cildinin başındaki Oğuzlara ait kısmı görmüştür. Fakat II. cildinde, «Oğuzların ve Türklerin Tarihi» ünvanıyla ayrı bir risâle olarak yazılan eseri görmüşe benzemiyor. Bu bakımdan her ikisi Oğuz destanları üzerindeki araştırma işinde, biri diğerinden bağımsız sayılabilecek kaynak telâkki edilebilir.

⁂

Uygurca Oğuz Destanında Oğuz'un gökten bir nur olarak inen bir kızla evlenmesinden Bozokların ceddi olan üç prensin; bir göl ortasındaki bir adada bir ağaç kovuğunda bulduğu bir kızla evlenmesinden Üçokların ceddi olan prenslerin doğduğu, Bozokların sağda Akkoyun, Üçokların solda Karakoyun an'anelerine bağlı iki zümre teşkil ettikleri anlatılmıştır. Bunlar Hind ve İran kaynaklarında, Hunların Ak-Huna ve Kara-Huna'ya bölünmüş olduklarına dair verdikleri mâlumatla bağdaşmaktadır. Oğuz Han'ın bu altılı teşkilâtı oğulları merkez olmak üzere tamamladıktan sonra «Ben Uygur'un kağanı bulamın» diye ilân etmiş olması, Oğuzluğu Uygurlukla bağlamaktadır. «Gur» kelimesi, aslında hem Uygurları, hem de Kıpçakları içine alan büyük bir kitlenin umumî ismi olmuştur. Belki en eski zamanda Oğuzlar da buna tâbi olmuşlar; ancak sonunda onlar «z» yâni türkçenin «şaz» şivesini konuşan bir kavim sıfatıyla ayrılmışlardır. Kanglı-Kangalıların bu Uygur-Gurlarla birlikte Batı Türkistan'ın Urallardan Hindikuş'a kadar uzanan yerlerinde iki hâkim zümre olarak gösterilmesi dikkate şâyandır. Çünkü Karahanlıların Ahmed Yesevî menkıbelerinde verilen rivâyetlerinde, Buğra Han neslinden Hanlara karşılık olarak aynı Sırderya havzasında Kanglı ve Kayı Hanları zikredilmektedir(Ishak Ata, Hadiqat ül-Arifin, Kâbil Umumî Kütüphânesi, Ahmed Yesevî'nin şeceresi, vr. 252a).

Bu vaziyet bizim Oğuz Destanına ait araştırmalarımızı dallanıp budaklandır-

maya ve derinleştirmeye sevkedecektir. Bu rivâyetlerde Batı Türkistan'da Oğuz, Uygur ve Kanglı ittifakı, Doğu Türkistan ve Moğolistan'da ise Oğuz'un üç amcasının oğulları hâkim olmuş gösteriliyor. Bununla berâber, Moğolistan'ın tam merkezinde, Irtış nehri başlarında bir kısım Kanglılar daha Çengiz Han'ın żuhuruna yakın zamanda yaşamışlar ve Çengiz'in ecdadının maîyeti sayılan kabileler arasında Kanglıyut, yâni Kanglılar aşireti de bulunmuştur(Reşideddin). Batı Türkistan'ın bilhassa Sırderya ve Çu havzaları ahalisi arasında Uyşun, yâni Usun aşireti ve onun kolları olan İğrek ve Çiğrek, kuvvetli iki zümre olarak Oğuz Destan nüshalarında görüldüğü gibi (Dede Korkut), Moğolistan'da Uyşunlar Çengiz'in ecdadının desteği olan kabilelerin başında gelmektedir. Yuragul bunlardandır; keza çoğul olarak kaydedilmiş isimleriyle zikredilen Kungrat ve Bayavutlar da böyledir. Bütün bu mevzulara ait incelemeler, Oğuz Destanlarındaki küçük kayıtların kıymetini ortaya çıkaracaktır.

Oğuz Destanı'nda Göktürkler pek zikredilmiyor. Gerçi bir yuğ töreni ifâdesi ile Göktürk kitâbelerindeki yuğ töreni ifâdesi benziyorsa da, bundan başka bir benzerlik ve ifâde pek yoktur. Karluklar ve Tanrı dağlarındaki Göktürk Hanları dağlarda yaşıyan hükümdarlardı. Oğuzlar ve Kanglılar ise tamamiyle bozkır kavimleridirler. Semerkand ve Almalık'da hükümranlık eden Uygurlar oturak bir kavim olarak tasvîr ediliyorlar. Oğuz zamanında, Oğuz'dan isim alan kabileler Kanglı, Halaç, Uygur ve hepsi «Tokuz Oğuz» tesmiye edilmişe benzemektedir.

Büyük Oğuz-Uygur devleti yaşadığı zaman Karluklar dağlık mıntakalarda, kendi hallerinde kalmışlar; kimse onlara dokunmamış. Oğuzlar bu devleti yaşattıkları zaman bir yabancı istilâsı da olmamış. Destanın anlattığı zamanda İran'da daha Ahamenid ve Part gibi bir büyük devlet kurulmamış. Zira şehirlerin mukavemeti münferit mahiyette olmuştur [Ön Asya harekâtı sırasında Halep'in hiç zikredilmemiş olmasını da bu arada kaydetmek gerektir. Tarihî bakımdan da Halep, MÖ. XV. — III. yüzyıllar arasında hiç zikredilmemiştir. Herhalde Oğuz'un bu yöreye seferi bu tarihler arasına tesâdüf etmektedir.] Oğuz Destanının bu eski devre ait tafsilâtının en mühimleri Doğu ile Batı arasında hâkim unsur sıfatıyla ancak Türklerden bahsetmiş olmasıdır. Bundan başka, Oğuz Destanı, o zaman maruf olan Türk kabilelerinin dünyanın her tarafına, çok merkezîleştirilmiş olarak tavsif edilen illerin ve ülkelerin idâresini kolaylaştırmak için dağıtılmış olmasını anlatıyor. Zaten tarihî deliller Kay, Gur, Karluk, Halaç, Kümidh, Çigil ve Türk gibi kabîlelerin Doğu Avrupa, Uzakdoğu, İran, Kuzey Hind ve Kuzey Çin taraflarında türlü şekillerde ve çok yaygın olarak yaşamış olduğunu göstermektedirler. Bu sahalardaki İran kavimlerinden Türklere çok karışmış bir kavim olarak As kavmi zikredilmektedir ki, bu sonradan tam bir Türk uruğu, Yazır olarak zikredilmektedir. Bu büyük Oğuz - Uygur devleti, muhakkak ki Doğu Avrupa'daki Kıl-Baraklar ülkesini de içine alıyordu. Oğuz-Uygur devletinin bukadar geniş sahada en çok meşgul oldukları yer Hazar Denizinin etrafı ile Hindukuş

mıntakası idi. Oğuzların bu büyük devleti herhalde milâdî I-V. yüzyıllarda da yaşamıştır.

Şehnâmedeki Türk kahramanı Afrasiyab'ın, yâni türkçe ismiyle Alp Er-Tunga'nın İran ve Hind fütuhatı esnasında karargâhı şimdiki Afganistan'ın ortasında Gurçestan'da bulunmuş. Ahmed Tusî'nin naklettiği bir arapça rivâyette «buradan dünyayı idâre etti; dünyayı devletlere taksim etti ve Türkleri yürüttü» der. İranlı Keyhusrev onunla Azerbaycan'da çarpıştı ve Moğolistan taraflarındaki başkentine kadar gitti. O Anadolu'da yahud Urmiye Gölü civarında öldürülmüş. Bundan Herodot vs. de bahseder(*Giriş*/1970, s. 167-168, 417-418). Çinliler de Ortaasyalı bir Cihangirin MÖ. 625 de öldüğünden bahseder ki, Yunan kaynakları da hemen aynı tarihleri veriyor. (Afrasiyab/Tunga Alp hakkında diğer eserimizde, «Türklerin menşe Efsâneleri/Destanlara göre Eski Türk Tarihi'nde daha çok bilgi verilecektir).

«Oğuz Han»ın ismi, Reşideddin'in Paris nüshasında daima Ogur olarak yazılmış. Tevârih-i Güzide Nusretnâme'de de (Taşkent neşri, 1967, s. 13 den başlayıp) hep böyle. Esed-i Tusî'nin Gerşasb-nâme'sinde Sakalar devrine tevafuk eden ilk cihangiri «Yugur Khaqan» da böyle «r» ile yazılmış(Habib Yağmaî neşri, s. 334, 339-347, 352-354, 365-366).

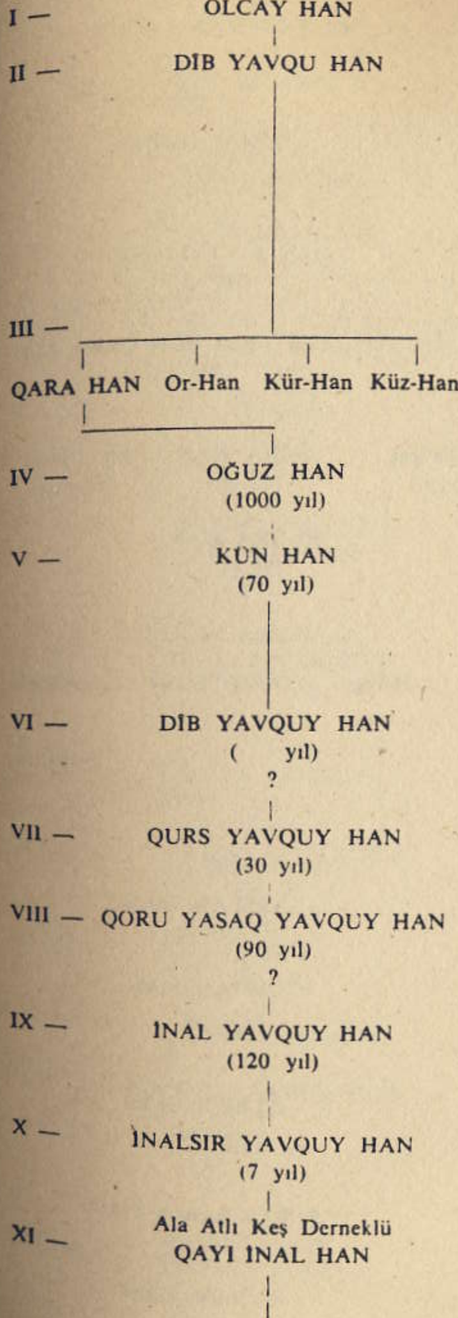
Bütün bunları gördükten sonra, Bizans Elçisinin İmparator Justin'e, 569 tarihinde Göktürk Hakanının ziyâretinden dönüşünde «bu halk bugün Türk ismiyle marufdur; eski zamandaki ismi ise Sakalardı»(Menander, 151, 152) demesinin tam bir hakikati anlattığı inancı gelecektir.

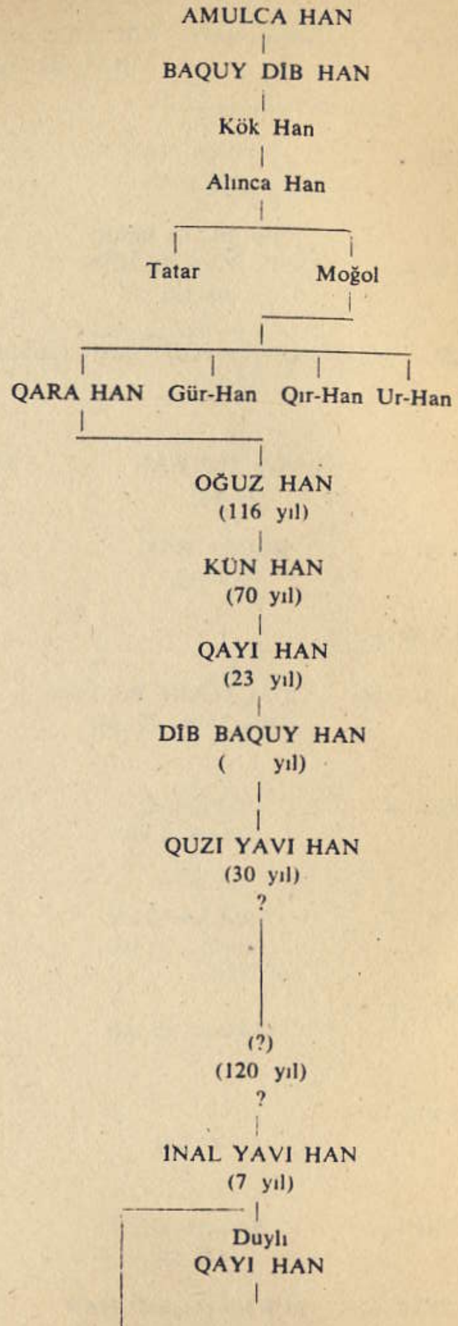
OĞUZ DESTANINDA BAHİS KONUSU OLAN HÜKÜMDARLAR SÜLÂLELER, ŞAHISLAR VE HÂDİSELER

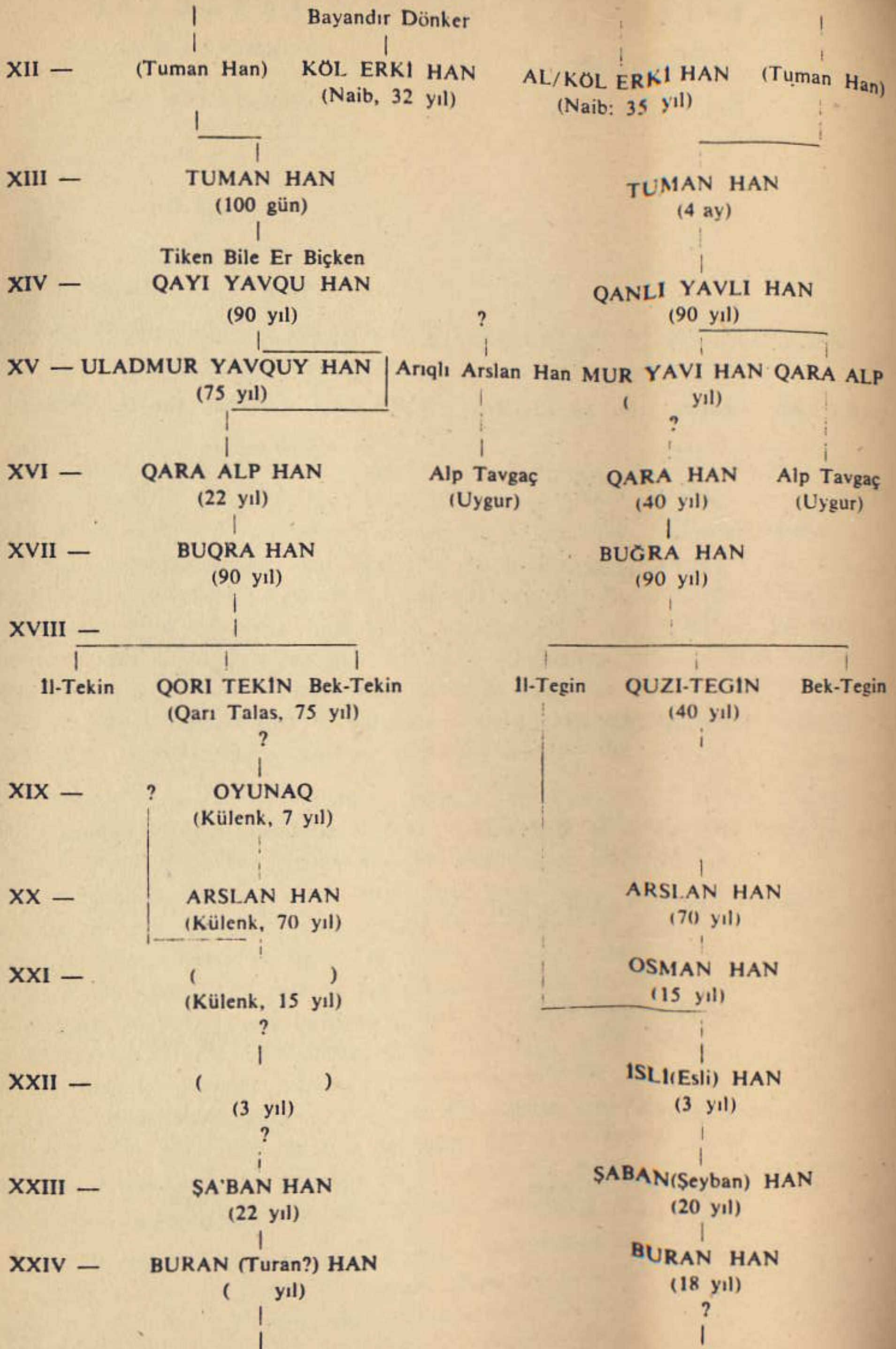
Reşideddin ve Ebülgazi rivâyetlerinin her ikisi, aşağıda zikredilecek şahsiyetleri, Peygamberin muasırı saydıkları İnal Yavqu Han'dan önceki ve sonraki olmak üzere başlıca iki kısma ayırmaktadırlar. Fakat temel hâdiseleri Milâddan önce VII. yüzyılda cereyan eden Oğuz Han ile soyundan gelen Qoru Yasaq Yavqu arasında geçen zaman hakkında, ancak çok uzun bir fasıla olduğu söyleniyor. Reşideddin'e göre bu fasıla, yâni kendi yaşadığı XIV. yüzyıl başları ile Oğuz Han'ın zamanı arasında ikibin sene kadardır. Reşideddin bilhassa isrâil an'anelerini çok iyi bildiğinden bu eski Türk tarihinin Milâddan önce yedinci yüzyılda Ortaasya kavimlerinin, ezcümle Sakaların Önasya'yı istilâ etmelerini başlangıç olarak almış olabilir. Bu itibarla söylediği doğru sayılabilir.

Ebülgazi Han bu hususta daha dikkatli davranmaktadır. O bilhassa İnal Yavı Han'dan sonraki kayıtların hepsinin doğru olup hiç yanlışı bulunmadığını söylüyor. Ancak Oğuz'un beşinci nesilden torunu olan Quzı Yavı Han ile, VII-VIII. yüzyıllarda yaşamış kabul ettiği İnal Yavı Han arasında geçen zaman, onun zihnini kurcalamıştır. Zira kendisi Oğuz'u, efsânevi İran hükümdarı Keyümers'le muasır kabul ediyordu. Keyümers ise kendi çağından 5000 yıl önce yaşamıştı. Bu kadar önce yaşıyan Oğuz Han'ın beşinci neslinden torununun, birden Peygamber ve Abbasîler çağındaki İnal Yavı Han'a geçilmesini mantığı kabul edememişti. Böyle olduğundan, Quzı Yavı Han ile İnal Yavı Han'ın bağlantısını şüpheli geçmiştir. Ebülgazi'nin, kendine arzedilen rivâyetleri bu açıdan tenkide tâbi tutması da dikkate değerdir. Oğuznâme râvilerinin, destanda zikredilen hâdiseleri bu açıdan ele alıp, sonradan bazı isimleri, sırf bu arayı doldurmak için destana sokmuş olmaları da mümkün olsa gerek. Bu bilhassa, aşağıdaki listede de görüldüğü gibi, son isimlerde bellidir.

Burada Oğuz destanında bahis konusu olan padişahları, Ebülgazi'nin listesi ile karşılık olarak veriyoruz. Her ismin altına hükümdarlık müddeti ile tahta geçtiği yer de ilâve edilmiştir. Bu hükümdarların Ebülgazi ile karşılıklı olarak zikredilmesi, metnin daha iyi anlaşılmasına yardımcı oluyor.

REŞİDEDDİN
I — OLCAY HAN
II — DİB YAVQU HAN
III —
QARA HAN
Or-Han
Kür-Han
Küz-Han
IV — OĞUZ HAN
(1000 yıl)
V — KÜN HAN
(70 yıl)
VI — DİB YAVQUY HAN
(yıl)
?
VII — QURS YAVQUY HAN
(30 yıl)
VIII — QORU YASAQ YAVQUY HAN
(90 yıl)
?
IX — İNAL YAVQUY HAN
(120 yıl)
X — İNALSIR YAVQUY HAN
(7 yıl)
XI — Ala Atlı Keş Derneklü
QAYI İNAL HAN

EBÜLGAZİ
AMULCA HAN
BAQUY DİB HAN
Kök Han
Alınca Han
Tatar
Moğol
QARA HAN
Gür-Han
Qır-Han
Ur-Han
OĞUZ HAN
(116 yıl)
KÜN HAN
(70 yıl)
QAYI HAN
(23 yıl)
DİB BAQUY HAN
(yıl)
QUZI YAVI HAN
(30 yıl)
?
(?)
(120 yıl)
?
İNAL YAVI HAN
(7 yıl)
Duylı
QAYI HAN

Bayandır Dönker
XII —
(Tuman Han)
KÖL ERKİ HAN
(Naib, 32 yıl)
AL/KÖL ERKİ HAN
(Naib: 35 yıl)
(Tuman Han)
XIII —
TUMAN HAN
(100 gün)
TUMAN HAN
(4 ay)
Tiken Bile Er Biçken
XIV —
QAYI YAVQU HAN
(90 yıl)
?
QANLI YAVLI HAN
(90 yıl)
XV —
ULADMUR YAVQUY HAN
(75 yıl)
Arıqlı Arslan Han
MUR YAVI HAN
(yıl)
QARA ALP
?
XVI —
QARA ALP HAN
(22 yıl)
Alp Tavgaç
(Uygur)
QARA HAN
(40 yıl)
Alp Tavgaç
(Uygur)
XVII —
BUQRA HAN
(90 yıl)
BUĞRA HAN
(90 yıl)
XVIII —
İl-Tekin
QORI TEKİN
(Qarı Talas, 75 yıl)
Bek-Tekin
İl-Tegin
QUZI-TEGİN
(40 yıl)
Bek-Tegin
?
XIX —
?
OYUNAQ
(Külenk, 7 yıl)
XX —
ARSLAN HAN
(Külenk, 70 yıl)
ARSLAN HAN
(70 yıl)
XXI —
( )
(Külenk, 15 yıl)
OSMAN HAN
(15 yıl)
?
XXII —
( )
(3 yıl)
İSLİ(Esli) HAN
(3 yıl)
?
XXIII —
ŞA'BAN HAN
(22 yıl)
ŞABAN(Şeyban) HAN
(20 yıl)
XXIV —
BURAN (Turan?) HAN
(yıl)
BURAN HAN
(18 yıl)
?

XXV —	ALİ HAN (20 yıl)	ALİ HAN
XXVI —	Kılıç Arslan(Şah-Melik)	Kılıç Arslan(Şah-Melik)
	Kereküçi Hoca	Kerance Hoca
	Toqsurmış İçi	Togurmış
XXVII —	TUĞRUL SULTAN (Merv, 20 yıl) — Arslan	Tuqat — TUĞRUL (20 yıl)
XXVIII —	(TUQAQ) (7 yıl) ?	ARSLAN (10 yıl)
XXIX —	(DOQUR YAVQUY) (Uygur? 12 yıl) ?	
XXX —	Asılzâde (SAMAN YAVQUY) (yıl) ?	ASILZÂDE (20 yıl)
XXXI —	(AĞIM YAVQUY) ?	ARSLAN HAN
XXXII —	KÖKEM YAVQUY (20 yıl)	KÖKEM BAQUY (20 yıl)
XXXIII —	SERENK (10 yıl)	SERENK
XXXIV —	SÜBEKTEKİN	
XXXV —	MAHMUD SÜBEKTEKİN	
XXXVI —	MES'UD	
XXXVII —	(Selçuklular) TUĞRUL SULTAN	

A g (st. 1156-1160) Serenk'den sonra Oğuzlarda müstakil padişah olmadığını, ayrı ellerin Horezm, Maveraünnehr ve Horasan'da kim hükümdar olursa ona tâbi olduklarını tasrih etmiştir. Buna benzer bir ifâde Ali Han'ın tahta geçtiği yıllar için de mevzubahis edilmiştir. Zira Ali Han ve oğlu Şah-Melik ile Oğuz Devleti sona ermişti. Bu hâdiseler hakkında burada, daha ziyâde Ag'nin mâlumatını esas edinip birkaç söz söylemek isteriz. Ebülgazi Ali Han çağında Oğuzların dağılmalarını «Oğuz Eli'nin Ali Han'a yağı olup Şah-Melik'i öldürüp ev başına Qara Han olup dört tarafa gitmelerinin zikri» başlığı altında anlatıyor. Diğer taraftan Oğuz Eli, zaten Ebülgazi'nin biraz yukarda(st. 1023-1024)ki ifâdesinden de anlaşılacağı gibi, Ali Han'ın tahta geçtiği yıllarda bir dağılmaya maruz kalmıştı. Bu hâdiseler herhalde XI. yüzyıl başlarında cereyan eden büyük göç hareketleri ile ilgili olacaktır. Ebülgazi bu münâsebetle doğudan gelip Oğuz Eli'ne çatanları «Moğol» diye isimlendiriyor. Bu gelenler, herhalde Oğuzların çok yıllar önceleri doğuya giden kardeşleri olmalıdır. Bu göçleri yaratanlar Mervezî'de Qay, Qun vs. olarak zikredilir ve bunlar, herhalde bu yıllarda büyük kütleler halinde batıya gelmişlerdir. İşte bu hâdiselerle hırpalanan Oğuz Eli'ndeki çözülmeyi muhtemelen Şah-Melik'in çirkin tutumu çabuklaştırmış olacaktır.

Ali Han ve oğlu Şah-Melik'den sonra zikredilen isimler, çok değişik zamanlarda ve değişik sülâlelerde görülen şahsiyetlerdir. Herhalde bu isimler, destana en son sokulan rivâyetlerdir. Ne yazık ki bu rivâyetler, tarihî temelleri o kadar güçlü olmasına rağmen tenkidsiz şekilde sıralanmışlardır.

Oğuz Destanında Hanların hükümranlık müddetleri mübâlâğalı olmakla beraber, efsânevî bir şahsiyet şeklini almayanlarda normaldir. Bunlar içinde bilhassa Oğuz bin yıllık ömrü ile dikkati çekiyor. Ebülgazi bu hususta 116 yıl gibi daha mâkul bir rakam veriyor. Herhalde bununla çok uzun bir ömür sürdüğü ifâde edilmiş olsa gerek. Bunun dışında zikredilen hükümdarlardan (R ş ile A g arasındaki ihtilâflı senelerde R ş esas alınmıştır) 1 kişi 120 yıl, 3 kişi 90 yıl, 2 kişi 75 yıl, iki kişi 70 yıl, birer kişi 32 ve 30 yıl, altı kişi 20-22 yıl, bir kişi 18 yıl, bir kişi 15 yıl, bir kişi 12 yıl, bir kişi 10 yıl, üç kişi 7 yıl, bir kişi üç yıl, bir kişi de ancak yüz gün hüküm sürmüştür. Görülüyor ki bir kısmı çok yaşamış ve uzun süre hanlık etmişler(70-120 yıl). Fakat çokluk mutedil bir süre hükümdarlık etmişler ve orta bir ömüre sahip olmuşlardır(15-32 yıl). Bir kısmının hanlık süresi hayli kısa olmuştur ki, bütün bunları tabiî görmek gerekir. Yâni Hanların hükümranlık müddetleri normal sayılmalıdır.

Burada zikredilen 36 hükümdarı başlıca dört büyük grupta toplayabiliriz. Birinci grup, ilk dokuz hükümdardır. Bunlarda Oğuz Han ve onun evlâdı tam mânasıyla hâkimdirler. Oğuz Han bu sülâlenin bir ferdî ve sonraki sülâle azalarının da atasıdır. Bu sülâlede Dîb Yavqu ismini taşıyan iki hükümdar vardır. Bunlardan birisi Oğuz Han'ın dedesi, yâni Kara-Han'ın babasıdır. Diğeri de Reşideddin'e göre Kün Han'ın oğludur. Fakat Ebülgazi'nin daha doğru olması mu-

hakkak rivâyetine göre ise Kün Han'ın torunudur. Birinci Dîb Yavqu'nun dört oğlundan Kara-Han Oğuzların atasıdır. Diğer üç oğul ise doğuya gidip Moğol ismini alan kabilelerin atası olmaktadır. Bu sülâle devrinde Oğuzlardan ayrı olarak Uygurlar, Kanglılar mevcuddur. Onun için Uygur veyâ Oğur ile Kanglılar hakkında da bir parça üzerinde durmak gerekecek.

Oğuz Destanında Oğuz'dan evvel de Kanglı ve Uğur aşireti bulunmuş gösteriliyor. Bu Uğurlar için Tokuzoğur veyâ Tokuzoğuz tâbiri kullanılmıştır. Kıpçak, Kanglı, Halaç ve Karluklar da güya Oğuz devrinde bu ismi almış kabileler gibi gösterilmekle beraber, ondan evvel yaşıyan unsur gibi geliyor. Bulgar yerine Bal-gur veyâ Balgır deniyor. Kıpçakların daha Oğuz'dan evvel Ural ve Etil boylarında yaşadıklarını gösteren bazı teferruat vardır. Ptolamaios'da «Yayık» ismi «Cayık» şeklinde yazılmıştır ki Kıpçak şivesi iledir. Buhara-Semerkant tarafında yaşıyan Kanglıların şivesinden de «Yalguzağaç» kelimesi görülüyor. Başkurtların da Karaşit isminde bir reisleri vardır. Araplar yeni geldiği vakit Soğd ve Fergane hükümdarlarından bazıları Akşit lâkabı taşıyordu. Bundan dolayı Başkurt reislerinin ismi Karaşit olacak. «Şit» «şad» demek de olabilir.

Sülâle, Oğuz Han'dan sonra oğlu Kün-Han'la devam ediyor. Bu tamamiyle Oğuzların hâkim olduğu bir devri gösteriyor. Bu sülâlenin hâkim olduğu ülkelerin coğrafyası Doğu Avrupa, Önasya, Ortaasya ve Uzakdoğu'nun hepsine şâmil olarak gösteriliyor. Bu sülâle belirsiz bir şekilde başka ad almaktadır.

II — İkinci devir, Ebülgazî'nin Abbasîler zamanında yaşamış gösterdiği İnalsır Yavquy Han ile başlıyan devirdir. Bu devir, 766'da Ortaasya'da yüksek hâkimiyeti Göktürklerden Xutglan Xaqan, yâni Kut-oğlan Kağan elinden alan Karlukların reisi olan İnalsır Yavgu ile başlar. Daha sonra aşağıda 3. devir olarak alacağımız Buğra Hanlarla devam edip, 1035 de hâkimiyeti sona eren Şahmelik-Kılıçarslan'ın bozulması ile biter. Oğuz destanı bu devirde ancak bozkırlarda kabileler arasında hükümranlık eden şahsiyetler ve sülâleler üzerinde durmuş fakat Göktürk, Uygur ve Karahanlı hükümdarlarını ayrıca bahiskonusu etmemiştir. Bu devirde zikredilen Hanlar Kayı sülâlesinden gösterilmekle berâber, aslında Karluk Yabguları olacaklar. Zaten isimleri de enteresandır. İnalsır'ın ismiyle onun halefi olan Kayı İnal Han'ın ismi dikkati çekiyor. Çünkü burada, türkçede hükümdarın damadı anlamına gelen «inal» sözleri vardır. Burada iki ihtimal vardır. Ya bu Hanlar kendileri Kayı olduğu halde, Karluk Yabğusunun idâresinde ismen Han idiler. Yahud da, daha kuvvetli ihtimal olarak, aslen Karluk oldukları halde, «inal» olarak Dîb Yavqu sülâlesine bağlandılar ve Han oldular. Keza halefi de «Kayı» olduğu halde «inal» olmuştur. Belki de Karluklar bu «inal»lıkla sülâlelerini Oğuz sülâlesine bağlamışlardır.

Bu hükümdarlar muhakkak ki Karluk Yabguları idiler. Çünkü VIII. yüzyıl ortalarında hâkimiyeti Göktürklerin elinden alan kavimler Uygur ve Karluklardı. 759'da Orhun'da şarkî Uygur-Karluk devletini kuran Moyunçur Kağan'a Karluk

Kağanı denilmiştir(J. Marquart, *Cuvaynis bericht über die*... SBPA philos-histo class XXVII 1912, p. 487). Orta Tanrı Dağları mıntakasında Karlukların Göktürkleri yıkıp yüksek hâkimiyeti Kut-Oğlan Kağan'dan alan yabguları Gerdizî'de (Barthold neşri, s. 84) İlmasın Cabgu yazılmıştır. İşte Oğuz Destanında ismi geçen ve Ebülgazî'ye göre Abbasîlerin çağdaşı olan İnalsır Yavquy (Ag'ye göre İnal Yavı Han) bu İlmasın(İnalsın) Cabgu olabilir. Bunun halefi olan Kayı İnal Han'ın vezirleri Bayat'lardan Dede Korkut ile Bayandır ve İğdir beyleri idi. Daha sonra Türklerde umumîyetle nâib anlamına gelen Kölerki ismini taşıyan Bayındır Beyi de naib olarak görülüyor. Onun zamanında Ebülgazî'de Avşar aşireti zikrediliyor. Kayı Yavqu'nun oğlu Uladmur Yavquy zamanında Arıqlı Arslan Han'ın idâresindeki Uygurlar isyân etmişlerdi. Bu Uygurlar eskidenberi onlara tâbi idiler.

Burada Karluklar üzerinde de biraz durmak gerekecektir (Keza bk. not: 502a, 504a). Oğuz destanına göre bu kavim, Oğuz tarafından adlandırılan Tokuzoğuzlardandır. Keza bunların hep eskidenberi oturageldikleri Hindistan - İran sınırlarında zikredilmeleri de dikkati çekiyor. Karluklar isimlerinden de anlaşılacağı gibi, dağlı bir kavim oldukları halde merkezleri Çu havzası olmuş, doğuda Orhun yöresine kadar el uzatmışlar. Batıda ise şimdiki Afganistan'ın batısında bulunmuşlar, Şiraz'a kadar yayılmışlardır. Fakat hiç bir yerde ekseriyet teşkil etmeyip, muhtelif unsura mensup tebaaları üzerinde hâkim olmuşlardır. Batıda İran'ın Fars mıntakasında hâkim olan Âl-i Muzaffer Karluklardandı. Şimdiki Şiraz yanında, Cebbuye isminde bir kasabaları olmuştur ki, Sem'anî zikreder. Bunların az çok kalabalık olarak yaşadıkları yerler Tokharistan, kuzeyde Çu havzası ve aynı zamanda Bağraş-Göl mıntakası olmuştur. Şimdiki Hoten'in iranî hoten dilinde vesikalar bırakan hükümdar sülâlesi de «Khallukhan» yâni Karluk olmuştur. Fakat bunlar tamamiyle dağlarda yaşıyan bir kavim idi. Kışın dağ eteklerinde oturmakta, yazın her vakit yüksek dağlara, buzulların yanına çıkarlardı.

Burada iki nokta üzerinde durmak icab ediyor. Mes'udî Göktürk Hanlarının asıllarının Karluklardan olduğunu söylemiştir. Bu fikir galiba doğru. Hükümdarlar iki zümreden geliyor : birisi Çigil, Yağma ve Karluk kabilelerine dayanan Afrasiyab oğulları ki, bunlar bir mağaradan doğmuş kralın, kurt tarafından beslenen bir prensin neslinden geliyorlar. Dünyayı dörde bölerek idare ediyorlar. Kâbildeki Börü Tekin de bu efsâneye aittir(Bunlar hakkında Türklerin Menşe Efsâneleri'nde daha geniş bilgi vardır). Burada kurt doğrudan doğruya ya ced yahud ceddedir. İkinci zümre Uygurlar ve Oğuzlardır. Bunlar ağacın yarılmasından veyâ ışıktan çıkan kızdan türemişlerdir. Bunlarda ise kurt, bizim Oğuz Destanında olduğu gibi seferlerde yol gösteren bir kılavuz totemdir. Burada kurdun ana olduğu zikredilmiyor. Yol gösteren kurt, yeleli bir erkek bozkurttur. İşte asıl *Mücmel üt-Tevarih ve'l-Kısas*'da Türk, yâni Afrasiyab'ın ecdadı ile Oğuzlar arasındaki çekişmeler, bir vakit Afganistan'da ve Hind hududunda yaşamış olan Türk kabileleri arasında canlı destan ve hatıralar mevzuu olmuştur.

III — Uladmur Yavquy Han'ın çocuğu olmadığından bahsedilerek ikinci sülâle biter. Burada gerçi yeni sülâle bu Han'ın kardeşinin nesline bağlıdır ama, zihinlere bir zorlama gibi gelmektedir. Buğra Hanların menşei Ebülgazi'ye göre meçhuldür; ancak Reşideddin'e göre yine Yabgu sülâlesinden geliyor. Uladmur Yavquy Han'ın vaktiyle beşikten çalınan kardeşi, Kara Arslan daha sonra kaçıp yurduna geliyor ve Buğra Han'ların atası oluyor. Destanda Yabgu sülâlesinin sona erip, Buğra Hanların başladığı açıkça ifâde edilmiştir ki, herhalde bu asıl olarak da daha önemli bir değişikliğe işaret etse gerektir. Tarihî bakımdan bu zamanlar, Karahanlıların kuruluş yıllarına, IX. yüzyıla raslar. Fakat Oğuz Destanının bu sülâlede zikrettiği Hanlar kuzeydeki Buğra Hanlardır. Reşideddin büyük Karahanlıları bilmemektedir.

Bu sülâle hükümdarları umumiyetle hep Külenk'de oturan hükümdarlar olarak gösteriliyor. Sadece Qorı-Tekin'in Qarı Talas'da oturduğu kaydedilmiştir. Oğlu Şahmelik'le birlikte bu sülâlenin son hanı olan Ali Han ise, Sırderya'nın aşağı havzasında, cedlerinin paytahtı olan Yenikent'de otururdu. Bu sülâle «yabgu»lar neslinden olmayıp, «Han»lar neslindendi. Karahanlılar çağında, zaten Karluk hükümdarları Çu ve Talas havzalarından çıkartılmışlardı. Diğer taraftan bunlardan Külenk'de hükümdarlık etmiş olan Arslan Han Suvar kabilesine dayanmış görünüyor. Bu sülâlenin paytahtı gibi görülen Külenk, Oğuzların hâkim oldukları yerlerde, Çu havzasında, Amu Derya'nın sağkolu Vahş üzerinde ve Toharistan'da üç şehrin ismi olarak zikredilmiştir. Çu havzasındaki Küleng, Arap kaynaklarında Kulan olarak *İbn Esîr*'de(IV, 328) geçmektedir (Barthold, *Otçet*, 29). Bunu Çin kaynakları Tszu-lan şeklinde kaydetmişler. Vahş havzasındaki Külenk ise, Belh'li sofî Şaqiq Belhî'nin Karluklarla savaşta öldüğü yer olarak muhtelif kaynaklarda bahsedilmiştir. Bunun hakkında en mufassal mâlumatı Mahmud ibn Veli vermiştir ve Külenk'in yerini de tâyin etmiştir. Bu, şimdiki Tacikistan'da Vahş nehri üzerindeki Feyzabad'ın yanında veyâ Feyzabad'ın kendisidir.

Buğra Hanlar devrinde Hind tesirleri çoğalmakta görülüyor. Galiba Hind sahası ile Kara-Han ismi arasında bir bağ vardır. Gazneli Mahmud'a «Kara-Han» denildiği gibi, bizim Buğra-Han evlâdı arasında Hind'de de görülen efsâneler yaygınlaşmış gibidir. Bunlardan birisi üvey anne'nin âşık olduğu prens hikâyesidir. Aslında Oğuz Destanındaki Hind tesirleri ayrıca tetkike muhtaç bir konudur. Yukarda da dendiği gibi bunların başında Buğra Han ile bağlı olan Qorı-Tekin hikâyesi gelmektedir. Bu hikâyede esas olay, üvey annenin üvey oğula âşık olması, üvey oğulun yüz vermemesi üzerine ona iftira edip cezalandırması, lâkin sonunda hakikatin anlaşılmasıdır. Bu motif başka kavimlerde de görülüyor. Bunun Tevrat'ta görülen bir yahudî rivâyeti de vardır. Fakat bu hikâye ancak Hind ve Türk rivâyetlerinde tafsilâtlı ve coğrafî bir mekâna bağlı olarak görülmektedir. Hind rivâyetinde bu prens Asoka'nın oğlu Kunala'dır ki, bunu hindologlar incelemişlerdir(G. M. Bongard-Levin, *The Legend of Kunala; The Kunala Legend and unpublished Asoka Vadamala Manuscript*, 1956; Przyluski, *The*

Chronologie of the reign of Asoka Moria, Leiden 1956; Dr. Carl Koeppen, *Religion des Suddh..,* Berlin 1857(1906). Hind Aşoka rivâyetinde coğrafî isim olarak Kuzey Hindistan'da İndo-Skitlerin hükümranlık ettikleri Taksila ile Ucana geçmektedir. Bizim Oğuz Destanı rivâyetlerinde ise, hiç kimsenin tasavvur edemiyeceği teferruat vardır. Hikâyeyi, Ebülgazî'deki biraz değişik şekli ile birlikte hulasa edelim :

Buğra Han'ın İl-Tekin, Qorı-Tekin(A g 'de Qozı-Tekin) ve Bek-Tekin isminde üç oğlu vardır. Gayet akıllı ve bilgili bir kadın olan anneleri Bayır/Banu (A g : Baber Hatun) ölünce Buğra Han çok üzülür. Fakat sonunda Künce veyâ Erkünce isimli bir beyin genç ve güzel kızı ile evlenir. Fakat bu kız Qorı-Tekin'i sevmektedir ve birgün bu aşkını ilân eder. Qorı Tekin buna sinirlenip, ertesi günü kadını cezalandıracağını söyler. Fakat kadın daha önce davranıp, Qorı-Tekin'in kendisine tecâvüze kalkıştığını söyler. Şâhitlerin ifâdesi birbirini tutmadığından Buğra Han oğlunun gözlerini kör edip, onu suçluları meydana çıkaran bir ejderhanın yanına gönderir. Günahsız ise gözleri açılacak, suçlu ise ölecektir. Burada ayrıca Qorı-Tekin'in «antlık»ı, Sarukılbaş da zikrediliyor. Neticede İndel yahud Endek adlı sahradaki ejderhaya gidiliyor. Qorı-Tekin buradan sağ salim dönerek kendisine iftira eden kadını işkence ile öldürüyor. Ebülgazi rivâyetinde bu ejderhaya gönderme kısmı yoktur. Kadının aleyhine Afşar aşiretine mensup kadınların şahadet ettikleri anlatılıyor. [Bu hikâyede Qorı-Tekin'in çok sadık arkadaşı olarak geçen Sarukulbaş'a Dede Korkut'da da aynı şekilde raslıyoruz. Sarukulbaş Salur Kazan'ın bir noktada kardeşinden de yakınıdır.] Kâşgarlı'da Kulbak isminde, kutsal bir şahsiyet olarak buna benzer bir insan görülmektedir.

İşte bu hikâye, Asoka'nın oğlu ile bağlı bir Hind hikâyesinin Türkler arasında canlandırılarak verilen mufassal şeklidir. Veyahut Türkler arasında meşhur olan bir rivâyetin Hindliler tarafından Asoka'ya ve onun oğluna nisbet edilmesidir. Türk kavimleriyle Hindliler arasındaki bu cins kültür münâsebetleri daha birçok sahalarda da görülüyor. Devlet teşkilâtında hükümdar yerine «Dhib» veyâ «Şad» ünvanlarının alınması, Kara-Han ve Korkut'un Hindistan sınırlarında faaliyette bulunan kahramanlar olarak gösterilmesi, budizm ile şamanizm arasındaki münâsebetler bu cümledendir.

Bu efsânede ismi geçen ve yukardaki hükümdarlar listesinde XVIII. sırada olan Qorı-Tekin ile kardeşleri diğer tarihî kayıtlarda da zikredilmektedir. Bunlardan İl-Tekin'in oğulları Gerdizî'de zikredilen Küça(Ezel-Erk-Bügür) mıntıkası hanlarının manihaizmi kabul edenleri sıfatıyla bahis mevzuu ettiği hanlarla aynı zevat olmalıdır. Hudud ül-Alem'de de bu yöredeki birkaç köye «Bek-Tekin köyleri» adı verilmektedir. Kara-Alp ve oğlu Buğra Han(XVI-XVII)ın oğulları Qorı-Tekin ve İl-Tekin'in de «Buğıa Han» ünvanını taşıdıkları için burada ötedenberi hâkim olan Yağma veyâhud Tokuzoğuz yâni Uygur Hanları olduğu anlaşılmaktadır. Bununla Tokuzoğuzların da Göktürk demek olmayıp, Kudherkin'lere tâbi

Uygur ve Yağma Hanları olduğu beliriyor ki, bu Hanların hükûmet merkezleri Bügür, Küça, Balasagun ve Almalık mıntakası olmuştur. «Kölerkin» yahud «Küdherkin» hem Karluklarda ve hem Oğuzlarda «Yabgu'nun yardımcısı» demek olduğundan(*Ibn Fadlan,* 141; *Kâşgarlı* I, 108), On-Uygurların reisleri Elteber, Tokuz-Uygurların reisleri Köl-erkin idi(A. Kononov, *Rodoslovniya Turkmen,* haşiyeler, s. 100). Buna bakılırsa Tuman Han gibi onun naibi olan Kölerki de Tokuzoğulların ve aynı zamanda Karluk ve Oğuzların da hanları idiler.

İslâm devrine sıkıştırılan bu hükümdarların bir kısmı, o cümleden Tokuzoğuz ve Karlukların Yabgu ve Hanları budhist idiler. Yenikent ve Otrar'daki Kanglı Hanları da budhist ve Talastakiler da «tersâ» yâni hristiyan veyâ maniheist olmuşlardır. Balasagun ve Talas'da İl-Tekin'in oğulları (Ebülgazi'ye göre, XXI-XXIV.) isimlerine bakılırsa hepsi müslüman idiler. Hanların hangi dine mensup oldukları meselesi hususunda Oğuz rivâyetlerini Ahmed Yesevî menâkıbı «Hadiqat ül-Arifîn» tamamlamaktadır. Kayalık ve Almalık'daki Arslan Han hristiyan olmuş olacak ki, Yesevî'de onlara «tersa» denilmiş; keza onlardan süryânî yazılı mezar taşları da kalmıştır. Sonradan müslümanlığı kabul eden Karlukların Almalık ve Kayalık'daki Hanları, daha Kara-Hıtaylar zamanında bile «Arslan Han» adını taşıyorlardı(*Cuveynî,* I, 56, 63).

IV — Dördüncü devre, çeşitli Oğuz Yabgularının hâkim oldukları devirdir. Bunlardan ilk zikredilenler Toqsurmış neslinden gelen Selçukluların atalarıdır. Burada ayrıca Gazneli Mahmud da Kayı uruğundan olarak gösterilmiştir. Bu mesele not: 957a da daha açık olarak izah edilmişti. Yine bu meyanda zikredilen Kökem Yavquy da, son Sasanîler devrindeki «Qaqım Yabgu*(Ibn ül-Belhî)* olabilir (bk. not: 939a).

İki ayrı yerde, ayrı ayrı sülâlelermiş gibi zikredilen Toqsurmış oğullarına gelince, bu mesele ayrıca izah edilmek icabeder. 921 de Selçukluların asıl vatanı olan Üst-Yurt'da(Hazar Denizi ile Aral arasında) Oğuzlara misâfir olan Arap Elçiliği kâtibi İbn Fadlan, Oğuzların ordu kumandanı, Sübaşısı olan Etrl bn Alqatgan'dan büyük hürmet gördü. O bunların şerefine bir av partisi yaptı; halife Al-Muktedir-Billah'ın mektubuna karşı da yumuşak davrandı. Bağdat halifesi onu kendi hizmetine almak istiyordu. «Etrl» kelimesini ben Er-Turl, yâni Er-Togrul olarak okumuştum. Seyid Lokman'ın ve Hasan Bayatî'nin Oğuznâmelerinde Selçuk ile Toqsurmış arası Selçuk bn Duqaq bn Alp-Togan olabileceğini ve bununla Lqman şeklinde yazılan ismin bir olabileceğini ileri sürmüştüm (*Ibn Fadlan,* 141; *Giriş,* 1970, 183-184). Şimdi zannediyorum ki Alp-Togan ismi de Türklerde devlet memurluğu hiyerarşisinde görülen «togancılık» rütbesiyle ilgili olabilir. Lqman ismi ile arap harfleriyle buna benzer yazılan bir türkçe isim tersim edilmiş olacaktır. Çünkü daha X. yüzyılda gayrimüslim Türkler arasında Loqman ismi mâlum değildi.

Reşideddin ve Ebülgazîdeki Oğuz rivâyetlerinde Tuqaq, Tuğrul'un kardeşi

olarak gösterilmiş ve bunlar, Selçukoğulları zamanı hâdiselerine Tuğrul Bey'in hayatı ile karıştırılmıştır. İbn Fadlan'ın milâdî 921 yılında görüşüp misâfiri olduğu ve ismi Er-Turul okunabilen Mangışlak Oğuzları beyi ile Toqsurmış oğlu Tuğrul'un aynı zat olduğu anlaşılmaktadır. Yine bizim Oğuz rivâyetlerinde Tuqaq ve Tuğrul'un Arslan isminde kardeşinden ve bunun Ermenistandaki faaliyetinden bahsedilmiştir. Bu rivâyetler, sadece Çağrı beyin 1017'lerdeki Önasya seferlerine ait hatıralardan alınmış değildir. Diğer taraftan Selçuk'un oğlu Arslan Yabgu'nun batıya sefer yaptığı da malum değildir. Selçuk oğulları nişancı ve kuşbeği vazifelerinde bulundukları gibi, Er-Tugrul bn Alptogan da İbn Fadlan'ın anlattığı gibi nişancı ve kuşçı idi. Biz Oğuz rivâyetlerinden Kınık beylerinin Çağrı ve Tugrul Beylerden bir asır kadar önce, Abbasî hizmetine girmiş ve bu sâyede Ermenistan ve Anadolu'ya öğrenmek fırsatını elde etmiş olduklarını söyleyebiliriz.

Oğuz Destanı Ali Han'ı Amu Derya'nın bu tarafı, yâni Sırderya havzasında hükümdarlık ettirdiği halde, Şahmelik'in Amuye'nin öteki tarafına yâni Horasan taraflarına hâkim olduğunu zikretmektedir. Diğer taraftan Gazneli Mes'ud, 1042 de Şahmelik'i Horezmşah tâyin ettiği zaman(*Beyhaqî*, 865; *İbn Esîr*, IX, 175), Amu Derya'nın aşağı kısımlarının tamamen bu baba-oğulun elinde olduğu anlaşılmaktadır. Merv mıntıkası da çoktandır Ali Han'ın elinde idi. Yâni Selçukluların can düşmanı kesilen Şahmelik ve babası, Selçukluları Nur'dan çıkaracak büyük kuvvetlere dayanan büyük bir devletin başında bulunuyorlardı. Bu da Selçukluların ilk tarihini öğrenme işinde mühim bir noktadır.

Ahmed Yesevî menakıbında Qılıç Arslan Han'ın Barçınlığ vilâyeti padişahı, onun oğlu Sarıq tunluq Ötemiş Han'ın Cend valisi olduğu zikredilmiştir. Bununla herhalde Ahmed Yesevî'nin kendi zamanında, yâni Ali Han ve Şahmelik'den az önce veyâ sonra vaziyetin böyle olduğu anlatılmıştır. Herhalde bunlar da Ali Han ve Şahmelik'e bağlı Kanglı Hanları olmuşlardır. Aynı menâkıbda Otrar Hanı Qılıç Arslan Qır Han'dan bahsedilmiş. Sayram Şehri tarihinde bunlardan beş Han sayılmıştır ki, sonuncusu olan Muhammed Bilgâ Han'ı, Horezm sultanı, yâni Beğdili'ler öldürmüş imiş(*Protokoly Turkestanskago Krujda libiteley Arxeologiyi*, v. IV, p. 91). Fakat bu hâdisenin hangi tarihte vaki olduğu zikredilmemiştir. Ebülgazi rivâyetinde Şah-Melik'in işi bozulduktan sonra, Türkmen kabilelerinin Horasan ve Mangışlak'ın nerelerine dağıldıkları bir bir zikredilmiştir(st. 1091-1109). Burada Salurlardan ayrıca bahsedilmiştir. Ebülgazi bu arada Salur Kazan ve Salur Denkli'nin manzum hikâyelerini ilâve etmiştir.

Herhalde Türkmen rivâyetinin Horasan'da yazılan kısımlarında Salurlar ve Reşideddin'in Önasya'ya ait kısımlarında Akkoyunluların ataları olan Bayandırlı râviler mühim rol oynamışlardır. Şüphe yok ki Reşideddin ve Ebülgazi rivâyetleri arasındaki farklar, ciddiyetle öğrenilmek icabeden özelliklerdir. Biz bu farkları en küçük teferruatına kadar incelemeyip önemli hususiyetler olduğunu göstermekle iktifa ettik.

***

Oğuz Destanında sülâlelerin hanları bahis konusu olurken onun maiyetinde dört kabileden vezirlik eden beyleri ve bir de devlet işlerinde müşâvirlik eden bir hakîm vezir zikredilmiştir. Fakat buna ait kayıtlar maateessüf ancak bazı hanlar için verilmiş; bütün hanlar için muntazaman söylenmemiştir. Böyle olmasaydı, Ebülgazi'de anlatılanları(st. 690 ve devamı) daha yakından ve iyice öğrenecektik. Fakat burada zikredilenler bile tarihimizi anlamak bakımından çok şayanı dikkattir.

Böyle müşâvir şahsiyetler arasında ilk zikredilebilecek olan Oğuz Han'ın kendi «yurtçı»sı olan Kara-sülük ve babası Yuşı Hoca'dır. Oğuz Destanının uygurca variantında ise, bu hakîm şahsiyete «Uluğ Türük» denmektedir. Bu isimle herhalde Kara-sülük kasdedilmiştir. Zira onun «Uluğ Bey» yapıldığını Reşideddin rivâyeti de söylüyor.

Kün Han'ın veziri ve müşâviri Irqıl Hoca idi. Yenikentli olan bu zatın çok yaşlı olduğundan bahsedilir. Oğuz Destanının ilk yarısında, yâni Oğuz'un hayatından bahseden kısımlarında Oğuz'un bir şehir yaptırdığından bahsedilmediği halde, Irqıl Hoca'nın böyle demesine inanılmıştır. Zira Oğuz'un çok uzun bir ömür sürdüğü kabul edilmişti. Kün Han'ın tarihî görünüşü olarak dikkati çeken Mao-dun'un oğlu, Asya Hun İmparatoru Ki-ok'un müşâvirinin ismi Çin kaynaklarında Çung-hin Yu-ya olarak kaydedilmiştir. Herhalde buradaki «Yu-ya» «hoca»nın karşılığı olsa gerekdir.

Kün Han'dan sonraki birkaç Han'ın böyle vezir, naib ve müşâvirleri hayli tafsilâtlı zikredilmiştir. Bunları Reşideddin ve Ebülgazi'deki şekilleri ile ve karşılıklı mukayese ederek gösterelim :

	Reşideddin		**Ebülgazi**
DIB YAVQUY HAN : (?) :			Uluğ Beyleri :
Salur	: Ulaş اولاش	Salur	: Ulaş اولاش
	!		
	Ulad اولاد		
Yazar	: Alan آلان	Yazar	: Alan آلان
	!		
	Bulan(Uvlan) بولان (اوولان)	»	Arlan ارلان
Döger	: Dîbcenkşu ذيب جنكشو	Döger	: Çeks جكس
	!		
	Dürkeş دركش		
»	: Taş-bek(Yaş-bek?) تاش بيك	»	: Başı-bek باشى بيك
	!		
	Yalgu-bek(Balgu-bek) يلغو بيك		Beygu-bek بيغو بيك
Bayandır	: Tülü Hoca تولو خواجه	Bayandır	: Qabıl Hoca قبل خواجه

QURS YAVQUY HAN : Nâibi :

? : Alıs oqlı olsun (Ulaş oğlu Uysun?)

الاس اوقلی اولسون

İNAL YAVQUY HAN : Vezir, nâib ve beyleri :

? : Qaru(Qayı, Bayat) Dede Kerencük

دده کرنجوك

Salur : Damqaq دمقاق

Öksi اوکسی

Kengeş beyleri :

Eymür : Keründek کرونجك

Salur : Tabaq تباق

Enküş انکش

Ötkân اوتکان

Qulsarı قل ساری

İNALSIR YAVQUY HAN : Vezirleri :

: (Dede Korkut)

Salur : (Ö)ksi Hoca کسی خوجه

Yiva : Şaban Hoca شابان خوجه

Qayı : Korkut (Kara Hoca oğlu)

قورقوت

Salur : Enküş Hoca انکش خواجه

İva : Şaban Hoca شبان خواجه

QAYI İNAL HAN : Naib ve vezir :

Bayat : Korkut(Dede Kerencük?) قورقوت

Bayandır : Dönker دونکر

Erki(Köl) ارکی

İğdür : Dönke دونکه

İnaq beyi :

: (Korkut Ata)

Bayandır : Begdez بکدز

İğdir دونکه: Dönke

QORI HAN : antlık :

سارقلباش: Saruqılbaş

ARSLAN HAN : inaq :

Suvar : Suvar سوار

inaq :

Suracık : Suvar : سوار

ŞAH-MELİK : Atabek :

Bügdüz : Qardıçı قردیجی

Bügdüz : Quzıcı-Bek قوزیجی بیك

Burada zikredilenler Reşideddin'e göre vezir, nâib ve sonlara doğru da antlık, inak ve atabek olarak adlanıyorlar. Ebülgazi tabiî ki aslî tarihî tâbirlerine daha yakın isimler zikrediyor: Uluğ beyler, kengeş beyleri, inaq beyi veyâ inaq diye. Herhalde içlerinde «kengeş beyi» tâbiri bu hususta en doğru bir kelime olsa gerek. Qurs Yavquy Han'ın nâibini tarif ederken Reşideddin'in kullandığı tâbirlerden bu açıkça anlaşılıyor. Diğer taraftan yukarda bu nâib, vezir ve beyleri hükümdarlara göre sıralamıştık. Şimdi bir de uruqlarına göre tasnif edelim ve sonra bunlar hakkında mâlumat verelim :

Kanglı : Yuşı Hoca, Kara-sülük.

Uygur : Irqıl Hoca

Salur : Ulaş, oğlu Ulad; Damqaq ve Öksi.

Yazar : Alan, oğlu Bulan.

Döger : Dîb Cenkşu, oğlu Dürkeş; Taş-bek, oğlu Yalgu-bek.

Bayandır : Tülü Hoca; Dönker, oğlu (Köl)Erki(Han).

İğdir : Dönke.

Yiva : Şaban Hoca.

Qayı(?) : Dede Kerencük (?).

Eymür(?) : Kerüncek(?).

Bayat : Dede Korkut.

Önce kronolojik olarak Kanglı uruğundan gelenler zikredildi ki, Oğuz çağında bu kabîle büyük ehemmiyeti haiz idi(keza bk. not: 56a). Oğuz Destanının uygurca variantında Oğuz'un müşâvirine «Uluğ Türk» denmektedir. Burada, herhalde ayrı bir kabîlenin ismi olan «Türk» *Mücmel* vs. de olduğu gibi bir hakîm ve âlim devlet adamının ismi olarak zikredilmektedir. Kara-Sülük'ün babasının ismi olan «Yuşı» ise, Çengiz'in oğlunun adında Çocı olarak görülmekte olup, bu ad Coşı, Toşı vs. şekillerinde de zikredilmiştir. Yazmalardaki Poştı vs. şekillerini istinsah hatası kabul edebiliriz. Zira bu Yuşı isminin yukarda bahsedilen şekilleri tam bir şive değişmesinden başka birşey değildir.

Oğuz Destanına göre Oğuz'un son zamanlarında Kang ve Kanglılar, Kayı, Halaç ve Karluklarla yanyana Amuderya nehrinin Termiz'den aşağı kıyılarında, Horezm ve Aral Gölü mıntakalarında yaşamışlar. Ahmed Yesevî'ye göre Otrar'da da onlar olmuştur. Uygurlar ise, Semerkant, Talas ve Almalık olmak üzere Pamir ve Tanrı Dağlarının steple birleştiği ziraat sahasında yaşamışlardır. Oğuz, Batı seferlerinden önce «aqa» ünvanını taşıdığı halde Edil nehri, Kafkas Dağları, Azerbaycan, İran ve Afganistan yoluyla memleketine döndükten sonra

«Uygurnın Kağanı» lâkabını almıştır. Kanglı ve Uygurlar Oğuzlara akraba sayılmış; fakat Oğuz Han şarka, Çin'e yaptığı sefer esnasında bu akrabalık Kanglı ve Uygurların Oğuz'a karşı isyân etmelerine mani olamamıştır. Uygur, Oğuz ve Kanglıların tümü Tokuzoğuz diye anılmış. Batı(Bizans) kaynaklarında «Tokurogur» diye zikredilen kabileler galiba bu Dokuzoğuz kelimesinin «lir» şeklidir. YOODP'de Oğuz Han için «Kanlı kâfir elinden haraç alan Oğuz» denilmiştir. Bu ise, Buhara, Horezm ve Sırderya havzasında ve şimdiki Kazakistan'ın batı yarısından hükümranlık eden Kang, Kanlı, Kangıl ve Kancak yahud poliatal telâffuzla Ken, Kenli, Kenger ve Kencek denilen büyük kavim demektir. Bunlar aynı zamanda Peçenek aşiretinin hâkim tabakasını teşkil ediyorlardı. Bu bakımdan Oğuz destanının Kanglı ve Uygurları Oğuzlara akraba bir kavim olarak zikretmesi hakikate uygundur.

Kanglıların Horezm ve Sırderya havzasında yaşıyanları, Araplar gelmeden evvel Horezm'de hükümranlık eden bir kavim sıfatıyla Firdevsî'de Keng diye adlandırılmıştır. Çinliler ise Semerkant'ı dahi, Oğuz Destanına uygun olarak, burada hâkimiyet gösteren bir kavim sıfatıyla Kang-yu şeklinde zikretmişlerdir. Bu sahada Uygurlar da yaşamaktaydılar. Aslında Uygurlar Oğuz'a yakın ve akraba kavimlerin başında gelmektedirler. Bunlardan Kün-Han'ın müşaviri olarak Yenikent hâkimi, yâni medenî şehir hayatı yaşamakta olan Irqıl Hoca zikredilmektedir.

Oğuz Hanlarının naib ve vezirleri olarak çok raslanan Salurlulara gelince, bk. not: 16a, 976a. Yâni bu isim, sadece Sarıogur, Sarıgur'daki «r» yerine «l» geçmesinden ibârettir. Bunlardan bir kısmı Oğuz camiasına girmiş, bir kısmı ise Kuke-nor taraflarında ayrıca yaşamaya devam etmiştir. Burada zikredilen beylerden Reşideddin'deki Damqaq ile Ebülgazi'deki Tabaq, Öksi ile Enküş şüphesiz aynı şahıslardır. Bu arada Dedekorkut'da Salur Kazan'ın babası olarak zikredilen «Ulaş» adını taşıyan Salur Beyi de dikkati çekiyor. Ancak burada oğlu olarak Ulad zikrediliyor. [Dede Korkut'un da görüldüğü bu çağ, herhalde Dede Korkut hikâyelerinin yaşanmış olduğu bir çağdır.]

Yazar için bk. not: 602a. Yazar kabilesi beyi olarak zikredilen «Alan» da dikkate değer bir isimdir. Bilindiği gibi Alanlar, tarihte Hazar boylarında görülen bir kavimdir (Bk. İ. A., *Allan* mad.). İhtimal yazar, Yas+er yâni As+er den gelmektedir. As'lar Alanlarla komşu olarak yaşıyan, Türkleşmiş bir Kafkasyalı kavimdir. Bunlar anlaşılan sonradan türkleşip, Yazar ismiyle Oğuz camiasına katılmışlardır. Çengiz'in ecdadının hizmetinde olan Kayı aşiretinin bir kısmı Yasar-Kıyat'lar idi. Bu kavmin beyinin ismi olarak zikredilen Alan, Hun devletinde Mao-dun(Mete)nun maiyetini teşkil eden dört kabileden birisi olarak Çin kaynaklarında zikredilir(Biçurin, I, 49, 120). Demek Yazarlar, yâni Türkleşmiş As'lar sonradan VIII ve IX. asırlarda Tanrıdağları mıntakasında Ezkiş/Azkiş, yâni Az+kişi ismiyle Göktürk camiası idaresinde mühim rol oynadıkları gibi, Hind hudundaki Kayı Yabguları yanında da devamlı surette yüksek vazifelerde bulunmuşlardır.

Dögerler hakkında bk. not: 602c. Prof. Haening Döger ismini, aslen İranlı zannettiği Tokhar kabilesinin türkleşmiş ismi olarak kabul ediyor. Fakat herhalde Tohar ismi, şimdiki Afganistan'ın kuzeydoğusunda Amu Derya güneyinde Tokharistan ve kuzeyinde Küçük Tokharistan ismiyle yaşıyan bir doğu İran kavminin ismidir. İhtimal ki bu ismi taşıyanlar, Balkanlardaki Bulgarlar gibi, hükümleri altındaki İran kavimlerine kendi isimlerini veren hâkim bir Türk zümresiydi. Sonradan kendileri de iranlılaşmış olacaklar. Oğuz Destanında bu ismin Duha şekline de raslanıyor. Eski Yunan kaynaklarında Toharlar Sırderya havzasında yaşıyan bir kavim olarak zikredilmiştir. Firdevsî'de de Tuhar, bir Türk kahramanı olarak geçmektedir(XIII, 501). Şâyed «Tokhar» ismi türkçe ise, bu Dukha Koca ismiyle Oğuz Destanında geçen bir Türk kahramanının isminin «r» ilâvesiyle Tokhar ve Döker şeklini almış bir değişmesi olabilir.

Döger kabile beyinin ismi de dikkati çekiyor: Bu isim Dhîb Cenkşu şeklinde yazılmış. Dîb'in eski Hind ve Aryânî dillerinde Tanrı ve büyük hükümdar mânasını ifâde eden «diva-div» demek olduğu şüphesizdir. «Cenkşu» ise, Marquart'ın izah ettiğine göre(Komanen, 167) vakanüvis mânâsında çince iki kelimenin birleşmiş şekli, «ceng-şi»dir. Bu ünvan 627'den sonra Uygurlarda ve Kıpçaklarda da kullanılmış. Son Horezmşah'ın annesi Türkân Hatun'un babasının ismi, Pelliot'ya göre (Campagnes, 92), «Sarı Cenkşi» idi. Oğuz Destanından anlaşılıyor ki, bu kelime, daha çok eski zamanlarda Hind hududunda bulunan ve Dîb Yabgu lâkabını taşıyan Türk hükümdarının Döger kabilesine mensup vezirinin de lâkabı olmuştur. Şâyet Cengşi kelimesinin Çin menşeli olduğu kesin ise, Hind hududunda, Hind kültürü tesirinde yaşıyan Kayı Yabgularının daha çok eski zamanlarda, Uzakdoğuda Çinlilerle münâsebette olduklarını kabul etmek icab eder. Zaten Kayı kabilesi, milâdî 1030 senelerinde Çin hududundan kopup, Batı Türkistan'a ve Ukrayna'ya geçinceye kadar umumîyetle Çin taraflarında yaşamıştır(Mervezî). Onların diğer bir kısmı da, Kaykan yahud Kayhan lâkabıyla bir taraftan Buhara ve Semerkant mıntakasında, diğer taraftan Hindistan'ın Sind havzasında araplar ilk geldiği sırada hâkim ve askerî bir zümre, Taberî'ye göre «Türklerin büyükleri» olarak yaşamıştır.

Dîb-Cenkşu'nun oğlu olarak Dürkeş zikrediliyor. Şüphesiz bu isimde, Türkeş kavminin hatırası yaşamaktadır. Türkeşler batıda, İranlılarla komşu, medenî hayata yakın bir Türk kavmi idiler. Burada ise Çin ve Hind tesirlerinin birleştiği bir babanın oğlu olarak görülmektedir. Fakat bu baba-oğulluk münâsebeti aslında izâfî de olmuş olabilir. Fakat Türkeşlerin medenî hayattaki gayretlerini bu kayıtlar da izah etmekte yardımcı oluyorlar.

·Bayandırlar MS. V. yüzyıllarda Önasya'ya gelmişe benziyorlar. Burada Bayandırların Kayılara karşı herhangi bir hakimiyet iddiaları olmadığı dikkati çekiyor. Zira Kölerki Han, kendi uruğunun da padişah olması gibi arzusunun, ancak boş bir heves olacağını itiraf etmiştir. Iğdür'lerden bir Dönke zikrediliyor.

Ebülgazî'de de Dönke geçmektedir. Iğdir'lerin tarihteki rolleri pek fazla olmamıştır. Bayatlardan bahis konusu olan Dede Korkut'tur. Dede Korkut, Reşideddin'de Qaru(Qayı) Dede Kerencük'ün şahsiyeti ile karıştırılmıştır. Gerçi pek zorlanırsa «Dede» isminden önceki işâretler ki, biz Karu veyâ Kayı okumayı daha imlaya uygun bulmuştuk, Bayat da okunabilir. Ebülgazi'de Kerencük bir yerde Eymir'den geçiyor; fakat daha aşağıda Dede Korkut Kayı Kara-Hoca'nın oğlu olarak gösteriliyor. Bu mesele, herhalde Reşideddin'e esas Oğuz metninde de olmuş olmalıdır ki, onların karışıklığı Ebülgazi'ye de tesir etmiştir. Son olarak Yiva(Eva) boyun'dan Şaban Hoca zikrediliyor. Ebülgazi'de Eva ile Şaban bitişik olarak görülünce, Kononov bu ismi Avaşban Hoca okumuş. Oysa Eva, yâni Yiva Şaban Hoca demek olsa gerek.

Daha sonraki Hanlar için bu kadar da vezir veyâ naib veya inaq ismi verilmemiştir. Sadece Kara Arslan Han'ın Suvar isminde bir inaq'ından bahsediliyor. Bir de Qorı-Tekin'in antlık'ı Sarıkılbaş'ın ismi geçiyor. Ebülgazi'de Salur boyundan Enküş'ün oğlu Ötkân'ın oğlu Qulsarı Sarı qul olarak da düşünülebilir. Fakat bu isme, daha açık şekilde Dede Korkutda tesâdüf ediyoruz. Daha yakın Hanlar için Bügdüz Qardıcı, Qınıq Qazıgurt zikredilmektedir. Bunların da kavimleri, isimleriyle birlikte zikredilmiş.

Birçok Oğuz Yabgusunun isminde yaşıyan, onların başlıca Yabgu sülâlesi olduğu anlaşılan Kayı kabilesi ve boyu hakkında da bilgi vermek gerekmektedir. Oğuz rivâyetlerinde 24 kabilenin en mühimi ve hâkim unsur olarak gösterilen Kayıların ismi Qayığ, Qay, Qıy, Qıyat, Qaygat ve Qıygat şekillerinde yazılmıştır. Bunların bazı kısımları, şimdiki Türkmenlerde olduğu gibi Qaykan ve oradan Qaykanlu diye anılmıştır. Fakat Qayığ ve Qayığlığ şekilleri de vardır. Abbasî ordusunda mühim bir yer işgâl eden bir emîrin ismi Keyiğliğ'dir. Bunlar Qaykan ismiyle İslâmdan önce bilhassa Buhara ve Hindistan'ın Sind havzasında hâkim unsur olarak yaşamışlar. Araplar yeni geldiğinde bunlar «okçu» olarak tanınmış, lâkapları «neşşâbun» veyâ farsça «nevâkiye» olmuştur. Halbuki bu Qayığların kalabalık bir kısmı, Çin hudutlarında, şimdiki Mançurya mıntakasında, «t» çoğul edatıyla «Qıygat» «Qıyat» ismi altında yaşamışlardır. Bunlar da aynı Karluklar gibi, çok geniş sahalara yayılmış bir halde yaşayıp, diğer kabileler üzerinde hâkimiyet kurmuşlardır. Oğuzların kalabalık olarak yaşadıkları yerler ise şimdiki Kazakistan'ın merkezî ve doğu kısımları olmuştur. Bu hususta ilerde tafsilât vereceğiz.

Esas itibariyle bir bozkır kavmi olan Oğuzların merkezi, Sırderya havzasının orta ve aşağı kısımları ile Balkaş gölü etrafı, Uludağ ve Kürtağ mıntakaları olmuştur. Fakat Oğuzların bir kısmı, Qaykanlar gibi, şimdiki Afganistan'ın güneyinde ve Buhara etrafında yaşamışlar ve «Guz» ismiyle tanınmışlardır. Bu «Guz»a ait mâlumat Mes'ûdî'de vardır. Qaykanlılar Çinli budhist rahibi Hsüan Tsang'da Ki-kiang-na ismi altında zikredildiği gibi(Marquart, Eranşahr, 273), Oğuzların bir

kısmı yine Eftalit memleketinin en güney kısmında yaşamış bulunuyor. Mes'udî'-de Guz ismiyle adlandırılan bu kavim (Marquart bunu Gur okumayı tercih etmiş, Eranşahr 251) galiba Kâbil, Ruhhac ve Gazne mıntakalarında yaşamışlar ve bunları 518'de Hindistan'a seyahat eden çinli seyyah Sung-yun Tieh-le ismiyle anmış(Si-yu-ki, *Buddhist records*... ed.S.Beal,I,intr.XCI,). Fakat gerek bu Hind hududundaki Qaykanlar, gerekse Tieh-le Oğuzları, Oğuzların ancak küçük bir kolunu teşkil etmişler. Qaykan/Qiykanlar mükemmel bir asker ve süvari olarak tanınmışlar. Araplar gibi Hsüan-Tsang da onların güzel at yetiştirdiklerinden bahseder. Araplar onlardan askerî atların kuyruklarını düğmek usulünü öğrenmişler. Çin hududundaki Kayılar da böyle at terbiyesi ile meşgul olmuşlardır.

Bu kadar geniş sahalara yayılan Karluk ve Kayıların berâberce veyahud ayrı ayrı büyük devlet kurmuş olmaları, ancak Sakalar devrinde vaki olmuş olabilir. Milâdın XI. yüzyılında Oğuz Destanı Salurlar ve Güney Azerbaycan ve Doğu Anadolu'da Bayandırlar ağzından söylendiği vakit, eski Saka devletinin şevketli zamanına ait çeşitli rivâyetler yaşamıştır. İhtimal ki bu rivâyetler Türkler arasında islâmiyetten evvel yaşıyan alfabelerle yazılmış idiler. Çünkü onyedi asır önce cereyan eden hâdiseler hakkında bu kadar mükemmel ve mufassal hatıralar şifâhî olarak yaşıyamaz.

Sakalar devleti MÖ. VII. yüzyılda şimdiki Anadolu ve Filistin'e yayıldığı sırada, kavimler arasında hâkim unsurun İranlı yahud Altaylı olduğu meselesi ihtilâflı kalmaktadır. Bunları ben İbn Fadlan mukaddemesinde, s. XXVIII-XXX'-da zikretmiştim. Oğuz Destanı üzerindeki araştırmalar neticesinde hâkim unsurun Türk ve bizzat Oğuz, Kanglı, Uygur, Halaç ve Karluklar olduğuna kanaat getirdim. Bu büyük devleti kuran milletler arasında şüphesiz ki aryanî unsuru da bulunmuştur ki, bunlar As, Alan ve Tokhar'lardır. Gerçi Soğd ve Horezm gibi Ortaasya iranlı kavimleri de bulunmuşlar; fakat onlar Euroasyanın muhtelif yerlerinde As ve Alanlar gibi bir isim bırakmamışlardır. Hindistan'daki Kuşan kültürü üzerindeki çalışmalar, Kuzey Hindistan'da «Ertunga» ismini ortaya çıkarmıştır(John M. Rosenfield, *The Dynastic arts of the Kushans,* Los Angeles, 1967, p. 16: Erjhuna Kapa; p. 114 Erjhuna Yasaga). «Erjhuna Yasaga» şeklinde yazılan ve bir «indoskit ünvanı olduğu söylenen Erjhuna muhakkak ki Ertunga'-dır ve mânası da Ertunga'nın yasağı, anlamına gelir. [Gerçi bir Oğuz Yabgusunun isminde de «Yasaq» kelimesini görüyoruz. Bu da aynı şekilde bir isim olabilir.] Bu kelime Hindistan'da İndo-skit devletini kuran Saka hükümdarı devrine aittir. Herhalde Ertunga geleneği, Milâd sıralarında Hindistan'da İndo-skit devleti kurulduğu zaman olduğu gibi, bundan altı asır kadar evvel, büyük Saka devletinin kurulduğu zamanda yaşamış olacak. Destanların sahibi olan yaratan bu devleti kuran Tünge Alp destanından parçalar Kâşgarlı Mahmud'un eserinde muhafaza olunmuştur. Kâşgarlı bu destanları Çigil ve Karlukların dilinden nakletmiş. Fakat bu rivâyetler muhakkak ki Oğuzlarda da yaşamış. Tünge Alp, galiba Alp Arız ismiyle Derbent'i kırarak Kafkasya'nın güneyine geçen bir kahra-

man olarak zikredilmiş. Bu devre ait Oğuzlar arasında yaşıyan hatıralar, ki YOODP'da Etlerşeoğlu Atil Alp'a ait olduğu söylenen rivâyetlerde başlamıştır ki, bu Kafkasya Derbendini yıkmıştır. Yâni MÖ. VII. yüzyılda Tünge Alp kumandasında Anadolu ve Filistin'e giden Oğuzların hatıralarını iyi bilen ahfadı, MÖ. II ve I. ve MS. V. yüzyılda bunları bir daha yaşatmak istemişlerdir.

Bundan sonra MÖ. II. ve I. yüzyıllarda Hun ve Kuşan devletinin kurulması devri geliyor. Milâdî V. yüzyılda, takriben 460 senelerinde Maveraünnehr'i Hu-yi isminde bir Hun hükümdarı fethetmiştir (F. Altheim). Bu vakit muhtelif Türk kavimleri Eftalit ismi altında İran'a tecâvüz etmişler ve Sasanî Firuz'u 459-481'de mağlup ederek Kuzey İran'ı işgal etmişlerdir. Bunlar Akhunlarla Kidarlardır. Bu iki kavim Horasan yoluyla İran'a girerken Bayandır, Ağaçeri vs. kavimler de Kafkasya Derbent'i yoluyla Azerbaycan'a girdiler. İşte Oğuz Destanının İran seferlerine ait kayıtları, eski Sakaların milâddan önceki fütuhatıyla beraber, Hunların gerek Afganistan, gerekse Hazar Denizi kuzeyi yoluyla V. yüzyılda İran'a yaptıkları seferleri aksettirmiştir. Hu-yi'nin Kayı kabilesine dayandığı ve Kayıların Han'ı olması ihtimali vardır. Kendisi daha üç batın evvel Batı Türkistan'ı işgal eden Hun hükümdarları neslinden sayılıyordu ve ihtimal ki Atilâ'nın oğlu İrnek'le müttefik olarak iş görüyordu. Bu Hu-yi'nin VIII. yüzyıl başlarında Araplar geldiği vakit Buhara ile Semerkant arasını merkez edinerek memleketi idare eden padişahların, «Türk Padişahı Qay» sayılan Buhara hükümdarlarının ceddi olup olmadığı münâkaşa mevzuudur(Maenchen-Helfen, JAOS, v. 79, p. 296; K. Enoki, CAJ, I, 1954, p. 45; E. A. Tompson, *A History of Attila and the Hunns,* Oxford 1948, p. 22; Kayı ve Qaykan meselelerine dair benim mülâhazalarım, ZDMG, Bd. 95, s. 366-371; Prof. H. H. Schaeder'in itirazları ZDMG, Bd. 96, s. 131-138; Sind'deki Qaykanların yeri için bk. Prof. N. A. Baloch, *Papers read at the RCD seminar...* 1965 Tehran, s. 61-73).

Oğuz Destanında Oğuzların yanında onlara akraba olarak gösterilen Qan, yahud Qanga, Qanlı, Qangak, Qanar, Qangaer ismiyle maruf olan ve Kıpçakların ceddi olan kavim ile Uygur veyâ sadece Gur ismiyle maruf kavimler Oğuzların komşusu olarak şimdiki Aral'dan, Doğu Avrupa'ya kadar olan yerlerde hüküm sürmüşler. Oğuzlar, yâni isimleri «z» ile yazılan kavimler Don ve Dinyeper'in batısına geçmemişler; ülkelerini bilhassa As ve Alanlarla berâber olarak idare etmişler.

MÖ. III. yüzyıl sonlarında Kuke-nor'un kuzeyindeki Yan-Çiay-san mıntıkasını merkez edinerek büyük bir devlet kuran Mao-dun(Mete) bizim Oğuz Destanında açıkca görülmüyor. Çin kaynaklarında Ki-ok Han, Mete'nin oğlu olarak zikredilmiş, memleketi 6'ya ve 24'e taksiminden bahsedilmiştir. Bunlar Kün Han çağının 6 oğul ve 24 torunlu teşkilâtını hatırlatıyor. Fakat asıl Kuke-nor mıntakası Oğuz Destanında yoktur. Çin kaynakları Mao-dun ve oğullarının nezdinde en muteber dört kavim olarak Xu-la, Lan, Hiu-bu, Siu-lin kabilelerini zikrediyorlar. Bunlardan «Lan», şüphesiz daha önce de bahsettiğimiz Alan'lardır. Di-

ğerlerinin hangi kabileler olduğunu katiyetle tesbit etmek mümkün olmuyor. İhtimal ki Mao-dun(Mete) devletinde bu dört hâkim kabilenin Alanlardan başkası, Batı Türkistan'da Oğuz Han'ın oğulları yanında hâkim unsur teşkil eden dört kabileden ayrı olmuştur. Keza Doğu Hunlarından, Mete'den sonraki zamanda, bilhassa Türkistan'da büyük rol oynadığı mâlum olan Çi-çi de bizim Oğuz Destanında gözükmüyor. Halbuki bunun oynadığı rol pek mühim olmuştur.

Oğuz Destanı, ancak şimdiki Batı Türkistan ve ona komşu olan ülkelerin işgali hususlarına dair tafsilâtlı bilgi vermiştir. Fakat bunun doğudaki kısmına dair ancak, Oğuz'un Çin seferi dolayısıyla çok kısa bir hikâye kalmıştır. Şüphe yok ki Oğuz Destanını tasnif edenler, bu Destanın Mao-dun devletine ait kısımlarını da biliyorlardı. Fakat oraları Oğuz'un üç amcasının memleketi olarak kabul edildiği için, kısaca zikretmekle iktifâ etmişlerdir. Oğuz Destanının doğu ülkeleri hakkında hayli tafsilâtlı bilgi veren bir rivâyeti, Temür ve oğulları zamanında mevcudmuş. Bundan Şerefeddin Yezdî ve Uluğ Bey nakillerde bulunmuşlardır. Uluğ Bey tarafından istifâde edilen bu Oğuz Destanı rivâyetinde Karluk, Kalaç ve Kanglılarla birlikte Çuburgan(Şibirgan) isimli bir kabileden bahsediliyor. Oğuz'un Çin seferi de onun Kafkasya ve Önasya'ya olan seferlerinden önce yapılmış imiş. Oğuz Destanının Ortaasya'nın doğu kısımlarına ait malûmatı, muhakkak ki XII. yüzyıldaki hristiyan Kireyit Hanlarınca da biliniyordu. Onlar bu hususu, 1145'de Papa'ya kadar gelen mektuplarında zikretmişlerdir. Diğer taraftan Ebülgazi'deki Türkmen rivâyetlerinde ve Şerefeddin Yezdî rivâyetinde Ortaasya Türk kavimlerinin Moğol ve Tatar olarak ikiye ayrıldıklarına ve sekizer hükümdarı olan sülâlelerine dair tafsilât verilmiştir. Uluğ Bey ve Ş. Yezdî bunların Ergenekon'dan çıktıktan sonra Temurtaş, Mengli Hoca, Yılnız Han isminde ve Kıyat kabilesi hükümdarları olarak bilinen hanlarından bahsetmektedirler. Yâni Oğuz Destanının Ortaasya'nın doğusuna ait kısmında hayli tafsilât bulunmuştur. Bu rivâyetlerde Batı seferlerine dair kısa bilgiler olduğunu da ODU'dan öğreniyoruz.

Bu tahlillerden sonra mâlum olan şu ki, Asya'nın ortasında Oğuz - Uygur devleti kurulduğu zaman, Karluklar, Türkler ve Yağmalar dağlık mıntakalarda yaşamışlar. Oğuzlar, Kanglılar ve Kıpçaklar ise bozkırda hayat sürmüşler. Bu hususta Oğuz Destanının Yağmalar için «bunlar bir dağ geçitinde yaşamaya mecbur edildiler» kaydı mühimdir. Bu herhalde Tanrı Dağlarına aittir. Fakat Yağmaların bir kısmı, Keşmir taraflarında da hükümranlık etmişlerdi. Oğuz Destanındaki tafsilât, herhalde eski Hun devletinin kalıntılarının milâdî V. yüzyılda bir daha canlandığı devre ait olacaktır. Fakat bu devre ve Atilâ devletine ait teferruat verilmeyip, ancak bu hükümdarın ismini zikretmek, Batı Asya'yı Rumlarla paylaşmak hususuna ait hikâyeler nakletmekle iktifâ edilmiştir. Kıpçakların Oğuz Han rehberliğinde Doğu Avrupa'nın idaresine vazifelendirilmelerine ve Oğuz'un Önasya ve İran seferlerine dair verilen teferruat, Oğuz Destanının bilhassa üzerinde durduğumuz ehemmiyetli kısımlarını teşkil etmektedirler.

OĞUZ DESTANINA AİT ARAŞTIRMALARIN NETİCESİ

Oğuz destanları bize biri Batı Türkistan ve Önasya'daki Oğuz, diğeri Ortaasya ve Uzakdoğu'daki Oğuz şeklinde iki rivâyet olarak gelmiştir. Ortaasya'da Çengiz evlâdının daha islâmiyeti kabul etmemiş olanları için XIII. yüzyılda yazılmış olacağını tahmin ettiğimiz bir Uygurca şekli, (ODU) bu Destanın doğu rivâyetini aksettiriyor. Bu rivâyetten anlıyoruz ki esere Moğol zamanının dil bakımından tesiri varsa da, Moğollardan evvel dahi uygurca yazı kullanan, fakat müslüman olmayan Türk ve Moğol kabileleri arasında yayılmış bir Oğuz Destanı rivâyeti vardı. Bu rivâyette kurt kendisine seferlerde Oğuzlara yol gösterme vazifesi verilebilecek derecede Oğuzların kalbinde yüksek bir yer tutmuş olduğu aksetmiştir. Yine bu rivâyette DDQ daki «Allah'dan da, şeytandan da korkmayan» kahraman tipi yer almıştır.

Bu rivâyetin tarihlendirilmesine gelince, Amur nehrinde oturan Mançu ve Tunguzlara Çürçüt denilmesi, bu rivayetin yazılış tarihini tesbitte önemli olamaz. Çünkü bu «Çürçe» (çoğul olarak Çürçüt) Oğuz Destanının batı rivâyetlerinde var. ODU'da Kanglı aşiretine bu isim, Uzakdoğuda Çürçütlere karşı seferde, yâni Mançurya taraflarında iken verilmiştir. Zaten Moğol Altayında, daha Çengiz Han zamanında Kanglı aşiretinin kalıntısı vardı(Reşideddin, Xetag. I/1, 137). Destanın bu rivâyetine göre Kang isminin en eski olan «Qanga» bu Uzakdoğu seferi esnasında; Karluklara bu isim Buzdağ diye anılan Kafkasya-Derbent taraflarında; Kıpçakların ismi de Etil havzasında verilmiştir. ODU bu destanın en çok Ortaasya, Çin ve Hindistan taraflarını en iyi bilen bir rivâyetidir. Fakat bu rivâyetlerde Batıya seferleri de zikredilmiş olsa gerektir. Nitekim hristiyan Kireyitlerin kralı Johann(Ong)un 1145'de Roma'da Papa'ya kadar gelmiş olan mektubunda, kendisinin batıda Ekbatan(Hemedan) ve Dicle nehrine kadar fütuhata iştirak ettiklerini söylediği üç ceddinden bahsetmiştir. Bu üç kral, önce de dediğimiz gibi, Oğuz'un amcaları olan Küz-Han, Kür-Han ve Or-Han ile birdir. Bu hristiyan(nesturî) Kireyit kralları arasında Kür/Gur-Han ismini taşıyanlar da olmuştur(Reşideddin, Xetag. I/1, 129-130).

Reşideddin ve Ebülgazi'de görülen batı rivâyetlerine geçen Destanın türkçe olarak telif tarihi, Horezmşah Şahmelik'in Selçuklular tarafından mağlup edilişi

seneleri olduğunu(st. 881 notları) ve eserin farsçaya tercümesinin ise Azerbaycan taraflarında ve Horezmşah Muhammed'in Çengiz tarafından mağlûp edilmesinden az önce herhalde 1206 dan sonra, yazılmış olacağını izah etmeye çalıştım (st. 986 haşiyesi). Ebülgazi Han'ın rivâyeti ise(Türkmen rivayeti), bu eserin türkçesinden gelme bir nüsha olduğu halde, müellifin Reşideddin tarafından Cami üt-Tevarih'e alınan farsçasından istifâde etmediğini, fakat türkçe sözleri yanlış tercüme eden diğer bir farsça nüshayı görmüş olduğunu araştırmalarımızda tesbit edebildik.

*
**

Oğuz Destanı üzerindeki tetkiklerin en kıymetli neticesi, Eski Oğuzların vatanı meselesidir. Bu hususta ben İA, I. 376-78 deki «Allan» maddesinde, Ptolomaios'la el-Biruni'nin Alan, Oğuz ve Peçeneklere ait kayıtlarını tenkidî olarak zikretmiştim. Daha Ptolomaios'da geçen Oksus ismi, yâni Sırderya nehri üzerinde oturan Oksus kavmi Oğuz demek olsa gerek. El-Biruni zamanında aynı Aral Gölü çevresinde As ve Peçeneklerle(Aspasiaka)larla komşu olarak yaşamışlardır. Bu cihetten Oksus kelimesini de sadece Oğuz'dan yunanlılaştırılmış bir kelime olarak kabul etmek mümkün olacaktır.

Oğuz Destanı, Oğuz kabilelerinin ezelî vatanının şimdiki Kazakistan olduğunu, yer isimlerini tasrih ederek tavsif etmektedir. Bunların esas vatanları Balqaş Gölü etrafıdır. Buradan Ak-kaya ve Almalık gibi türkçe coğrafî isimler naklolunmaktadır. Bu isimler «şaz» türkçesiyledir. Şimdiki Balqaş'dan güney ve güneybatı taraflarındaki coğrafî isimler de burada geçiyor. Hem de «Porsuqnun Qaraqum, Qazıgurt, Qaratağ, Ulutağ gibi Oğuzca şekilleri ile.

Buhara, Horezm tarafları Kanglıların, bunların doğusundaki yerler Uygurların ülkesi olduğu halde, Talas ve Şelci tarafları hem Kanglı ve Uygurların, hem Oğuzların müşterek vatanları olacakdır. Halbuki buraları IX-X. yüzyıl Arap Coğrafyacılarının verdiği bilgiye göre Halaç, Karluk ve diğer Türkmen Hanlarının komşu olarak berâberce yaşadıkları yerler idi. Burada oturan Halaçların Hanları, aynı zamanda Fergana, Pençkent, Belh, Kâbil, Gur ve Siistan'da hükümranlık ediyorlardı. Şimdiki Kazakistan'ın Karatav ve Karaganda mıntakalarında bu Halaçlar Oğuzlarla komşu olarak oturuyorlardı. Din itibariyle budhist idiler. Karluklar ise yine Çu havzasındaki umumî karargahlarına tâbi idiler. Bunlar Fergane'nin, küçük ve büyük Toharistan'ın dağlık yerlerinde yâni Halaçların komşusu olarak kendi «Yabgu»ları idaresinde yaşıyorlardı.

XI. yüzyıl coğrafyacısı Şerif İdrisî'nin IX. yüzyıl ortasında yaşıyan İbn Hurdadbih'den aldığı anlaşılan haberleri ve Kimâk Hakanının oğlundan naklettiği malumat da bunlara uygundur. O IV. iklimin 8, 9. kısımlarında Karluklardan, 10. kısmında ise Kimâklerden bahseder. Fakat bu Kimâklerden de, Altay'da yaşıyanlarından başka Hind ve Siistan sınırlarında oturanları da bulunmuş görülü-

yor. Bu cihetten Siistan'daki Zerenc gölü de, İran destanında Türkistan'ın uzak yerlerindeki diğer göller civarındaki Kimâklerle karıştırılmıştır(Marqurt, Komanen, s. 100, 104). İdrisî'de bir de V. iklimin 8. kısmında Oğuz şehirleri ve kabilelerinden, 9. bölümde de Tehame ismiyle zikrolunan Isıkgöl mıntakası Azgişlerin ve Türkişlerin memleketi olarak tavsif olunuyor. Bu Azgişlerin ismi «Az+kişi» demek olsa gerek. Nasıl ki Türkiş de «Türk+kişi» demektir ve Türkiş'in iki kelime olarak da yazıldığı zamanlar olmuştur(Avfî, Lübab ül-Elbab, II, s. 26). İdrisî'de VI. iklimin 8. kısmı «Teksin Karlukları»nın bir kısmının yeri, 9. kısmı Kifcak, Türkiş ve Hangakin Türklerinin vatanı olarak tavsif edilmiştir. Bu Hangakend kıssası son derece mühim bir parçadır. İbn Hurdadbih'de Hangakeş, Kanglı demek olduğu gibi, Hangakend de Hang, yâni Kanglıların oturdukları yerler olarak tavsif edilmiştir. Bunlara dair kayıtları Klyaştornıy (SE, 1951, III, 62'de) izah etmiş, Türkçesi de Belleten'de neşrolunmuştur. İdrisî bunları Oğuz Türklerinin bir sınıfı olarak gösteriyor. Bunlara ait birçok yer isimleri de zikredilmiştir.

İdrisî yine bu kayıtlarında «Lan» yâni Alanları Oğuzlarla müvazi olarak zikreder. Oğuzları şimdiki Kazakistan'da Alan ve Aslarla komşu yaşıyan bir kavim olarak göstermek, İran Destanına, bilhassa Şaş/Taşkentli Daqîqî'nin rivâyetlerine tıpatıp uygundur. Şehnâme (VI, 1527, 1540 ve 1575) de Ayas isminde bir kavim zikrolunuyor. Oğuz Destanında, Dögerlerden bizim Taş-bek okuduğumuz, fakat Yas-bek de okunabilen bir isim zikrolunuyor. Ayas Türklerde yaygın bir isimdir. Fakat bu kelime «As» isminden de değişmiş olabilir. Yâni bu da Aral Gölü kuzeyinde yaşıyan bir kavim olarak zikrolunuyor. Şehnâme ise onları Kehsen ve Karluklarla da beraber yaşıyan bir kavim olarak göstermiştir. Bunlar Afrasiyab'ın oğlu Ercasb'a tâbidirler. Yine bu arada «Kûh-i Khara» geçiyor ki, Karadağ demek olsa gerektir. Oğuzlar Şehnâme'de doğrudan doğruya Alanlarla bir yerde yaşıyan ve hattâ Afrasiyab'ın ve oğullarının ordu teşkilâtında aynı kolda «Alanân u Guz» şeklinde birlikte geçer(mısra 1193). Hûlasa Oğuz Destanında Oğuz, Kıpçak, Kanglı ve Kâşgarlı Mahmud'da Türkmen ismiyle zikrolunan Halaç, Karluk ve Uygurlar hakkında bunları Batı Türkistan'ın temel sekenesi olarak gösteren kısımlar fevkalâde ehemmiyeti haizdir.

Ptolomaios'da Tanrı Dağlarının kuzey kısımlarına Oikhar denildiği için Oğuz Destanının Semerkant, Talas ve Almalık taraflarını Uygur memleketi olarak göstermesi birbirine uymaktadır. Bunların Uygurlarla münâsebeti olamıyacağına dair Rowlinson ve W. Gregorief'in geçen yüzyılda yazdıkları hemen kabul edilmişti. Şimdi Oğuz Destanından anlaşılıyor ki, Tanrı dağlarının orta kısmına Ptolamaos'da Uyhardes denilen kısımları, gerçekten Uygurların memleketi olmuştur. Ebülgazi rivâyetlerinde Peçenekler, Salurlarla harbeden bir kavim olarak zikrediliyor. Anlaşılıyor ki Oğuz Destanı Peçenekleri Aral Gölü mıntakasında yaşıyan bir kavim olarak tanımaktadır. El-Birunî burada Aral Gölü ve aşağı Amuderya mıntakasını Peçenek, Alan, As ve Oğuzların ülkesi olarak tanıyor ve Peçenek-

lerle Alan ve Asların buradan ayrıldıklarını biliyor. Demek ki Oğuz Destanının Peçenekler hakkındaki mâlumatı. El-Biruni'nin bildiklerine de uymaktadır. Herhalde İran destanında Horezm ahalisi sıfatıyla zikrolunan Peşenk'in Peçenek olması ihtimali kuvvetlidir. Afrasiyab'ın babası yahud ceddi de Beşenk adıyla anılmıştır. Oğuz Destanı ile İran destanının parelel olarak tetkiki bize, Oğuz, Peçenek ve Alanların Horezmlilerle birlikte daha milâddan evvel VII. yüzyılda Sakalar hâkimiyeti devrinde yaşamış olduğunu anlatmıştır.

Herhalde bu Oğuz destanının eski tarihe ait kısmı, Milâdî IX. ve belki X. yüzyılın ilk yarısına kadar gelmiştir. Zaten Taşkentli Daqîqî'nin bildiği de o devirden evvelkisine aittir. Yâni Oğuz destanının bildiği eski Türk tarihinin devamını ve sonunu tarih olarak tesbit etmek mümkün değilse de, bunun ilk kaydının Peçenekler daha Aral havzasında olduğu ve buradan ayrılmamak için diğer kabilelerle Mes'udî'nin de anlattığı gibi savaşmalarını ve buradan ayrılmaya mecbur olduklarını zikrediyor.

TETKİKLERİN SON NETİCELERİ

Milâddan önceki yedinci yüzyılda Sakalar Önasya fütuhatı yaptılar. Hem Uzakdoğu'ya da. Bütün bu fütuhata, Türkistan'da vaktiyle mâlum olmayan vakitlerde, ihtimal ki milâddan önceki onbirinci yüzyıldan başlayıp yerleşen İranî kavimler de katılmışlardır. Fakat bunların kralı ile, hükümdarlık gibi vazifeleri olmamıştır. Horezmlilerle Soğdların kralları varsa da, bunlar bütün Kang ülkesinde hâkim olan kabîlenin bir kolu olmuştur.

Afrasiyab ordularını teşkil eden kabîleler hakkında Şeh-nâme ve emsâli İran destanında az çok mâlumat var. Fakat onlar en çok şimdiki Afganistan'da yaşıyan kabîlelerdir. Afrasiyab burada Garcistan'ı merkez edinmişti. Mamafih bu İran destanında Türk, Karluk ve Çigil çok mufassal mâlumat olmuş; Oğuzlar daha kuzeyde olup, savaşlarda ikinci derecede rol oynamış görünüyorlar. Fakat Oğuz Afrasiyab'ın idâresinde bir kumandan olsa gerek. Ve çocukları da o taraflarda bulunmuş. Sonra bütün Oğuz kabilelerine hâkim olmuşlar.

O zamandaki, yâni ilk tarihî devirde Büyük Okyanus'la Ak ve Karadeniz'e kadar uzanan bir devleti kuran kabîleleri öğrenmek için en mühim kaynak toponimidir. Toponimiye başlamadan evvel Türk, İran vs. rivâyetlerinde, Uzakdoğu, Önasya, Doğu Avrupa'ya yayılmış ve hükûmet sürmüş kabilelere dair Çin, İran, Arap ve Rus kaynaklarında verilen mâlumat var. Bugüne kadar çok ihmal edilen bu kaynak, ilk tarihimizi öğrenmek için en mühim kaynaklardandır. Kabîleler önce her yerde aynı şekilde değil, bazı lehçe ve mahallî telâffuzlara göre isim almıştır. Meselâ Kay, çoğul ile Kıyat, Kıygat şeklinde geliyor. Bunların Uzakdoğu'ya gidenleri Reşideddin'de çok eski zamandan beri tanınıyor ve onlara Hsi deniyor. Bu uzun bir meseledir.

26 Haziran 1970
Cerrahpaşa

Dizin*

* « ق » karşılığı olan «Q» yi «K» sırasında aldık; Ayrıca Türk, Oğuz gibi çok geçen kelimelerle müellif isimleri dizine alınmamıştır. Siyah olanlar destanın metnindeki sahifeleri gösterir.

B

C

Ç

D

E

* Çok yaygın olmayan isimlerdeki Q imlâsı muhafaza edilmiştir.

L

M

Ş

T

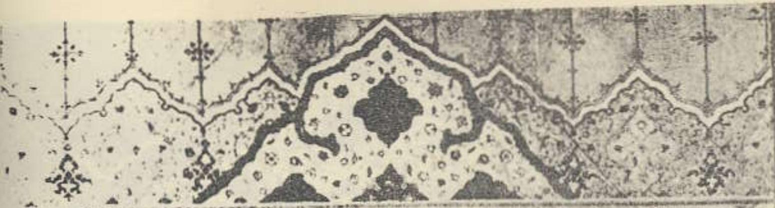
U

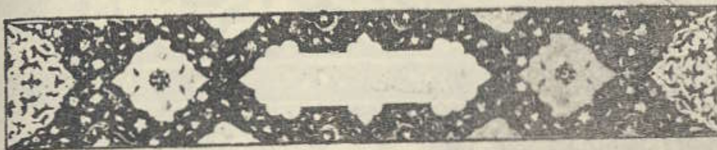
Ü

V

Y

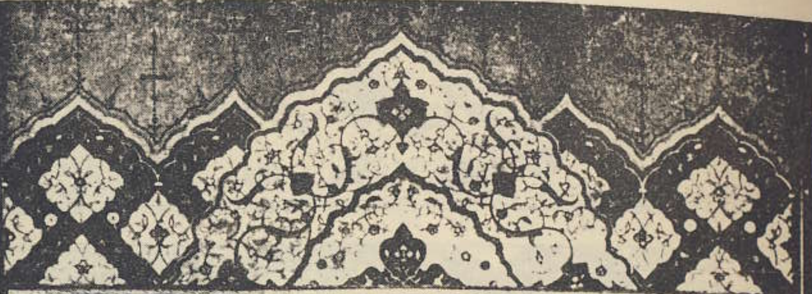
Z

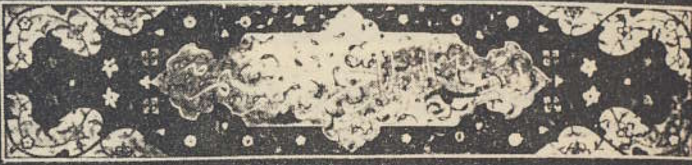

Ha nüshası, ilk sahife, vr. 375 b.

مورخان اتراک وراویان حالات چنین تقریر میکنند که نوح علیه السلام چون ربع مسکون بر فرزندان قسمت
بکرد پسر مهین یافث را نامزد مشرق و ترکستان و آن حدود کرد و یافث باصطلاح ترکان ابولجای خان ملقب
شد و او صحرانشین بود با ییلاق و قشلاق او در زمین ترکستان تابستان گاه ارتاق و کزتاق بحدود دالیح شهر
و زمستانگاه هم در آن حدود در موضع موسوف بسارعوم معروف بقراقوروم و درین دو موضع دو شهرست تلاس
و ماری صیرم که جمال ... دارد ... بزرگ و اکنون ترکان مسلمان در آنجا ساکن اند و ملک و نیحی بر دیگر ولایات
و ماند و تعلق دارد بختگاه . تو جاخان در آن جایگاه بوده و او را ابنی شد نام او دیب اوقوی خان یعنی دیب و تخت
و جاهات و ماوی مقدم جمهور و او پادشاهی بزرگ صاحب اقتدار بود و چهار پسر معتبر مشهور ۵

قراخان اورخان کرخان ... داشت تمام مقام گاه و اقشر بپدر شد بموجب ولایت بعهد و یک از ویسری بیاوید
... در نظر در وجود آمد و تا سه شبانروز شیر مادر نخورد مادر از رجوع او مایوس شد و غمناک و حزین بود تا شبی
بخواب دید که پسر با او گفت اگر ترا ... نکنی من ... است . ... کار بکانه ... اعتراف و حقوق او برخود
... فرزندان و ... از حال بخواب می دید ... کاو ... بودند مادر صورت حال بر ایشان عرض
... کردن پنهان ... غذای ایمان آورد و دست ... داشت و گفت ... باشم ... در مذاق

X nüshası, ilk sahife, vr. 237 b.

داذند که مارا بذیرما اغوز بنقتله فرستاذه است با نه هزار مرد وار با لشکر بزرک بجله بی رسذ اگر چنانکه در خاطر
آن دارند که ایل شوند و مال قبول کنند و سال بسال بخزانه فرستند تا ما ذانیم و بشما تعرض نرسانیم و اکر سر
جنك و مصاف دارند تعیین کنند و بیرون آیند تا جنك کنیم و ازین شش پسر نام بزرکتر کون بوذ
یعنی آفتاب و دوم را نام ای بوذ یعنی ماه و سیوم را یولدوز یعنی ستاره و چهارم کوك یعنی آسمان
و پنجم را طاغ یعنی کوه و ششم را تنکز یعنی دریا چون الچیان این پسران پیش تکفور رسیدند تکفور کفت
فردا بفلان موضع جنك کنیم روز دیکر بهمان موضع رسیدند و جنك کردند و تکفور را بزدند و از لشکر او
بسیار کشته شدند و دو شبانروز تا شهر بدوانیدند تا آنجا که نزدیك تخت شهر بوذ چون آنجا رسیدند اهل
شهر متفق شدند و تکفور را بکرفتند و با ایشان سپردند و ایشان تکفور را با هفتاذ مرد با نطاکیه فرستاذند پیش
اغوز آقا و شهر و ولایت بر قرار بکذاشتند و دست بغارت و قتل نکردند و بیرون شهر فرو آمدند و پیش پدر اغوز بوبان
الچیان پیغام فرستاذند که اگر چنانکه تکفور را خواهد کشتن و می فرماید که ما ولایت را غارت کنیم و مال و خزانه
بفرستیم اشارت فرماید و اگر چنانکه نوازش می فرماید و از سر خون و کناه او بر می خیزد و او را با سر ولایت می فرستد
و ملك بر و مقرر خواهد داشت مال و خزانه خود را تعیین کند و او را باز فرستند تا ما رعیت را استمالت کنیم و روی بکار
بندکی نهیم چون تکفور را پیش اغوز آوردند اغوز از کیفیت جنك و کارزار که میان او و پسران اغوز رفته بوذ باز
پرسید تکفور حال بران وجه که واقع شده بوذ از اول تا آخر کارزار و جنك کردن و هزیمت لشکر تکفور و رفتن
پسران اغوز در پی ایشان تا در شهر و اتفاق کردن بزرکان شهر و کرفتن تکفور و سپردن او تمامت مفصل باز کفت
چون تکفور ازین تقریر فارغ شد اغوز باز با تکفور کفت که پسران من ولایت را غارت کردند یا نه تکفور
چون ندیده بوذ که ایشان غارت کردند کفت ما دام که من آنجا بوذم ایشان هیچ غارت نکردند و از شهر بیرون در صحرا
مقام ساختند اغوز چون با پسران شرط کرده بوذ که غارت نکنند این معنی عظیم پسندیده داشت و سپاس
داری حق تعالی را دست بر سینه و روی فرو آورد و شکر کرد که پسران او سخن او را دیکرکون نکرده بوذند و استبعاد
آن دارند که قایم مقام پدر توانند بوذ و بعد از آنك اغوز این احوال معلوم کرد و موافق مزاج او آمد با تکفور کفت
هر چند تو اول بشجاعت در آمدی و با ما مقاومت نمودی و اساس جنك نهادی اما با این همه من از سر کناه تو
در کذرم و ترا با سر ولایت و حکم خود فرستم و سلطنت بر تو مقرر دارم اکر من بعد بدل راست و اندرون پاك
مطیع کردی و سال بسال خزانه و مال هر جا که من باشم برسانی تکفور چون این سخن بشنوذ سر بر زمین نهاذ و شرایط
بندکی و دعا با قامت رسانید و در جواب کفت که تمامت ولایات و ممالك مسخر حکم و فرمان تو است و امثال امر و زجر
و به ازین بطاعت تو آمده اند شك نیست راجع قدرت و مجال توانند بوذ که از حکم تو تجاوز نمایم بهر جا اشارت رود مطیع
و منقاد ام اکر اغوز مرحمت فرماید و سپیه غاشیه کند حلقه بندکی در کوش کنم و سال بسال مال خزانه روان
کردانم و دران باب بندکی این درکاه نمایم و ان شاء الله که هیچ تقصیر نرود چون این حکایت آخر رسید
اغوز حال ولایت روم و فرنك و لشکر و جایکاه ایشان و آنك دران ولایات لشکر چون فرستد و چکونه
کیرد تمامت از تکفور پرسید تکفور کفت آسان طریق کرفتن فرنك چنان باشد که از اینجا اغوز الچیان را با
پیلك و خلعت آنجا فرستد و بزرکان را استمالت کنند و تشریف بپوشانند و با ایشان بکویند تا مال بدهند من نیز
در ضمن از خوذ چیزی با ایشان نویسم و الچی خوذ بفرستم و این معنی با ایشان بنیاذ نهم که این قوم قوی عظیم درید
و از آنجا که آفتاب بر می آید تا این ولایت تمامت مسخر خوذ کرده اند و هیچ آفریده را قوت مقاومت ایشان نبوذه مصلحت
شما آن باشد که بطاعت در آیید و پیش از آنك کار بجنك انجامد و خلق در آن میانه هلاك شوند و موجب

S nüshası, vr. 313 b., st. 265-297

[illegible]

S [illegible]
K [illegible]
Ha [illegible]
B [illegible]
D [illegible]

[illegible]

S [illegible]
K [illegible]
Ha [illegible]
B [illegible]
D

[illegible]

S [illegible]
K [illegible]
Ha [illegible]
B [illegible]
D [illegible]

[illegible]

S [illegible]
K [illegible]
Ha [illegible]
B [illegible]
D

Oğuz kabilelerinin yaylak ve kışlakları.

760 senelerine ait Mogyuncur kitabesinde ~~Toquz~~ On Oyğur kavminin yüz yıldan beri Selenga havzasında yaşamakta olan Toquz-Oğuzlar üzerinde hükümranlık ettikleri kayd edilmiştir. Demek [illegible] Bu Toquz-Oğuzlar orada 860 senelerinde isimleri "z" ile söylenen bir kavim idiler. Onlardan önce [illegible] Oğur ismi kullanılmış 461 ve 465 te Bizanslılar "Saraogur"-lardan bahsetmişler. Aynı tarihlerde Sabir ve Agacirler Ugurları takiben Kosegöl taraflarına geliyorlar (L. Hamilton Toquz-oguz et On-Uyğur J.A. 1962 p. 35.37 50). Sabir ve Avarların batıya muhacaretleri ile muvazi olarak Unoğur ve [illegible] Toquz-oğurlar [illegible] da hicret etmişler. Bu o vakitki [illegible] isimleri 'Oğuz' yerine "z" ile söylenen [illegible] Kazakistanda [illegible] olmuşlar. Oğuzlar [illegible] Oğuz [illegible] ve Peçenekler [illegible] taraflarında yaşamışlar [illegible] yaşadığı [illegible] sonra bütün Kazakistan z ile [illegible] Oğuzlar [illegible] oluyor

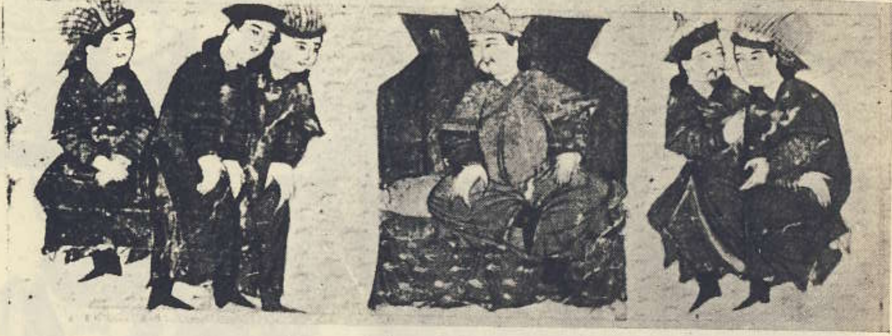
Prof. Z. V. Togan'ın el yazısıyle eserin aslı.

Oğuz'un (veya oğullarının) Şam'da karşılanması.
[Ha: 382 a]

Oğuz'un seferlerinden dönüşünde Uygur ve Kanklılar tarafından karşılanması.
[Ha: 383 b]

Kün Han'ın Padişahlığı.
[Ha: 377 a]

Tuman, Köl Erki, Kayı Yavgu Hanlar ve Korkut.
[Ha: 387 a]